

Harald Rubinstein

Klasserna och demokratin

Arbetarkulturs förlag, Stockholm, 1955

I början av 1960-talet gjorde sig Harald Rubinstein känd som en kritiker av stalinismen och det svenska kommunistpartiets oförmåga att göra upp med sin historia: Se den berömda artikeln ”Lik i garderoben” i [Debatt i svenska kommunistpartiet \(SKP\) 1962-63 – En artikelsamling](#), där han bl a skarpt kritiserar skådeprocesserna i Östeuropa i början av 1950-talet. I denna bok, som kom ut 1955, finns dock ingen kritik av det slaget. Tvärtom så är han noga med att framhålla demokratin i Sovjet som ett föredöme, vilket ger ett bisarrt intryck, eftersom vi vet ju – och Rubinstein skulle senare själv också medge det – att de demokratiska rättigheterna i det stalinistiska Sovjet var mycket kringskurna, för att inte säga obefintliga (de fanns på papperet, men förblev till stor del döda bokstäver). Trots detta kan boken läsas med behållning, för när det gäller demokratin och maktförhållandena i de kapitalistiska länderna så behöver inte Rubinstein använda sig av skyggglappar och potemkinkulisser. Dessutom har boken ett intresse som ett historiskt dokument. // MF

Innehåll

Förord	1
I.....	3
Något om begreppet demokrati	3
Partier — valordning — demokrati.....	7
Borgerlig demokrati och fascistisk diktatur	16
Borgarklassens stat och arbetarklassens.....	23
Något om friheten.....	25
Verkligheten bakom fraserna	28
II	31
1809 års författning, tillkomst och innebörd.....	31
Kampen för demokrati gick vidare.....	45
Storfinansen — hjärnspöke eller makthavare	48
Vem behärskar nyckelpositionerna	59
Är arbetsmarknadens parter jämställda	65
Opinionsbildning och demokrati	70
Sammanfattning	85

Förord

Varpå beror den kommunistiska idéns attraktionskraft på vår tids människor, den kommunistiska rörelsens framgångar? Hur kommer det sig, att redan länder med sammanlagt 900 miljoner invånare slutgiltigt slagit in på vägen till socialismen och kommunismen, och att i den övriga delen av världen den kommunistiska rörelsen är ojämförligt starkare än vid något tidigare tillfälle? Hur kan ett betydande — och växande — antal svenska arbetare stödja den kommunistiska rörelsen?

Dessa och liknande frågor måste väl de människor ställa sig, vilka fallit offer för sådan propaganda som utmålar kommunismen som en odemokratisk rörelse. Och det torde ligga nära till hands för denna propagandas offer att slå upp föreliggande bok i tron att kommunisterna här presenterar en försvarsskrift på temat ”kommunisterna är inte sämre demokrater än ni andra”. Så står emellertid i verkligheten inte alls frågan, och sådant är därför inte heller temat för denna skrift.

Då, den kommunistiska rörelsen vinner nya anhängare och ökat inflytande i världen från år till år, ett faktum som lätt kan bestyrkas, så borde även en föga misstänksam person känna det angeläget att undersöka hållbarheten hos påståenden om att kommunisterna vill omintetgöra demokratin och göra folket maktlöst.

Men det har ju verkligen existerat och existerar på sina håll alltjämt partier, vilka trots en ostridigt antidemokratisk karaktär uppnått ett inte ringa inflytande för en längre eller kortare tid, och följaktligen har de kommunistiska partiernas framgångar ingenting att säga oss i denna sak, påminner kanske någon. Påminnelsen är uteslutande nyttig, ty hur har det förhållit sig med de fascistiska partierna? De har som huvudfiende utpekats kommunismen. De har ekonomiskt och politiskt uttryckt strävandena hos storfinansiella grupper. De har i arbetarklassen — den klass där den kommunistiska rörelsen är starkast förankrad — mött sin bittraste fiende. Och låge det någon sanning i den ”moderna” antikommunistiska propagandan, så skulle alltså arbetarna vara benägna att gå en odemokratisk väg, medan den storfinans som bevisligen framdrivit antidemokratiska åtgärder och regimer nu blivit demokratin skyddsängel. Är detta särdeles troligt?

Men kan inte människor vilseledas genom skicklig propaganda, så att de får för sig exempelvis att kommunismen är en demokratisk rörelse, medan sanningen kan vara den motsatta?

Visst kan människor till en tid vilseledas, men det vore ytterst egendomligt om just kommunisterna skulle förmå att vinna anhängare och utvidga sitt inflytande på grundval av falsk propaganda. Kommunismens propagandaresurser har i alla länder varit motståndarnas oerhört underlägsna i kvantitativt avseende. Också i länder där varje verkligt eller förment uttryck för en kommunistisk åskådning föranleder de strängaste repressalier och där följaktligen inte ens en kommunistisk tidning kan utkomma och spridas legalt har kommunismen starka sympatier bland de arbetande. Går vi till de västeuropeiska länderna, där läsningen av en eller flera tidningar är en vana hos flertalet, utgör för närvarande de kommunistiska tidningarnas upplagor en ganska ringa del av dagspressens samlade upplaga och har tidigare haft en ändå större övermakt emot sig. Till detta kommer att radio, film, kulört veckopress och andra opinionspåverkande instrument väsentligen ledes av antikommunistiska krafter. Även övriga fakta visar, att kommunismens framgångar inte är rimligt förklarade med påståenden om en infernaliskt skicklig men vilseledande propaganda. Under exempelvis interventionskrigen i Ryssland kunde befolkningen i stora områden omväxlande stifta bekantskap med sovjetmakten och med ”vita” regimer. Samma möjligheter till jämförande iakttagelser hade under årtionden folket i betydande delar av Kina. Följaktligen kunde folket i kraft av egna erfarenheter avslöja och taga avstånd ifrån

vilseledande propaganda. Så skedde också, men det var inte den kommunistiska rörelsen, utan dennas fiender, som blev lidande härpå.

Nej, den som godtager påståendena att kommunismen skulle vara odemokratisk berövar därmed sig själv varje möjlighet att förstå vad som sker i vår tid. Han kan ju knappast göra annat än ta sig för pannan och undra om människorna blivit från förståndet, vilka i allt större omfattning vill avhända sig inflytande och bestämmanderätt över samhället och därmed sig själva. De som systematiskt driver propaganda om kommunisternas förmenta brist på demokratiskt sinnelag avser emellertid icke endast att åstadkomma förvirring, utan också att med denna propaganda som grundval vidtaga direkt antidemokratiska åtgärder. När de antikommunistiska krafterna i Italien och Frankrike stiftar vallagar, som innebär att mandatfördelningen i parlamenten inte motsvarar väljarkårens uppdelning på partierna, så sker detta — sägs det — för att skydda demokratin. När myndigheterna i Sverige försätter kommunisterna i strykclass exempelvis då det gäller rekrytering till officerskåren eller polisväsendet, likaväl som när det rör sig om utrymmet i radion, så anses varje motivering som innehåller en hänvisning till demokratins förmenta intresse av en sådan diskriminering vara till fyllest. När högerpartiet vill fråntaga en del av landets arbetarväljare varje inflytande i underrätternas lekmananämnder, så skickar det — som skedde i Stockholms stadsfullmäktige — upp en herre, vilken dessutom haft ett långvarigt politiskt samarbete med de nazistiska ligorna, att göra en utläggning om det förträffliga för demokratin i att inga kommunistiska nämndemän utses.

Ja, säg det politiska sammanhang där icke reaktionära kretsar sökt att slå mynt av demokratins good will-värde! När det icke låter riktigt trevligt att säga, att de storfinansiella kretsarnas intresse kräver det eller det, så kan man ju i stället anföra, att ”i en demokrati bör hänsyn tagas till minoriteten”, vilket låter ojämförligt mycket bättre. När representanter för storfinansien önskar underlätta kapitalförsörjningen till bolagen och samtidigt — såsom en industriägare offentligen uttryckt saken — ”stärka gemensamhetskänslan mellan de tvenne produktionsfaktorerna kapital och arbete” genom att förmå arbetarna att köpa aktier, omskrives detta i termer sådana som ”aktiemarknadens demokratisering”, ”egendomsägande demokrati” och så vidare.

Vilken funktion har allt detta jonglerande med ord som demokrati och demokratisk? Funktionen framgår ganska klart redan av det faktum att enligt den antikommunistiska propagandan demokrati icke existerar i något enda av de länder där icke längre kapitalistiska koncerner utgör en makt. Å andra sidan är tydligen demokratin ytterst tånjbar, då det handlar om att inom densamma ram få plats med största möjliga antal kapitalistiska stater. I sådana sammanhang brukar det gärna heta, att ”visst finns det fläckar på den eller den demokratin, men jämfört med ...”

Förhåller det sig på det viset, att folket har makten i Sverige, som ju är ett land vari den borgerliga parlamentarismens ”spelregler” trots allt i större utsträckning än i många andra kapitalistiska stater måste beaktas av de maktägande? Är det så, att eventuella brister ifråga om folkets inflytande bör avfärdas som fläckar, vilka kan tvättas bort genom reformer som får tänkas bli accepterade av alla mera betydande intressegrupper? På dessa avgörande frågor svarar kommunisterna nej, och en del av motiveringen till detta svar skall ges i denna bok. Det bör särskilt betonas, att det rör sig endast om en del av motiveringen, ty frågan om den reella makten i ett samhälle är så omfattande, att en någorlunda fullständig belysning skulle kräva långt mera allsidiga utredningar än vad som är möjligt att hänvisa till. Det vore emellertid otillåtet att med anledning av denna reservation göra gällande, att ingen säker slutsats då kan dragas om maktförhållandena i Sverige. Tvärtom är det uppenbart, att om det exempelvis kan konstateras, att en betydande del av vårt lands ekonomiska resurser äges av och disponeras i enlighet med vad en tämligen liten krets anser fördelaktigt, så har vi här att göra med ett fundamentalt,

ett grundläggande drag i samhällets struktur, väsentligt för bedömningen av frågan om makten i landet.

Om av det sagda framgår, att boken minst av allt är någon försvarsskrift, så kan också dess syfte positivt anges: den vill bidra till att slå tillbaka angrepp emot de medborgerliga fri- och rättigheter som folket med arbetarklassen i spetsen tillkämpat sig i strid emot stor-kapitalet, men den vill samtidigt klargöra, att hur värdefulla dessa rättigheter än är, så råder alltså ett faktiskt privilegievälde, grundat i sista hand på den privata äganderätten till även de viktigaste produktionsmedel, respektive egendomslöshet i fråga om produktionsmedel för folkets flertal. I en tid när också i vårt land floran av allsköns antikommunistiska fraser tillvinner sig allt mindre beaktande, kan det vara av nytta att i något mera samlad form än hittills skett framlägga den syn på makt- förhållandena i dagens samhälle och morgondagens, som vägleder den kommunistiska rörelsen.

Denna skrift är tillkommen på initiativ av Sveriges Kommunistiska Partis Central-kommitté. Med utredningar och skriftliga bidrag har medverkat med. kand. Nils Bejerot, fil. lic. Lars Herlitz, redaktör Georg Palmer, sekreterare Knut Tell m. fl.

I

Något om begreppet demokrati

Demokrati är som bekant ett grekiskt ord, vars svenska motsvarighet skulle vara folkstyre eller folkmakt. I mera systematiskt sammanhang begagnades ordet veterligen första gången av den europeiska antikens centralgestalt, Aristoteles, på trehundralet före vår tideräknings början.

Med demokrati förstod Aristoteles ett statsskick, där den högsta makten tillhörde hela folket, i motsats till vad fallet var i aristokratin, där en mindre krets av personer innehade makten. Med folket avsåg Aristoteles emellertid endast de fria borgarna, och han delade den begränsningen hos sina samtida att han föreställde sig slaveriet som en nödvändighet för varje samhälle. De antika så kallade stadsdemokratierna, såsom exempelvis Aten och Rom i republikens tid, var alltså ingalunda några folkstyrda samhällen, då ju hela slav-klassen, vilken tidvis var långt talrikare än de fria medborgarna, stod utan alla medborgerliga rättigheter. Likartat var för övrigt förhållandet med vissa andra grupper såsom plebejerna i den romerska republikens första tid.

Redan dessa rader om den antika demokratin säger oss, att det inte går att vinna någon klarhet om maktförhållandena i ett samhälle om vi inte undersöker hur detta samhälle klassmässigt är beskaffat. Att samhället betecknas såsom demokratiskt är i själva verket en ytterligt mager upplysning; noga räknat får vi oss bara ett ord till livs, vilket använts och användes om de mest skilda samhällstyper.

I Europa under nyare tid begagnades ordet demokrat länge för att beteckna en radikal person. I Franska akademins ordbok av 1797 förklaras den vara demokrat ”som bekänner sig till revolutionens sak”, och i den fackliga rörelsens barndom i England kallades endast de arbetare som tillhörde denna rörelsens yttersta vänster för demokrater.

Man behöver inte gå särskilt långt tillbaka i tiden för att finna, hur orden demokrati och demokrat framkallade stark ovilja hos den härskande klassen. Den politiska demokratin, varmed i första hand förstods allmän och lika rösträtt, bekämpades också ihärdigt, och i Sverige förhindrade som bekant högerpartiet genomförandet av den allmänna rösträtten ända fram till den stund år 1918, då fruktan för rådande revolutionära stämningar bland folket och ovissheten om hur pålitlig för maktägarna Stockholms garnison kunde vara tvingade fram en förändring i ställningstagandet.

Utgående från att allmän, hemlig och lika rösträtt är genomförd i Sverige anser vissa kretsar, att numera demokratin, folkmakten, också är förverkligad och att härtill just ingenting finns att tillägga. Det vore naturligtvis en direkt orättvisa att göra gällande, att alla de människor som tänker på detta sätt skulle vara ointresserade av att åstadkomma förbättringar i det ena eller andra avseendet i samhället. Men de menar, att sådana förbättringar icke berör frågan om demokratin, ty denna skulle uteslutande vara avhängig av i vilken ordning statsmaktens beslut tillkommer. Denna uppfattning har inom det borgerliga lägret auktoritativa förespråkare. Så uttalade exempelvis professor Carl Arvid Hessler i Uppsala bland annat följande i sin publicerade installationsföreläsning i november 1947:

”Demokrati är alltså ett formellt begrepp, det är ett uttryck för en politisk teknik, en politisk metod, men det säger ingenting om de politiska beslutens innehåll. Besluten kan vara kloka eller okloka, konservativa eller radikala — detta är likgiltigt utifrån den här hävdade uppfattningen om demokrati.”

Den danske professorn Alf Ross, vilken ehuru till namnet socialdemokrat i allt väsentligt företräder en rent borgerlig samhällssyn, hävdar i sin bok ”Varför demokrati?” samma uppfattning som professor Hessler. I angivna bok säger Ross:

”Som vi har sett är demokratin till sin kärna en statsform, d. v. s. en form för statens organisation, en politisk metod. Ordet demokrati betecknar ett tillvägagångssätt, som tillämpas vid utformningen och utövandet av den politiska makt som reglerar det mänskliga samlivet i staten. Däremot ligger det icke *omedelbart* i begreppet något om det reella innehållet i den politik som utövas enligt denna metod. Demokratin anger ett *på vad sätt, icke ett vad.*”

Ehuru denna definition uttryckligen begränsar demokratin till att gälla en viss form är definitionen mycket bristfällig. Då den håller sig till det enda kriteriet att folkets majoritet, antingen direkt eller genom valda representanter, skall äga att fatta politiska beslut, hamnar nämligen anhängarna av denna formalistiska teori i det trångmålet att exempelvis Schweiz, inte sällan utnämnt till mönsterdemokrati, faller utanför definitionens ram, all den stund de schweiziska kvinnorna saknar rösträtt. Härifrån söker emellertid anhängarna av ifrågavarande uppfattning rädda sig genom att smyga in reservationen, att det endast är ”i princip” som folkets majoritet behöver stå bakom beslutet. Har inte kvinnorna rösträtt, så kan man ju hävda, att ”i princip” fördelar sig deras uppfattningar på samma sätt som männens. Fordras en viss inkomst eller en viss skatt för att få rösta, kan ju hävdas att envar ”i princip” har möjlighet att erhålla en sådan inkomst, respektive skaffa sig råd att betala skatten. Förekommer det på sina håll, att människor med en viss hudfärg av försiktighets-skäl i mycket liten utsträckning träder in i en vallokal, så kan i alla fall ingen förneka, att de ”i princip” är röstberättigade, i den mån så nu över huvud taget är fallet.

Är det verkligen möjligt att, med fasthållande av att demokrati skall ha något med folkstyre att göra, fullständigt bortse från den ekonomiska och sociala verkligheten i det samhälle man betraktar och nöja sig med att ”demokrati är ett uttryck för en politisk teknik, en politisk metod”? Så okomplicerad är inte verkligheten, och det är ganska säkert att vi antingen måste förklara, att vi inte gör anspråk på att ordet demokrati skall ha den innebörd en översättning av detsamma anger, eller också måste vi såsom obrukbar i samhällsvetenskapliga sammanhang lämna den formalistiska begreppsbestämningen åsido.

En med nuvarande svenska förhållanden obekant person, vilken satte sig att studera exempelvis gällande grundlagar, i första hand regeringsformen, skulle förvisso få en mycket skev bild av hur Sverige styres, i det att han bland annat inhämtade, att ”Konungen äger att allena styra riket”. Det går sålunda tydligen icke att med ledning uteslutande av ett lands författning ens någorlunda riktigt avgöra vem som härskar. Lika omöjligt är det att utifrån en kunskap blott och bart om förekomsten av allmänna val och att dessa äger rum utan terroristiska inslag draga slutsatsen att i ett sådant samhälle råder demokrati, lika med

folkstyre. Så kan det exempelvis hända, att vallagen åstadkommer att viktiga beslut som fattats i ett lands parlament med visshet helt strider emot vad folkets majoritet skulle ha beslutat i samma fråga. Det kan här räcka med att anföra, att i följd av en för situationen specialkomponerad så kallad valordning Frankrikes kommunistiska parti vid tiden för den franska nationalförsamlingens beslut om ratificering av Parisfördragen om bland annat Västtysklands upprustning var underrepresenterat med omkring femtio deputerade och att en korrekt återspeglning i nationalförsamlingen av det franska folkets i val manifesterade politiska sympatier hade inneburit, att beslutet blivit det rakt motsatta mot vad som blev fallet.

Det är värt att påpeka, att de som definierar demokratin på ett formalistiskt sätt inte brukar vara bland de första att protestera vid övergrepp mot folkviljan. Sålunda är fallet inte alls det, att anhängarna av den ”formella demokratin” i motsats till oss, som inte kan betrakta frågan om folkets makt såsom en formell fråga, skulle vara mycket noga med att åtminstone den formella likställighetens anspråk är uppfyllda. Tvärtom visar erfarenheten, att formalismens ideologer är beredda att öppet eller tyst godkänna det mesta, under förutsättning att inte kapitalets maktställning angripes.

Det har blivit modernt att som grund för demokratin tala om en ”värdegemenskap”. överflyttat från allmänna, vackert klingande talesätt till verklighetens mark brukar med denna värdegemenskap i huvudsak förstås, att enighet bör råda om kapitalismens bevarande. I en av Kungl. Skolöverstyrelsen år 1954 utgiven bok ”Samhällskunskap för seminarieundervisningen, annan högre undervisning och det fria bildningsarbetet” skriver professor Jörgen Westerståhl bland annat följande i en uppsats med rubriken ”Demokrati—Diktatur”:

”De politiska avgörandena i en demokrati fattas i enlighet med majoritetsprincipen. Tydligt är emellertid, att om en knapp majoritet begagnar sin ställning för att genomdriva beslut i strid mot vad minoriteten anser vara vissa livsviktiga intressen, utsättes den grundläggande värdegemenskapen för allvarlig fara. Minoriteten kan drivas över från legal opposition till revolt. Majoriteten tvingas då i sin tur tillgripa undertryckningsåtgärder, och så kan demokratin med ens vara förlorad. Själva det labila i demokratin underlag, när skarpa politiska motsättningar råder, och nödvändigheten av en grundläggande värdegemenskap framträder här med all tydlighet. Den som vill bevara demokratin måste därför vara beredd på att i vissa fall få uppge sina speciella önskemål. Majoritetsprincipen kan då i själva verket inte heller tillämpas utan varje inskränkning I stället blir förhandlingar med olika grupper, hänsynstaganden till skilda intressen, ofta direkta politiska kompromisser, något karaktäristiskt för en väl fungerande demokrati.”

Denna av Kungl. Skolöverstyrelsen vidarebefordrade förkunnelse om demokratin kan vara värd en närmare granskning, då den på ett gott sätt illustrerar hur en utläggning som vill gesken av objektivitet och vetenskaplighet i realiteten är propaganda för det kapitalistiska systemet.

Vad ligger, till att börja med, i den av Westerståhl tänkta situationen då en majoritet vill genomdriva beslut som minoriteten anser skada vitala intressen? Däri måste rimligtvis ligga, att den värdegemenskap som i det följande säges vara grundläggande i en demokrati, icke omfattar den tänkta stridsfrågan, ty då skulle ju inte majoriteten och minoriteten ha stridiga livsviktiga intressen. ”Minoriteten kan drivas över från legal opposition till revolt”, och för att rädda demokratin måste då majoriteten ”uppge sina speciella önskemål”. Vad som härmed säges är varken mer eller mindre än att inte ens den majoritetsprincip, som enligt det citerade avsnittets första sats kännetecknar demokratin, är innesluten i den värdegemenskap varom talas. Ty skulle respekt för majoritetens beslut vara en någorlunda väsentlig del av värdegemenskapen, så skulle ju inte minoriteten taga steget ”från legal opposition till revolt”. Men lika intressant som detta är professor

Westerståhls praktiska slutsats, vilken inte är att minoriteten skall tvingas att godtaga majoritetens beslut, utan tvärtom att majoriteten, av hänsyn till demokratin, skall göra avkall på sina önskemål. Det är sålunda inte en majoritets- utan en minoritetsprincip som skall gälla! Vad innebär detta i dagens Sverige? Ja, det måste väl exempelvis förmodas, att storfinansen betraktar det som ett livsviktigt intresse att behålla sin nuvarande makt, kort och gott att fortsätta att vara storfinans. Och Westerståhls argumentation måste då innebära, att en sådan omvandling av samhället som angriper storfinansens vitala intressen till förmån för majoriteten av folket utlöser ett hot emot demokratin och därför inte får ifrågakomma. Detta vill säga, att den majoritet som önskar en fundamental förändring skall skrinlägga sina planer, medan den minoritet som tycker att de nuvarande förhållandena på den ekonomiska maktens område i stort sett är förträffliga skall ha att säga sista ordet. Bättre beställt är det inte vare sig med objektiviteten eller vetenskapligheten i dylika utläggningar. Vilka fraser som än användes lyckas icke förkunnare med en mekanisk och formalistisk inställning göra annat än att med något skiftande ordval meddela, att de med demokrati avser ett samhälle med kapitalistiska egendomsförhållanden, där allmänna val kan genomföras utan terror. Detta vad den så kallade teorin beträffar; i praktiken är det inte alltid så noga med det sistnämnda kännetecknet.

Kommunisternas mening

Nå, hur definierar då kommunisterna demokratin? Ja, vi kan redan på detta stadium svara, att kommunisterna inte betraktar det som möjligt att i en behändig liten formel på en eller annan rad fastställa denna sak ungefär på samma sätt som vissa borgerliga författare ansett sig kompetenta att göra eller på samma sätt som zoologen definierar vad ett däggdjur eller en fisk är för något. Det är orimligt att försöka göra demokrati till något exakt och oföränderligt, till något oavhängigt av de materiella förhållandena och utvecklingen i samhället. Demokratin måste, liksom allt annat, betraktas såsom underkastad utvecklingens lag, och därvid är inte formerna utan innehållet, inte skalet utan kärnan, det som främst måste beaktas. Detta får inte uppfattas så, att formerna skulle vara totalt eller i vart fall tämligen ointressanta för belysande av demokratins problem. Lika litet som det exempelvis inom målarkonstens eller litteraturens områden går att isolera form och innehåll ifrån varandra, lika litet är det möjligt att i en realistisk diskussion om demokratin uteslutande behandla den ena eller andra sidan av saken. I verkligheten förekommer naturligtvis här en växelverkan, så att ett ökat folkligt inflytande kommer att återspeglas i förändrade former för maktutövningen. Tidigare har Sveriges grundlag nämnts, och det har påpekats, att ett studium av dessa inte ger en rättvisande bild av hur dagens Sverige styres. Å andra sidan går det inte att göra gällande att grundlagarna uteslutande har ett historiskt intresse, ty om inte inflytelserika kretsar i samhället hade önskat bibehålla huvuddragen i den nuvarande styrelseformen, och lyckats göra sin vilja gällande, så hade givetvis vid det här laget en ny konstitution kommit till stånd, som bättre hade överensstämt med demokratiska principer. Om i fortsättningen frågan om de faktiska maktförhållandena behandlas utförligare än frågan om styrelseformerna, beror detta sålunda alls inte på att de sistnämnda skulle vara ointressanta eller betydelselösa, utan därpå, att medan formerna inte sällan diskuteras i böcker och press, så är frågan om de samhälleliga maktförhållandena synnerligen styvmoderligt behandlad i de kapitalistiska länderna. Ja, vi har sett, hur det kapitalistiska systemets anhängare till och med har definierat demokratin på ett sådant sätt att de skall slippa undan varje beaktande av de materiella förhållandena vid besvarandet av frågan huruvida folket har makten.

Kommunisterna anser det orealistiskt och missvisande att i en schematisk, orörlig formel söka fastställa vad demokrati är, men väsentligt är att fasthålla vid att demokrati betyder folkmakt. Vid sökandet av det konkreta innehållet i denna term finner man, att det mellan

olika samhällen vilka betecknats som demokratier förelegat avgörande olikheter, och att i varje särskilt fall endast en analys just av de materiella samhällsförhållandena kan ge en föreställning om graden av folkviljans reella inflytande.

Det hela blir naturligtvis inte lika enkelt som vissa borgerliga lärdes definitioner, men det kan nu inte hjälpas. Den samhälleliga verkligheten låter sig inte alltid inrutas så som det för propagandistiska ändamål skulle vara den ene eller andre behagligt.

Partier — valordning — demokrati

Ofta återfinnes i borgerliga resonemang om demokratin påståendet att förekomsten av olika partier är ett kriterium på demokrati, och detta inte endast i den bemärkelsen att förekomsten av olika partier skulle bevisa att ifrågakvarande samhälle är demokratiskt, utan också omvänt att inget samhälle är demokratiskt som icke rymmer flera partier. I den av Kungl. Skolöverstyrelsen 1954 utgivna boken i samhällskunskap, som tidigare omnämnts skriver professor Jörgen Westerståhl bland annat följande:

”Den politiska opinionsbildningens speciella organ är de politiska partierna. Eftersom åsikter och intressen skiftar, finner vi i varje stat, där en fri opinionsbildning är tillåten, flera partier konkurrerande om medborgarnas sympatier.”

I en av Brevskolan utgiven skrift av år 1946, benämnd ”Parti och Politik”, skriver fil. lic. Lennart Hartmann kategoriskt:

”En demokrati kan inte fungera i praktiken, utan att det finns minst två riksomfattande partier, som tävlar om makten samt organiserar valen och maktutövningen.”

Denna tankegång finns mera utförligt redovisad exempelvis i en redan 1934 utkommen liten bok, ”Demokrati och Diktatur”, i serien Verdandis småskrifter. I denna heter det:

”Striden mellan partierna tänder och kastar ljus över samhällsfrågorna från alla sidor. Att det finns politiska partier och partistrid i ett land, är ett bevis på politisk mognad hos folket, att sinnet för samhällsspörsmål börjar bli levande och att de olika synpunkterna och intressena börjar grenas ut sig efter principiella och genomtänkta linjer...

I alla demokratiskt styrda länder omväxlar partierna med att sitta vid regeringsmakten, allt eftersom de är i stånd att få majoriteten av väljarna på sin sida. Det parti, som kommer i minoritet, blir opposition, och har den särskilda uppgiften att följa regeringen och regeringspartiet med vaken kritik och draga fram sådant, som förtjänar klander. Regeringspartiet å sin sida vet, att förr eller senare måste det giva makten ifrån sig till motpartiet. Detta skiftande av regeringsmakten ger olika synpunkter och intressen lätt och naturligt tillfälle att komma fram och göra sig gällande, alltefter den styrka, som de har i samhällslivet. Den ständiga ömsesidiga kritiken skapar frisk luft i det offentliga livet och är ett hinder för korruption. All strid i umgänget blir en strid i fred, med andliga vapen och på övertygelsens väg. Det jämna bytet av makten ger en hälsosam rytm mellan starka framstegstider och vilotider. Det skapar en anda av ömsesidigt tålmod och en ridderlig umgängeston emellan de stridande parterna.”

Som synes har vi här fått att göra med en ideologi- bildning kring själva tillvaron av politiska partier, vilken kan inspirera sina profeter till nära nog lyriska utläggningar. Partierna framställs icke som produkter av vissa samhälleliga förhållanden, föränderliga och tidsbetingade, utan som en del av kärnan i varje demokrati. Vid läsningen av ovanstående citat kan väl ingen undgå att förnimma hur öde och hemsk förkunnaren måste föreställa sig en tillvaro, där icke längre olika partier skapar en ridderlig umgängeston och låter starka framstegstider alternera med vilotider. För vårt eget lands vidkommande torde det enligt denna ideologi dock börja bli illa ställt med demokratin, ty ”det jämna bytet av makten”, vilket skulle ge den erforderliga hälsosamma rytmen, har vi inte sett mycket av under de senaste årtiondena, då socialdemokratin hela tiden innehåft antingen ledningen av regeringsmakten eller också ensam behärskat samtliga taburetter. Denna frånvaro av det

från vissa ideologers synpunkt så nödvändiga bytet har, för övrigt, givit upphov till en helt annan teori, paradoxalt nog lanserad av i stort sett samma kretsar, med professor Herbert Tingsten som främste företrädare. Enligt denna efter omständigheterna avpassade så kallade teori är en ständig samlingsregering, givetvis utan kommunister, det från demokratisk synpunkt mest önskvärda. I detta fall skulle, enligt samma teoretiker, varken någon opposition eller något ”byte av makten” vara erforderliga. Det behöver väl inte närmare utvecklas, att denna teori om en permanent samlingsregering är till storfinansens förmån, i det att storfinansens partier då mycket effektivt skulle kunna motsätta sig varje för dem misshagligt projekt och även i minoritetsställning provocera fram en regeringskris, då så bedömdes som opportunt. En samlingsregering av det slag som exempelvis Tingsten förespråkar är sålunda avsedd att ge de borgerliga partiernas ledare ökat inflytande samt att hos arbetarna uppamma illusioner om att kapitalister och arbetare i allt väsentligt skulle ha gemensamma intressen.

Men låt oss återknyta till frågan om partiernas roll, och huruvida ”minst två riks-omfattande partier” måste finnas för att vi skall ha rätt att tala om en demokrati. Det kan konstateras, att veterligen ingen kommit på iden att göra gällande, att graden av demokrati i ett land regleras av partiernas antal. Tyskland efter det första världskriget brukar tvärtom nämnas som ett exempel på att det vore olyckligt med en lång rad partier. Inte nog med att det sålunda tydligenvis inte är ett tecken på förträfflig demokrati att partierna kan räknas i dussintal, utan det har dessutom anförts vid diskussion av vallagar både här hemma och utomlands, att det skulle vara ett demokratiskt intresse att hindra uppkomsten av en rad småpartier. Är det då å andra sidan bäst med endast två partier?

I USA har hittills endast existerat två partier av sådan styrka att de spelat någon avgörande roll vid besättandet av presidentposten och vid valen till kongressen, de så kallade demokraterna och republikanerna. Vad är det då för skillnad mellan dessa två partier? Ja, det har skrivits åtskilligt härom, men likväl har ingen lyckats att någorlunda klart svara på den frågan. Saken är nämligen den, att dessa partier i det stora hela fungerar som valmaskiner, båda sanktionerade och understödda av trusterna och andra storfinansiella sammanslutningar. En person som från exempelvis borgerligt liberala utgångspunkter skall taga ställning till om han bör rösta på demokraterna eller republikanerna har det verkligen inte lätt. I en delstat kan det demokratiska partiet gå till val under något mindre reaktionära paroller än republikanerna, medan i andra delstater de värsta rasfanatikerna kan återfinnas just i det demokratiska partiet. På en ort är den demokratiska kandidaten måhända att föredraga framför den republikanske, på en annan ort är det tvärtom, och på en tredje ort visar det sig absolut hopplöst att upptäcka någon skillnad. En och samma tidningskoncern kan låta en del av sina tidningar propagera för det ena av dessa två partier och en del för det andra. Ofta kan det in i det sista vara mycket ovisst, huruvida en känd person, om vilken det antages att han kommer att kandidera till en post, skall ställa sig till det demokratiska eller till det republikanska partiets förfogande. Detta har till och med gällt presidentkandidater.

Kan nu själva existensen av dessa två valmaskiner, vilkas uppdragsgivare med brutala medel söker krossa progressiva organisationer, verkligen vara kriteriet på att det skulle råda demokrati i USA? De nämnda partierna erbjuder ju inte två sakligt skilda alternativ för väljaren, så att han vet, att om det demokratiska partiet vinner majoritet, blir samhällsutvecklingen sådan och sådan, medan politiken kommer att föras i en annan riktning om republikanerna vinner. Och även om den enskilde väljaren på en ort kan finna det glädjande att en demokratisk kandidat, vilken visat sig mindre reaktionär än den republikanske konkurrenten, blir vald, så uppväges ju detta av att det från andra håll kommer demokrater, vilka representerar den svartaste reaktion. De våldsamma valkampanjerna i USA uttrycker visserligen en tävlan om tusentals välavlönade

befattningar, men är i stor utsträckning dirigerade av en och samma hand, trusternas. Under tidigare skeden har givetvis det demokratiska och det republikanska partiet varit uttryck för olika, och tidvis häftigt fientliga, intressen. När Förenta staterna hade lösgjort sig från England, blossade i det nya landet en kamp upp kring frågan om de olika staterna skulle vara självständiga eller om en central statsmakt skulle etableras. Denna fråga komplicerades snart genom den politiska kampen om slaveriet, vilken utmynnade i inbördeskriget. Till dessa skeden leder det demokratiska och det republikanska partiet sina rötter, men numera återspeglar på intet vis denna uppdelning de grundläggande motsättningarna och den hårda klasskampen i amerikanskt samhällsliv. Den karaktäristik som James Brice i verket ”Den amerikanska republiken” givit av det demokratiska och det republikanska partiet torde inte kunna vederläggas:

”Inget av dem har några som helst principer, inga skiljaktiga grundläggande övertygelser. Men båda har sina traditioner. Det ena såväl som det andra gör anspråk på vissa tendenser. Naturligtvis har vart och ett av dem bestämda kampparoller, sin särskilda organisation och några slags intressen vilka tjänar som ett stöd. Men dessa intressen består huvudsakligen i att få möjlighet att fördela de statliga ämbetena. De har redan förlorat sina forna principer, sin politiska övertygelse och erfarenhet. Dessa principer har inte blivit bortkastade i och för sig men blivit ställda åt sidan av händelsernas ström, som medfört att en del andra strukits från dagordningen. Hos partierna finns inget annat kvar än ämbetena eller hoppet om att tillägna sig ämbeten.”

”Tvåpartisystemet” i USA är i dess nuvarande form en parodi på tvåpartisystem, då samma klassintressen styr båda partierna. Den mångfald av lagar, bärande sina republikanska, respektive demokratiska upphovsmäns namn, vilka stiftats för att beröva de fackliga organisationerna deras slagkraft, åskådliggör, liksom raden av långvariga fängelsestraff efter upprörande så kallade rättegångar emot arbetarledare, att klasskampen fortgår 28 och skärpes oberoende av ”de två partiernas” inbördes teaterduell i valtider. Det är inte öronbedövande upptåg med pinuppor, elefanter och åsnor, som manifesterar de grundläggande motsättningarna inom Förenta staterna, utan helt andra företeelser, i hög grad obeaktade av dem som i dagens USA vill se en högt utvecklad demokrati.

Att det formellt finns mera än ett parti är sålunda alls icke någon garanti för att det skall kastas ”ljus över samhällsfrågorna från alla sidor”. Den som föreställer sig något sådant förbiser totalt, att det kan finnas mycket betydelsefulla, ja avgörande frågor som inget av de ifrågavarande partierna vill fästa allmänhetens uppmärksamhet vid.

Till frågan om de politiska partierna har sovjetpublicisten D. Saslavskij gjort några påpekanden, med exempel särskilt från Englands historia, vilka skall citeras:

”Frågan om antalet politiska partier kan förstås och avgöras endast genom en historisk analys. De demokratiska grundlagarnas författare har, som vi vet, inte ställt ett visst antal partier som något villkor för demokratin. Ingen har heller i största allmänhet hittat på att det måste finnas politiska partier. Livet självt har skapat dem på sitt sätt i varje land, i överensstämmelse med den historiska utvecklingens gång och de ekonomiska och politiska betingelserna inom landet ifråga.

Mest klart och tydligt framgår detta av Englands historia. Som bekant pågick där under lång tid kampen mellan Tories och Whigs. Långt före marxismens tid konstaterade historikerna som en vetenskaplig ovederlägglig sanning, att de båda klasserna godsägare och industrikapitalister utgjorde grundvalen för såväl uppkomsten av som kampen mellan dessa båda partier. Tories stödde det gamla feodalsystemet, medan Whigs kämpade för borgarklassen. Arbetarklassen hade ännu inget politiskt parti. Majoriteten i landet gav än sina röster åt Tories, än åt Whigs. Detta system återspeglade inte på ett riktigt sätt klasskrafterna i landet, men det höll likväl så länge som kampen huvudsakligast stod mellan industri- och finanskapitalism å ena sidan och godsägararistokratin å den andra. Tvåpartisystemet vilar på dessa klassmässiga grundvalar.

Dessa grundvalar förändrade sig senare. De båda om makten kämpande klasserna närmade sig varandra. En betydande del av jordmagnaterna blev ägare av industriföretag, samtidigt som många industrikungar förvärvade gods och titlar. Den gamla adeln och industrisocieteten blandades med varandra. De förenade alltmer sina krafter mot den gemensamme motståndaren, arbetarklassen, som började uppträda som en självständig kraft och gav uttryck åt en strävan att bilda ett eget parti, arbetarpartiet.

Tories och whigs försvann för att bereda plats åt de konservativa och liberalerna. Men vid sidan om dem uppstod arbetarpartiet, i början svagt men sedan allt starkare. Så började treparti-systemet, som uttryckte att klassförhållandena i landet komplicerats. Likväl fortsatte dessa förhållanden att förändras, varmed hela partisystemet samtidigt förändrades. I samma mån som de borgerliga klassernas intressen blev alltmer gemensamma i kampen mot arbetarklassen blev det meningslöst att upprätthålla två borgerliga partier. Liberalerna fick faktiskt avträda från scenen. Krafterna grupperade sig omkring sina poler. De konservativa politikerna kämpar med labourmännen om makten i staten. Det liberala partiet males sönder mellan dessa båda kvarnstenar. En del av liberalerna går till arbetarpartiet, men större delen går till de konservativa. Hur händelserna kommer att utveckla sig i fortsättningen får historien utvisa.

Av det sagda framgår att klasskampen ligger till grund för uppkomsten av partier, deras utveckling och försvinnande.”

Så långt Saslavskij om det engelska partiväsendets historia. Låt oss också med några ord beröra partiväsendet i vårt eget land. Här räknar vi som bekant med fem riksomfattande partier, nämligen högern, folkpartiet, bondeförbundet, socialdemokratiska partiet och kommunistiska partiet. Inte heller dessa partier har uppstått mer eller mindre av en tillfällighet, utan är organiserade uttryck för skilda intressen i samhället. Det konservativa högerpartiet stödde sig under senare delen av 1800-talet väsentligen på de mäktiga godsägarna, och det är inte en slump, att dess främste ledare, tillika statsminister 1891-1900 och 1902-05, Erik Gustaf Boström, själv var storgodsägare, ivrig protektionist och svuren motståndare till kraven på allmän rösträtt. Den politik till förmån för de redan privilegierade grupperna som de konservativa förde, mötte växande motstånd från det handels- och industriidkande borgerskap, vars ökade inflytande byggde på det tekniska och ekonomiska framåtskridandet under 1800-talet. Ingvar Andersson sammanfattar i sitt verk ”Sveriges historia” den borgerliga oppositionen mot Boström såsom företräd ”av andra kammarens radikala och liberala grupper, rekryterade från stadsradikalerna, från landsbygdens mindre konservativa element och efter hand även från de frikyrkliga, som från 1890-talet framträdde alltmer i politiken”. Dessa grupper hade i betydelsefulla avseenden från ämbetsmänna- och godsägarekonservatismen avvikande intressen; de önskade frihandel istället för protektionism, näringsfrihet och en statsmakt som i största utsträckning underlät att ingripa i det ekonomiska livet samt vidare allmän rösträtt. Det är emellertid uppenbart, att dessa mellangrupper icke, om man jämför med den samtidigt allt starkare arbetarklassen, kunde intaga en konsekvent och tveklös hållning för radikala krav, utan tvärtom måste vara oroade över de sociala konsekvenserna. Så förekom inom det liberala partiet åtskillig tvekan, innan detsamma år 1915 anslöt sig till socialdemokraternas krav att den 40-gradiga kommunala röst- skalan, vilken var avsedd att garantera de rikas privilegier, skulle slopas till förmån för lika rösträtt.

Inom högern bröt sig år 1913 missnöjda, företrädesvis mindre jordbrukare ut och bildade bondeförbundet, som genom sin karaktär av rent lantbruksparti kunde ställa kraven för denna kategori av jordbrukare skarpare än vad högerens ledning velat.

Socialdemokratiska partiet bildades år 1889 som ett uttryck för den svenska arbetarklassens kampvilja och organisationsförmåga.

År 1917 skapades Socialdemokratiska vänsterpartiet, som ställde sig på marxismens grundval och 1921 antog namnet Sveriges Kommunistiska Parti.

Numera är det väl erkänt av flertalet människor att de politiska partierna är uttryck för intressekonflikter i samhället och att partierna och deras politik förändras allt efter som den materiella grunden förändras. Medan exempelvis striden mellan de konservativa och liberalerna i ett tidigare skede fördes med utomordentlig häftighet — varvid de konservativa inte drog sig för att utmåla den liberale statsmannen Karl Staaff och hans närmaste anhängare som rubelbesoldade förrädare — är förhållandet numera mellan högern och folkpartiet vänskapligt, om också inte alltid hjärtligt. De motsättningar som tidigare existerade mellan den gamla ämbetsmannatraditionen och godsägareklassen å ena sidan, samt den frambrutande handels- och industribourgeoisin i städerna å den andra, har i största utsträckning utjämnats genom kapitalismens seger, och motsättningen mellan kapitalister och arbetarklass har blivit den dominerande och för samhällsutvecklingen bestämmande. Om det nu är uppenbart, att de politiska partiernas uppkomst och förändring sammanhänger med materiella, ekonomiska och sociala förändringar i samhället, närmar vi oss den betydelsefulla frågan: kan då förekomsten av flera partier verkligen vara kriteriet på demokrati, folkstyre? Är det inte i stället så, att partiernas existens sammanhänger med en bestämd utvecklingsfas?

De som besvarar den sist ställda frågan med nej måste rimligtvis mena, att det i tid och evighet skall finnas klasser med stridiga intressen och att detta skulle känneteckna en demokrati.

I Sveriges Kommunistiska Partis program, ”Sveriges väg till socialismen”, heter det bland annat:

”Storindustri, banker, gruvor, försäkringsväsende och stora privatägda kommunikations- och distributionsföretag överföres i hela folkets ägo ...

Den socialistiska nationaliseringen krossar storfinansens makt och lägger grunden för en planhushållning, som träder i stället för anarkin och kriserna i produktionslivet under kapitalismen.”

Även socialdemokratis ledare brukar i vissa sammanhang uttala sig emot storfinansens. Om de nu anser, att storfinansens ekonomiska makt är till skada för folket, så borde ansträngningarna gå ut på att omintetgöra denna makt, som ju inte kan sägas vara ett uttryck för folkstyre. På denna punkt synes alltså överensstämmelse föreligga mellan kommunistiska partiets politik och socialdemokratiska ledares deklARATIONER. Från socialdemokratiska partiets sida brukar — särskilt i valtider — högern och folkpartiet karaktäriseras som storfinansens partier, och det är ju allmänt känt, att de stora kapital sammanslutningarna såväl med sina tidningar som med direkt ekonomiskt understöd gynnar högern och folkpartiet. Men om storfinansens makt i samhället brytes, så måste detta på ett avgörande sätt förändra existensvillkoren för de partier som byggt på denna storfinans och fört dess talan. De ekonomiska källorna för storfinansens partier skulle sina. Man må bara tänka sig följderna för dessa partiets omfattande tidningspropaganda av att storindustrin överföres i samhällets ägo. Även om ifrågavarande partier, liksom övriga politiska sammanslutningar fått göra, skulle kunna organisera sin propaganda på annan basis är det ändå uppenbart, att ett brytande av storfinansens makt skulle innebära en katastrof för högern och folkpartiet. Visserligen skulle dessa partier på grundval av den ofantliga propaganda- apparat de disponerar över så länge det kapitalistiska samhället består utöva ett inte obetydligt ideologiskt inflytande även sedan de avgörande produktionsmedlen övertagits av samhället. Efter hand skulle emellertid detta inflytande försvagas och försvinna. I motsats till något enstaka förstatligande är genomförandet av en socialistisk samhällsordning dessutom såtillvida en definitiv åtgärd som att någon återgång till kapitalistiska förhållanden svårligen kan tänkas. Under kapitalismen kan till en viss tid en överlägsen propagandaapparat genom att dölja och omskriva de verkliga förhållandena få en större eller mindre del av folket att acceptera ett system där en krets av människor

tillgodogör sig frukterna av andras arbete, men när det väl blivit ändring på dessa förhållanden ter sig ett sådant system som inte endast olämpligt, utan som fullständigt orimligt för de allra flesta människor.

Det i borgerlig propaganda inte sällan gjorda påståendet att kommunisterna önskar förbjuda alla andra partier har ingenting med sanningen att göra och motbevisas av fakta. I Sovjetunionen var olika partier tillåtna till år 1922, då de — ingen historiker torde ha försökt att påstå något annat — i fem års tid hade samarbetat med och understött utländska arméer, som ockuperat stora delar av landet, upprättat så kallade regeringar i åtskilliga städer och organiserat attentat mot ledamöter av den regering som folket stödde. De antisocialistiska agitatorerna kan med sin kritik av att endast ett parti existerar i Sovjetunionen inte undgå att göra sig själva en otjänst. Numera saknas det materiella underlaget för flera partier i Sovjetunionen, men att de antikommunistiska partierna tidigare förbjöds var en direkt följd av deras bevisade förrädargärning i samband med de utländska imperialisternas förbrytelser emot Oktoberrevolutionens land och folk.

Utvecklingen såväl i de europeiska folkdemokratierna som i Kinesiska folkrepubliken kunde emellertid bli en annan, inte minst beroende på Sovjetunionens existens och styrka, och i dessa länder finnes också skilda partier, vilka dessutom är representerade i regeringarna. Om likväl partiväsendet i dessa länder inte uppvisar samma bild som exempelvis i Sverige, Frankrike, England eller andra borgerliga demokratier, så beror detta på förändringarna i den ekonomiska och sociala strukturen, liksom också på den allt högre graden av politisk medvetenhet hos folkets flertal. Det går inte i dessa länder att med utsikt till framgång propagera för en konservativ politik sådan som den exempelvis förordas av högerpartiet i Sverige. De framgångar som folken vunnit på folkdemokratins väg har varit så påtagliga, har i så hög grad hunnit bli återspeglade i folkets tänkande, att inget parti öppet skulle vilja rekommendera att storfinansens ekonomiska, politiska och kulturella inflytande återupprättas.

Vi behöver inte gå till utlandet för att finna, hur borgerliga partier till följd av förändringar i samhället, inberäknat förändringar i folkets politiska inställning, kan känna sig tvingade inte endast att byta ståndpunkt i avgörande frågor, utan dessutom att bli mycket angelägna att komma bort från sitt förflutna. Vi kan nämna högerpartiet i Sverige som exempel på en sådan process. Detta parti kämpade intill gränsen för ett politiskt självmord emot kraven på allmän rösträtt, varvid sådana paroller som ”kamp emot luffarrösträtten” kom till användning. Det går inte gärna att hävda, att frågan om allmän rösträtt är av underordnad betydelse, då ju sådan rösträtt är grundläggande för modern parlamentarism. Finns inte allmän rösträtt är folket ställt under förmyndare, förmyndare vilka erfarenhetsmässigt icke haft myndlingens bästa som riktpunkt. Nå, det ligger i sakens natur, att i och med att högern tvingats till kapitulation i denna fråga, så måste partiet snabbast möjligt stryka ett streck över förhistorien, då denna knappast kunde verka attraherande på de massor som efter förbittrad kamp lyckats driva igenom den allmänna rösträtten. Numera presenterar sig som bekant högerpartiet, inte minst i valtider, såsom alldeles särskilt demokratiskt. Dess representanter talar mycket gärna om ”vardagsmänniskan”, om ”vardagens demokrati”, om ”äganderättens demokratisering” och så vidare.

Kort och gott: den politiska utvecklingen har tvingat högerpartiet att, i varje fall i ord, intaga en motsatt hållning mot den som partiet intog under de årtionden, då motståndet mot allmän och lika rösträtt var en väsentlig beståndsdel av dess verksamhet, en av hörnpelarna i dess politik. Det är inte svårt att i de kapitalistiska länderna finna flera exempel på hur en högre grad av politisk medvetenhet hos folket driver partierna att förändra sina ställningstaganden. Genom arbetarrörelsens frammarsch i Sverige har sålunda de borgerliga partierna tvingats att intaga en betydligt mera positiv attityd till social-politiska reformer än vad som tidigare varit fallet. Att ifrågavarande partier härvid ofta

endast håller god min i elakt spel förändrar inte faktum. I sammanhanget bör också noteras, att sedan en social förbättring väl är genomförd inget parti brukar våga sig på att hävda, att reformen bör återgå, medan i vissa fall starkt motstånd reses mot endast planerade reformer.

Varför existerar i vårt land inte något adelsparti ehuru adeln till 1866 hade sin representation säkrad i riksdagen? Självfallet emedan inga materiella, inga ekonomiska och sociala förutsättningar föreligger för ett adelsparti och emedan folkets politiska mognad skulle få ett sådant parti att framstå som en absurditet.

Varför förändrar de borgerliga partierna i hög grad karaktär i länder, där storfinansen inte längre innehar den ekonomiska makten? Naturligtvis av den anledningen att den sociala grundvalen för sådana partier undergräves och det samtidigt för folket blir allt orimligare att tänka sig en återgång till ett tidigare samhällssystem.

När kapitalismen genom i första hand arbetarklassens aktivitet ställes på avskrivning, kommer även ett socialdemokratiskt parti i en ny situation, där det icke längre är möjligt för partiets ledare att både utfärda programmatiska förklaringar emot storfinansen och föra en politik som innebär stöd åt samma storfinans. I en situation där resultaten av kampen mot kapitalismen börjar framstå som mycket påtagliga, blir behovet av närmare gemenskap och småningom sammanslutning i ett arbetarparti allt mera klart för arbetarna, vilket naturligtvis också har ett samband med att den borgerliga propagandan, som söker splittra arbetarna, inte i en folkdemokrati har samma resurser som tidigare.

De som gör gällande, att ett partiväsande av den typ som finns i dagens Sverige, eller av det slag vi återfinner i England, eller rentav i USA, skulle vara ett allmängiltigt kriterium på en demokrati borde åtminstone känna sig skyldiga att ange på vad sätt folkets makt skulle avtaga i och med att partiväsandet förändras. Är det störtandet av storfinansens ekonomiska makt som bedömes såsom en odemokratisk åtgärd så borde detta i klarhetens intresse sägas rent ut — nåja, vi vet att det vore naivt att på allvar begära en sådan uppriktighet av kapitalismens propagandister. Eller skulle det förment odemokratiska ligga i att en sådan fundamental förändring i samhället också återverkar på partiernas politik och levnadsbetingelser? Hur skulle något annat vara möjligt?

Professor Westerståhl härleder de skilda partiernas existens ur det förhållandet, att ”åsikter och intressen skiftar”, vilket otvivelaktigt är riktigt, om med intressen förstås klassmässiga intressen. Endast den som utgår ifrån att olika samhällsklasser, sådana som äger produktionsmedel och sådana som ingen del har i dessa, alltid skall finnas kan följaktligen uppehålla tesen om partiväsandet som demokratins perpetuum mobile. Tankeglidningen och det förrådiska i de från Westerståhl citerade orden härovan ligger i att skilda åsikter jämförts med skiftande intressen. Olika åsikter i konkreta frågor kommer, mänskligt att döma, alltid att existera. Ingenjörer kommer att ha olika åsikter om ett visst projekt, läkare om en viss behandlingsmetod. Människor över huvud taget kan i bestämda fall ha olika åsikter om en driftschefs eller regeringsmedlems kompetens och om olika planer. Men sådana åsiktsdifferenser kommer lika litet i ett socialistiskt samhälle som under kapitalismen att kunna tjäna som plattform för bildandet av politiska partier.

Den enskilda människans möjlighet att få sina kritiska åsikter hörda och beaktade är inte nödvändigtvis avhängig av att flera partier existerar. Den franske författaren Jean Paul Sartre, vilken tidigare med det anti-kommunistiska skådespelet ”Smutsiga händer” förvärvade sig de borgerligas förtroende, skrev år 1954 efter en resa i Sovjetunionen följande:

”Min uppfattning är den att sovjetmedborgaren har full frihet att kritisera. Men det är fråga om en kritik som gäller åtgärder och inte människor.

Det vore fel att tro att sovjetmedborgaren inte sjunger ut vad han har på hjärtat och att han behåller sin kritik för sig själv. Så är det inte. *Han kritiserar mera och mycket effektivare än vi.* En fransk arbetare säger kanske: 'Min chef är en skurk!' Sovjetarbetaren säger inte: 'Direktören på min fabrik är en skurk.' Han säger: 'Denna åtgärd är orimlig.'

Skillnaden är den att fransmannen säger detta på sitt kafé medan sovjetmedborgaren framträdde öppet (kursiverat av Sartre) och tar på sig ansvaret för denna kritik på ett officiellt möte, t. ex. i en sovjet, i någon teknisk sammanslutning, som han tillhör, eller på ett partimöte. Ofta kan hans kritik vara nog så frän, men den har alltid ett positivt syfte. Och det gäller inte bara arbetarna utan alla.

Hos oss kan vi a priori känna misstro mot en människa, därför att hon representerar en viss regim eller en bestämd klass. Hos dem litar man a priori på människan. Är det någon handling som upprör dem, så skyller de den inte på bristande god vilja utan menar först att vederbörande inte har förstått uppgiften riktigt. Människan kan ta fel, och kritiken gäller först och främst hennes misstag. Först betydligt senare, om felet inte rättas till, kan det uppstå en konflikt och då talar man om människan själv.

Det är frapperande att när man talar med sovjetmedborgare, så kan man verkligen kritisera vilken aspekt som helst av deras regim. De tar gärna upp en diskussion utan att känna sig förolämpade.”

Den franske författaren har här från sin utgångspunkt belyst något av den insikt om kritikens och självkritikens nödvändighet för uppnående av stora resultat som härskar i Sovjetunionen. Och det är inte svårt att inse, att denna öppna, skarpa men sakligt inriktade kritik på intet sätt blir lidande på frånvaron av andra partier.

Vi kommer i detta sammanhang in på en besläktad fråga, nämligen huruvida partierna numera spelar en positiv roll vid personurvalet till ledande poster i det offentliga livet. I den tidigare nämnda verdandiskriften om demokrati och diktatur säges det:

”Skall partierna kunna hävda sig, måste de få fram sina bästa män. Genom de politiska striderna försiggår således ett ständigt och allsidigt urval, som låter många stora förmågor från de olika samhällslagren komma fram till makten i staten.”

Att denna föreställning om begåvningarnas möjligheter att i ett kapitalistiskt samhälle ”komma fram till makten i staten”, vad nu det uttrycket i sammanhanget skall innebära, är högst överdriven belyses på annan plats i denna bok. Självfallet kan exempel nämnas på fattiga pojkar som blivit rika män eller fått höga poster, men de utgör undantag, och deras levnadshistoria säger oss ingenting om alla de begåvningar som på grund av rådande ekonomiska och sociala förhållanden aldrig fått komma till sin rätt.

Är det i Sverige rådande partiväsendet den bästa tänkbara och mest demokratiska formen för att få fram människor till ledande funktioner? Är någon större del av folket engagerat vid tillsättandet av viktiga befattningar? Ingen kan påstå, att detta sistnämnda är fallet. Förutom samtliga poster inom det så kallade privata näringslivet är flertalet allmänna befattningar helt undandragna folkets inflytande. Medan i de länder där storfinansen inte längre har den avgörande makten, bland annat flertalet domare utses genom folkliga val, så rekryteras de dömande organen i Sverige utan att folket på något vis tillfrågas, om vi nu bortser från den nämnd som i första instans finnes i vissa mål, en nämnd vars ledamöter dock till ett antal av sju måste vara eniga för att uppväga ordföranden-ämbetsdomarens röst. Möjligen gör några gällande, att efter parlamentarismens genombrott regeringen ger uttryck för folkviljan, men även om detta vore riktigt skulle alls inte härav följa att regeringen i det konkreta fallet handlar i överensstämmelse med folkmajoritetens önskan. Dessutom företas i realiteten flertalet utnämningar av byråkratin själv.

Vi måste emellertid också ställa frågan, hur mycket folket har att säga till om, när det gäller kandidater till kommunala församlingar och till riksdagen. Är de människor, vilka

bland annat har medansvar i lagstiftnings- arbetet och vilka skall utöva svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta, utvalda under deltagande av åtminstone en någorlunda betydande del av allmänheten? Nej, sanningen är att dessa människor är utsedda av partierna allena — medan den ojämförligt största delen av svenska folket står utanför partierna — och vanligtvis inte av respektive partiers medlemmar i allmänhet, utan av de innersta partikonklaverna. Denna bild förändras inte i minsta mån av att det på sina håll kan förekomma ett arrangemang med ”provval” före vissa allmänna val, ty i dessa så kallade provval kan dels endast partimedlemmar delta, dels är detta deltagande mycket svagt.

Kan det då inte förmodas, att partiledningarnas uppfattningar om kandidaternas lämplighet är representativa för väljarkårens, och att den nuvarande ordningen följaktligen är praktisk och från demokratisk synpunkt riktig? Nej, det finns ingen grund för ett sådant förmodande, medan det finns goda grunder för ett antagande att den stora allmänheten vid nominering av kandidater skulle känna sig långt mindre bunden vid den enes eller andres partipolitiska meriter. Detta kommer till uttryck bland annat vid val av förtroendemän i fackliga sammanslutningar, i hyresgästorganisationer och så vidare.

Hösten 1954, och här nämnes endast ett av många exempel, kom en liten inre krets av ledande socialdemokrater överens om, att förre socialministern Gustav Möller skulle tvingas lämna sin plats i riksdagens första kammare till förmån för en annan person. Om också påståendet inte kan bevisas, lär ändå inte många betvivla att en ”omröstning” bland det socialdemokratiska partiets medlemmar skulle ha givit till resultat, att en överväldigande majoritet önskade ha Gustav Möller kvar i riksdagen. I stället kom nu beskedet fullständigt överraskande, och partimedlemmarna fick nöja sig med att ge uttryck för sitt ogillande, något som inte förändrade faktum.

I den ofta tämligen sterila diskussionen om demokratins arbetsformer har det anförts, att ett valsysteem som det engelska, med enmansvalkretsar, skulle ge mera utrymme för väljarkårens bedömning av de olika kandidaternas personliga kvalifikationer. Det kan emellertid inte råda något tvivel om att också dessa val i allt väsentligt avgöres efter partipolitiska linjer och att allmänhetens möjligheter att påverka nomineringen av kandidater för respektive partier är mycket små. Ingen torde kunna vederlägga sovjet-publicisten Saslavskijs karaktäristik av tillvägagångssättet före ett val i de kapitalistiska stater där allmänna val förekommer:

”Kandidaterna nomineras i de borgerliga länderna av de politiska partierna.

Hur inflytelserika de politiska partierna i olika länder än är och hur stort medlemsantal de än har, så utgör de likväl alltid en minoritet av folket. Stundom en obetydlig minoritet. Det demokratiska och det republikanska partiet i Förenta staterna är otvivelaktigt inflytelserika, men deras medlemsstock är inte stor. Dessa partiers styrka består inte i antalet medlemmar, utan i den valapparat man har för att genomföra valkampanjer.

Sålunda deltar blott en minoritet av folket aktivt i förberedelsen för valet, i själva inledningen till detsamma. De partilösa, som överallt bildar den överväldigande majoriteten, och även utgör folket i detta ords egentliga mening, är ställda utanför valförberedelserna. De partilösa får komma fram, när allt är färdigt, eller riktigare, när allt är förberett på konstlad väg. Men förbereda en sak — det betyder också i de flesta fall att avgöra den.

Folket är i valets första och viktigaste stadium passiva åskådare. Folket får vänta till dess de nominerade kandidaterna kliver fram ur kulisserna på den politiska scenen, och bland dessa (och endast bland dessa) får folket välja sina representanter.

Vad är det då som är vägledande för de partiorgan som nominerar kandidaterna. Kraven på kandidaterna är olikartade, men det första och absolut oeftergivliga och avgörande är att vederbörande kandidat underordnar sig partiklicken. 'Maskineriet' släpper bara igenom sådana

som valbossen godkänt. För en partilös är ingången till valarenan i egenskap av kandidat obehaglig stängd. En sådan blir inte uppställd av något parti, om han än är aldrig så klok och förständig och aldrig så patriotisk och hängiven folkets sak.

I alla borgerliga länder med demokratiska författningar är sålunda de partilösa utestängda inte bara från första stadiet i valkampanjen, förberedelserna till valen, utan även från det andra: de kan inte bli kandidater. De partilösa utgör emellertid som sagt den överväldigande majoriteten i alla länder. Det blir därför så att folkets stora flertal inte kan uppställa sina egna kandidater. Kandidaterna nomineras av en minoritet. Det kan man absolut inte kalla verklig demokrati.

Valbossarna, ledarna för de borgerliga partiernas valapparat, intresserar sig naturligtvis för att deras kandidater åtnjuter en viss popularitet inom sina valkretsar, och att de är kända namn bland väljarna. Däri ligger en chans att bli vald. Det är förmånligt för ett parti, om dess kandidater är kända av väljarna och åtnjuter deras förtroende. Likväl är detta, även om det betraktas som viktigt, inte det grundläggande kravet. Om en kandidat inte är tillräckligt populär, så är det valagitationens syfte att göra honom populär. Om en kandidat inte har nödig auktoritet, så måste man skapa en sådan på konstlad väg.

Det finns säkerligen i många av Englands, Amerikas och Frankrikes städer personer också utanför partiskrankorna som är kända, uppskattade och värderade bland allmänheten. Det kan till exempel vara en läkare som verkat länge på sin plats, är oegennyttig, hängiven sitt yrke och sina medmänniskor och har en oklanderlig vandel. Det kan vara en skicklig ingenjör, arkitekt, vetenskapsman, som är allmänt bekant och åtnjuter allmän aktning. Det kan slutligen vara enkla män och kvinnor ur de arbetandes led, hantverkare, arbetsledare eller arbetare som alla känner och värdesätter som ärliga, yrkeskunniga och oegennyttiga patrioter ... Men de kan inte uppställas som kandidater till folkrepresentationen, om de inte tillhör något politiskt parti, om de inte är en del av maskineriet.”

Stämmer inte Saslavskijs skildring in också på Sverige? Eller vilka representanter har manne vårt lands ojämförligt största ”parti”, de partilösa, i riksdagen? Är de partilösa inte politiskt intresserade? Hur kommer det sig i så fall, att de i övervägande utsträckning röstar i de allmänna valen och dessutom ofta vid diskussioner har mycket bestämda uppfattningar i samhällsfrågor? Att vara partilös betyder på intet vis att vederbörande inte skulle vara politiskt intresserad, men i ett kapitalistiskt samhälle har den partilöse mycket litet att bestämma om, försåvitt han inte råkar höra till den lilla krets som kan bygga sitt inflytande på ekonomisk makt. Om valen skall kunna göra anspråk på att verkligen uttrycka folkets vilja och folkrepresentanterna kunna göra anspråk på att vara utsedda av folket, så kräves bland annat en helt annan typ av förberedelse till valen än vad som förekommer i de kapitalistiska länderna. Det behövs, att kandidater nomineras på arbetsplatser, i fackföreningar, i vetenskapliga institutioner, i organisationer av annat slag, och sedan måste någon demokratisk form utarbetas för fastställande av den lista eller de listor, som folket i val skall taga ställning till. Här är självfallet inte nödvändigt eller möjligt att diskutera närmare detaljer, vilka måste vara beroende av samhällsförhållandena i övrigt, men det torde stå klart, att om exempelvis en stor fackförening eller arbetsplats föreslår en viss kandidat, så blir det svårt för personer som inte vunnit något nämnvärt förtroende att på allvar konkurrera. Självfallet är alltid misstag möjliga, men sådana ovidkommande hänsyn som för närvarande ofta är bestämmande för partiledningarnas beslut skulle med hela folkets deltagande i valförberedelserna icke kunna bli avgörande.

Borgerlig demokrati och fascistisk diktatur

Som borgerligt demokratiskt betecknar vi här det kapitalistiska samhället i de fall då allmän rösträtt existerar jämte organisationsfrihet och tryckfrihet.

Den borgerliga demokratin innebär ett stort framsteg i jämförelse med sådana tillstånd, där folkets massor varit eller är utestängda från varje rätt att ge uttryck för sin vilja. Historien visar, att arbetarrörelsen har varit demokratins främste förkämpe. I ”Den ryska

socialdemokratins uppgifter” (1897) skriver Lenin:

”Vid sidan av propagandan för den vetenskapliga socialismen har den ryska socialdemokratien också som uppgift att propagera de demokratiska idéerna bland arbetarmassorna. Den anstränger sig att utbreda kunskap om absolutismens väsen i alla dess livsyttringar, att avslöja dess klassinnehåll och överbevisa massorna om, att en segerrik kamp för arbetarklassens sak är omöjlig utan erövringen av den politiska friheten och utan demokratiseringen av Rysslands politiska och sociala ordning.”

År 1905 konstaterade Lenin:

”Själva borgarklassens ställning i det kapitalistiska samhället medför oundgängligen dess inkonsekvens i den demokratiska omvandlingen. Proletariatets ställning som klass tvingar det till att vara en konsekvent demokrat. Borgarklassen skådar bakåt, den fruktar det demokratiska framsteget, som leder till att proletariatets krafter tilltager.”

Gäller dessa Lenins ord också vår tid? Har det visat sig, att borgarklassen är inkonsekvent i ställningstagandet till demokratin och fruktar det demokratiska framsteget, medan arbetarklassen är en konsekvent demokrat?

Vad Lenin uttalade 1905 har otvivelaktigt bekräftats på många sätt och i alla kapitalistiska länder, inte minst under perioden mellan de två världskrigen.

De mest samvetslösa borgerliga propagandisterna har efter det andra världskrigets slut sökt exploatera folkens avsky för fascismen genom att nämna nazism och kommunism i samma andedrag, och även om det inte torde vara många som låtit lura sig härav är det på sin plats att konstatera, att den fascistiska diktaturen är storfinansens terroristiska diktatur, i första hand avsedd att krossa arbetarrörelsen. De fascistiska diktaturerna och den ställning som storfinansens i borgerliga demokratier tagit till dessa regimer bekräftar till fullo Lenins ord om den bakåtskådande borgarklassen.

Fascismen i Italien organiserades och stöddes av de storindustriella, av storköpmän och bankirer samt av godsägarna, vilka alla fruktade den allt starkare italienska arbetarklassen och beslutade sig för att krossa dess organisationer. De lagar som skyndsamt utfärdades efter den fascistiska regimens upprättande talar ett klart språk om de klassintressen som regimen företrädde. Omedelbart efter det att konungen hade kallat Mussolini att övertaga regeringsmakten utfärdades, den 10 november 1922, ett dekret som upphävde den tidigare lagstadgade registreringen av industri- och bankaktier. Den 16 november 1922 höjde regeringen väsentligt skatterna på arbetslöner. Den 19 november 1922 upplöste regeringen den av arbetarna framtvingade undersökningskommission som skulle utreda leveranserna till krigsmakten och de vinster som gjorts på sådana leveranser. Den 3 december 1922 utfärdades ett dekret, sedermera kompletterat med en lag av den 10 september 1923, vilket återgav storgodsägarna deras frihet att fördriva de mindre arrendatorerna från jorden och att höja arrendeavgiften. Före fascistregimens tillkomst hade det italienska folket tillkämpat sig avsevärda rättigheter. Så gav exempelvis ett dekret av den 2 september 1919, efter den dåvarande jordbruksministern benämnt Decreto Visocchi, de kooperativt organiserade småbönderna rätt att för ett visst antal år övertaga obrukade eller vanhävdade delar av godsägarjorden. Den 11 januari 1923 annullerade fascistregimen Decreto Visocchi och förklarade alla de jordförvärv som skett i enlighet med nämnda dekret för olagliga. Den 10 augusti 1923 avskaffade regeringen varje arvsskatt. Den 8 juli 1924 upphävde regeringen böndernas sekelgamla rättigheter till allmänningarna och gjorde storgodsägarna till dessas lagliga ägare. I februari 1925 sänkte regeringen avsevärt skatten för aktiebolag. Exempelen kan lätt mångfaldigas.

Den nazistiska regimen i Tyskland har i den borgerliga propagandan betecknats än som ett uttryck för ”medelklassens revolution”, än som ”nihilismens revolution”, än som något slags ”nationell” socialistisk regim och mycket annat. Den var emellertid ingenting av allt

detta, utan precis som fascismen i Italien och i andra länder en ”öppen, terroristisk diktatur av finanskapitalets mest reaktionära, mest chauvinistiska och mest imperialistiska element” (Georgi Dimitrov).

Redan från den så kallade nationalsocialistiska ”rörelsens” första dagar erhöll den stöd från storfinansen, främst från bayerska industrikretsar med ordföranden för det bayerska industriförbundet, Aust, i spetsen. Inom några år hade kretsen av finansiärer vidgats betydligt och omfattade bland annat den store flygelfabrikanten Bechstein, den sachsiska textilmagnaten Mutschmann och en av de ledande industrierherrar i Berlin, von Borsig, tillika ordförande i tyska arbetsgivareföreningen. År 1929 börjar finanskapitalets kungar att med all kraft lyfta fram nazismen. Ruhrgruvornas härskare, sammanslutna i det så kallade Ruhrkohlsyndikat, fattade under ledning av syndikatets ordförande, Kirdorf, följande beslut: ”Varje företagare, som är ansluten till Ruhrkohlsyndikat, är förpliktad att för varje ton försålda kol utbetala 5 pfennig för finansieringen av NSDAP”. Redan detta beslut innebar för den nazistiska partikassan ett årligt tillskott på omkring sex miljoner tvåhundrausen mark. Kort efter beslutet kvitterade också Hitler detsamma genom att i partiets propagandabroschyrer framhålla, att ”kolgruveindustrin icke lämpar sig för förstatligande”.

Den 27 januari 1932 ägde i Industriklubben i Düsseldorf en sammankomst rum mellan Hitler och storindustrins härskare, vilken gav nazisternas presschef, Dietrich, skäl att tala om denna dag såsom ”en minnesdag i NSDAP:s historia”. Det skulle föra alltför långt att här ge en närmare redogörelse för vad som förekom vid detta möte precis ett år innan storkapitalet gjorde Hitler till regeringschef i Tyskland. Redan några av namnen på de närvarande är emellertid dokument, som icke kräver utförligare kommentarer. På ordförandeplatsen satt Fritz Thyssen, en av kol- och stålkungarna, vilken med 208 miljoner mark var intressent i Vereinigte Stahlwerke och därför särdeles angelägen att beställningarna för rustningsändamål skulle öka. Han var också ägare till stora järnmalmfyndigheter i Elsass-Lothringen och intresserad av att dessa områden skulle anslutas till Tyskland. I den illustrerade församlingen återfanns vidare den tidigare nämnde ledaren för gruvvägarsammanslutningen i Ruhr, Kirdorf, kanonkungen Krupp von Bohlen und Halbach, chefen för kalikoncernen, Diehn, ägaren till den mellantyska ståltrusten, Flick, ordföranden i IGFarbenkoncernens presidium, Duisberg, vilken vid tidpunkten ifråga också var ordförande i det tyska industriförbundet, bankiren Emil Georg von Stauss, sedermera vicepresident för den hitlerska så kallade riksdagen, samt inte mindre än närmare trehundra andra representanter för den tyska storfinansen. Det har bekräftats, att nazistpartiets ledare och storfinansens kom väl överens, och kort efter detta rådslag utkom hitlerpartiets program i en ny upplaga, där skenradikala fraser ersatts med öppna bekännelser till det kapitalistiska systemet, och där kommentarerna innehåller lovprisande vändningar till bland andra Krupp och Thyssen. Under året 1932 fortsatte det intima samarbetet mellan nazistpartiets ledning och storfinansen, och den 5 januari 1933, således endast ett par veckor före ”maktövertagandet”, ägde en sammankomst rum mellan storfinansens högsta spetsar och Hitler i bankiren Schröders villa. Två dagar senare, den 7 januari 1933, ägde ytterligare en sammankomst rum, denna gång i kolgruvekungen Kirdorfs residens. Härom säger Kirdorf själv i en artikel i Preussische Zeitung den 3 januari 1937:

”För sista gången före maktövertagandet sammanträffade ännu en gång i mitt hus näringslivets ledande män med Adolf Hitler, Rudolf Hess, Hermann Göring och andra ledande personligheter.”

I sin 1936 utgivna bok ”Den nationella diktaturen” erkänner även professor Herbert Tingsten, att fascismen är ett uttryck för kapitalistiska klassintressen:

”Klassmotsättningarna skall enligt fascismen utplånas utan att den ekonomiska ordning, av

vilken de betingas, väsentligt förändras. Fascismen är borgerlig; den har överallt kommit till makten så gott som uteslutande med stöd av de borgerligt, antisocialistiskt inriktade folkgrupperna, den har i sina grunddrag bevarat den borgerliga produktionsordningen, den privata äganderätten till produktionsmedlen, den i princip fria konkurrensen, och den avvisar tanken på ekonomisk utjämning ... Det bör också fasthållas att den fascistiska ideologin i huvudpunkterna endast innefattar moment, som sedan franska revolutionen framträtt i otaliga konservativa ideologier ... Den fascistiska ideologin framstår helt enkelt som det modernaste uttrycket för en extrem konservatism, d. v. s. en konservativ, antisocialistisk inställning, som på grund av ett politiskt och socialt krisläge övergått från den demokratiska ståndpunkten till diktatorlinjen.”

Även följande rader ur samma bok förtjänar citeras:

”I det nu sagda ligger naturligtvis ingen avsikt att bestrida att nazismen vann icke obetydlig anslutning inom vissa delar av arbetarklassen. I och för sig har icke detta förhållande större intresse. Alla borgerliga partier har vunnit stöd bland arbetarna; särskilt har lantarbetarna i Ostpreussen och vissa andra provinser regelmässigt röstat med sina 'herrar'. Det väsentliga är, att den socialistiska delen av arbetarklassen icke avsevärt minskades genom övergång till nazismen.”

Redan dessa få ord om de viktigaste fascistiska regimerna i Europa torde fullständigt klargöra, att den fascistiska diktaturen förutsätter kapitalistiska egendomsförhållanden, är uppbyggen av storfinanserna och sammanfattar utpräglat konservativa synpunkter. Erfarenheten från alla länder visar också, att medan starka kapitalistiska intressen antingen direkt stödde de fascistiska regimerna eller i vart fall förespråkade anpassning till dessa och en avdemokratisering av samhället, var arbetarklassen så gott som enig i sitt motstånd mot dylika tendenser.

Även i Sverige stod betydande kapital bakom den nazistiska och pronazistiska verksamheten. I utredningen ”Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939 — 1945, Statens offentliga utredningar 1946:86”, konstateras bland annat, att

”i början av juli 1941 meddelade tyska legationen till Berlin att man nu enligt order från chefen för pressavdelningen i Auswärtiges Amt, envoyén Schmidt, upprätthölle mycket nära (engsten) kontakt med innehavaren (Besitzer) av de två största dagliga tidningarna i Stockholm. Denne hade visat långt gående förståelse (weitgehendes Verständnis), särskilt beträffande eftermiddagstidningens politiska inställning.”

Legationen planerade också, att med en miljon kronor som startkapital få till stånd en ny tidning:

”Legationen framhöll för Berlin att det erforderliga utländska kapitalet måste ges sken av att komma från svenskt håll! Tillförlitliga svenska personer, som skulle kunna förmedla denna transaktion står till vårt förfogande!”

Med ”de två största dagliga tidningarna i Stockholm” avsågs Stockholms-Tidningen och Aftonbladet, båda tillhörande kreugerkoncernen. Särskilt Aftonbladet uppträdde under Hitlers framgångsrika krigsår som en i allt väsentligt nazistisk tidning, och belägg finnes för att dess redigering stod under direkt påverkan av tyska myndigheter. Torsten Kreuger själv inbjöds som hedersgäst till Hitler och att företaga resor i de ockuperade ”östområdena”.

Kreugerkoncernen var emellertid ingalunda den enda eller ens den mäktigaste av de finansgrupper i Sverige som direkt eller indirekt stödde fascismen. År 1952 var samtliga stora folkpartitidningar i Stockholm inbegripna i en häftig fejd i frågan, huruvida det var bonnierkoncernen eller kreugerkoncernen som varit angelägnast att ställa sina resurser till hitleristernas förfogande. Ett otvetydigt svar på denna fråga är ännu inte givet, men däremot kan bonnierkoncernen icke med framgång bestrida att dess främsta språkrör, Dagens Nyheter, i betydande utsträckning lät försoningstoner ljuda gentemot de nazistiska

krigsförbrytarna före Stalingrad och El Alamein. Det är fastslaget, att fil. dr Johannes Wickman, vilken under en lång följd av år varit Dagens Nyheters utrikesredaktör, i realiteten berövades denna post av koncernledningen emedan han vägrade att upphöra med sin kamp mot nazismen. Som tidningens politiskt ledande man sköts under dessa år Leif Kihlberg fram.

Storfinansens tidningar i övrigt var inte mera att räkna med än de nämnda som demokratins försvarare, och den 27 mars 1942 kunde Berlin göra upp en lista på inte mindre än tio av de största högertidningarna i landsorten såsom varande välartade. Med högerpartiets huvudorgan, Svenska Dagbladet, fördes särskilda förhandlingar om införandet av reklam för tyskt propagandamaterial på svenska språket, förhandlingar vilka ledde till positivt resultat för nazisterna.

Det var emellertid inte endast genom de opinionspåverkande organen som storfinansens manifesterade hur obetydligt dess intresse är för vårnaden om de demokratiska fri- och rättigheterna. De ekonomiskt maktägande i Sverige hade slagit in på av fascismen anvisade vägar i mer än ett avseende, innan krigsutvecklingen tvingade samma kretsar till reträtt, och denna tid lämnade också en rad åskådningsexempel på hur lydigt statsapparaten, inberäknat domstolarna, följer den härskande klassens intentioner.

Några erinringar om dessa angrepp emot yttrandefriheten, tryckfriheten och organisationsfriheten i vårt land må här göras.

Den 5 februari 1940 utfärdade den så kallade säkerhetschefen i Sverige skriftlig order om att den 10 februari 1940 kl. 7 f. ni. husundersökning skulle företagas i 45 det kommunistiska partiet tillhöriga lokaler samt hos 955 enskilda medlemmar. Som motivering angav denne för landets säkerhet ansvarige ämbetsman, och nu citeras Statens offentliga utredningar 1948:7, att ”full bevisning föreläge därom, att det svenska kommunistiska partiet i maj 1934 erhållit understöd från Moskva med omkring 20.000 kronor”. Endast den som inte inser, att det här handlar om ett fascistiskt bedrägeri av den art det utomlands samtidigt gavs så många prov på, kan förvåna sig över att husundersökningar skall äga rum i ett tusental hus den 10 februari 1940 för ett brott, som påstods ha blivit förövat i maj 1934. Varför, för övrigt, anställa husundersökning då ”full bevisning föreläge”, och varför framlades aldrig denna bevisning vare sig för domstol eller allmänhet? De svenska motsvarigheterna till Thyssen, Krupp och Kirdorf hade funnit tiden inne att kasta den demokratiska masken.

Dagen efter den landsomfattande razzian utsände dåvarande kriminalpolisintendenten Martin Lundquist, sedermera statsåklagare i Stockholm och t. f. byråchef i riksåklagarämbetet, en kommunicé granskad och godkänd av säkerhetschefen. Denna kommunicé avslutades med följande mening:

”Det vidlyftiga material, som beslagtogs och som av allt att döma torde vara av stor betydelse för att bedöma kommunismens utbredning och syften i Sverige, har ännu icke hunnit genomgå så noga att något ytterligare uttalande på grund härav kan göras för närvarande.”

Polisen hade alltså använts för att med hjälp av en landsomfattande razzia bedöma ”kommunismens utbredning” i Sverige, en sociologisk studie, som gav klart besked om att organisationsfriheten och tankefriheten ansågs tillhöra ett stadium på avskrivning. I den tidigare citerade statliga utredningen heter det:

”Sedan ledarna inom det kommunistiska partiet bland annat genom husrannsakingarna blivit kända, ställdes de med stöd av 1940 års tvångsmedelslag under kontroll av olika slag. Därigenom inkom till säkerhetstjänsten uppgifter om andra personer, vilka var anslutna till det kommunistiska partiet eller i vart fall sympatiserade med detta.”

Till sådana som ansågs sympatisera med kommunisterna räknades bland andra ett antal

socialdemokrater, vilka tillsammans med kommunister och partilösa fördes till så kallade arbetsläger i Storsien, Sveg och Öxnered.

Den 10 januari 1940 hade högertidningen Norrbottens-Kuriren skrivit följande:

”Vi har alltför ringa medel att på laglig väg komma åt dessa kommunistiska spioner, säger en svensk officer i bemärkt position. Det vore säkert den bästa vägen om vi kunde oskadliggöra de kommunistiska ledarna här uppe, ty sedan skulle de övriga knappast kunna företa sig något av betydelse.”

Och i samma tidningsnummer på annan plats:

”Norrskensflamman är säkerligen icke villig att närmare beröra fallet Fenris, ty det förefaller sannolikt, att den ryska ubåten tämligen snart går i nätet, och inför den bevisningen torde t. o. m. Norrskensflamman föredraga att skriva om något annat, om hon vid den tiden har något att skriva med.”

Vid månadsskiftet februari—mars skrev samma högertidning, att det vore nödvändigt att kommunisternas distriktsorganisation sprängdes:

”Snabb handling är i denna angelägenhet av nöden.”

Tre dagar senare hade Norrskensflamman ingenting att skriva med, ty en serie trotyll-addningar hade gjort slut på tidningens och partidistriktets fastighet och tryckeri. Tre vuxna och två små barn fann sin död i lågorna. Attentatet var generalrepeterat i Norrbottens-Kurirens tryckeri, och de högsta anstiftarna kan med hänsyn till tryckfrihetsförordningens stadganden ännu i dag icke namngivas.

I år 1940 gällande strafflag fanns endast ett straff för anläggande av brand, som resulterat i förlust av människoliv. Det hette: ”Fick den, som förevar, av branden döden; dömes mordbrännaren till straffarbete på livstid.” Ehuru Norrskensflamman fastighet redan ett par minuter efter attentatet var så övertänd, att brandkåren på grund av hettan måste avstå från försöken att resa en stege mot fastigheten, och ehuru fem människor genom det noggrant planerade attentatet miste livet, ansåg domstolarna att här icke förelåg mordbrand, och gärningsmännen kom undan med förhållandevis korta frihetsstraff. Rättvisan stod icke främmande för den begynnande nyordningens krav.

Från 1940 till 1943 pryddes tryckfriheten av transport- förbudets vackra pärla. Ingen hindrade kommunisterna från att utgiva tidningar, men det ansågs vara fullt demokratiskt att förbjuda att dessa tidningar befordrades medelst allmänna kommunikationsmedel. Den konsekvent antinazistiska pressen fick under flera år söka sig fram till läsekretsen med hjälp av hängivna cykelbud, med hjälp av järnvägsmän och andra befattningshavare som riskerade sitt arbete, med hjälp av tusentals människors solidaritet och uppoffrande arbete för demokratin i kampen emot fascister, halvfascister och anpasslingar.

Oscar Wilde skrev en gång, att tryckfriheten plägar avskaffas just när den behövs som bäst. Storfinansens och myndigheternas presspolitik i skuggan av fascismen bestyrker påståendets riktighet.

Storfinansens främsta parti, högern, moderpartiet till helt nazistiska organisationer, var emellertid inte tillfreds med några halvmesyrer. Högerns principiella linje har varit förbud mot det parti som i praktiken dokumenterar sig som motståndare till storfinansens herravälde. I anslutning till ett av högerns dåvarande ledare, Bagge, hållet tal och redogörande för högerns påtryckningar 1941 skriver Ernst Wigforss i tredje delen av sina Minnen:

”Förbud mot kommunismen kan anses ha stått på högerns program sen proklamationen om högerfront våren 1933. Många hade då uppfattat detta mest som en eftergift från ledningens sida åt de nazistpåverkade elementen inom partiets ungdom. Det hade tydligen varit ett miss-

förstånd. Att förbudskravet skulle aktualiseras både av kommunisternas hållning under finska vinterkriget och sedan av tysk förväntan om anslutning till korståget mot kommunismen, var naturligt. I det tal av Bagge som jag nyss citerat påminner han inte bara om högerns gamla krav. Han framhåller också hur klokt det hade varit, om vi följt högerns råd i tid och alltså sluppit risken att synas ge efter för påbud utifrån.”

En kunglig proposition som syftade till upplösning av det kommunistiska partiet blev utarbetad, men ”innan året gick ut var det klart att Moskva ej skulle bli taget i denna kampanj”, och efter ytterligare några år hade utvecklingen fortskridit så långt att högern gjorde anspråk på att vara det mest demokratiska av alla partier, ”frihetspartiet”.

Hur benägna de kapitalistiska makthavarna i en borgerlig demokrati är att stödja fascistiska krafter och att, när läget bedömes som opportunt, avdemokratisera samhället lämnar även utvecklingen i USA under det senaste årtiondet lika belysande som beklämmande exempel på. En av president Franklin D. Roosevelt tillsatt kommission för utredande av förbindelserna under det senaste världskriget mellan amerikanska och tyska truster klarlade, innan dess arbete avbröts av Roosevelts efterträdare, Truman, att dessa förbindelser varit synnerligen intensiva. Att den amerikanska storfinansen från första stund var stor intressent i hitleristernas krigsförberedelser är väl känt. Sålunda möjliggjordes motoriseringen av de tyska arméerna genom de av den amerikanska jättkoncernen General Motors ägda Opelverken. År 1938 gav vidare den amerikanska koncernen Standard Oil den tyska kemiska industrin, närmare bestämt I. G. Farbenindustrie, fullständiga informationer beträffande en av det amerikanska bolagets vetenskapsmän utexperimenterad metod för framställning av syntetiskt gummi, en krigs- viktig produkt för Tyskland. Ett intimt samarbete vid framställningen av optiska instrument för militärt bruk stipulerades i ett kartellavtal mellan en stor amerikansk koncern, Bausch o. Lomb, å ena sidan, och den tyska Zeissindustrin å den andra. För framställningen av plexiglas för flygplanstillverkning enligt vissa hemliga uppfinningar ingicks ett kartellavtal mellan Rohm and Haas Co, USA, I. E. du Pont Nemours, USA, Imperial Chemical Industries Ltd, Storbritannien, I. G. Farbenindustrie, Tyskland, och Rohm & Haas' tyska företag. Exempelen skulle kunna mångfaldigas.

Vilken oerhörd makt de största amerikanska koncernerna besitter framgår exempelvis av det faktum, att vart och ett av bolagen General Motors, U. S. Steel, American Telephone and Telegraph, General Electric och flera andra uppvisar större inkomster än vad staten New York kan göra. En av Roosevelt tillsatt kommittéfastslog, att en tiondels procent av alla bolag (1 promille) inhöstade 50 procent av den totala nettovinsten för bolag, samt att 4 procent av industribolagen tog hem 84 procent av den sammanlagda nettovinsten för industriföretag. Vilka varma anhängare av demokrati, av folkmakt, måste inte ledarna för dessa truster vara! Är det inte, skämt åsido, ganska förklarligt att i USA de antidemokratiska och fascistiska tendenserna efter kriget varit mycket påtagliga? Samma krafter som stödde Hitler och bidrog till att möjliggöra den tyska aggressionen undergräver den borgerliga demokratin i USA. Den ena mot fackföreningarnas slagkraft riktade lagen efter den andra stiftas, paradiska rättegångar mot arbetarledare resulterar i mångåriga frihetsstraff för de anklagade, progressiva organisationer kriminaliseras, yttrandefriheten, tryckfriheten, tankefriheten angripes, allt med den heliga jakten på kommunister som förevändning. I Tyskland betecknade sig fascisterna som nationella socialister, numera genomföres fascistiska åtgärder under namn av demokrati. Regeringarna efter Roosevelts tid i USA har vidtagit en rad reaktionära åtgärder, vilka direkt stärker den fascistiska rörelsen både inom USA och utomlands.

Innebär då det faktum, att den borgerliga demokratin och den fascistiska diktaturen båda är uttryck för den ekonomiskt härskande klassens intressen, att det för arbetarklassen och andra arbetande folkgrupper skulle vara mer eller mindre likgiltigt vilken politisk form det

kapitalistiska samhällssystemet ikläder sig? Nej, det är tvärtom av den allra största betydelse för de arbetande att försvara de medborgerliga fri- och rättigheterna, vilka är ett resultat av i första hand arbetarrörelsens hårda kamp. Erfarenheten utvisar till fyllest, att kampen för bevarande och utvidgande av den borgerliga demokratins friheter samtidigt är kamp mot kriget och underlättar vägen till arbetarklassens slutmål. Vid motståndet mot och omintetgörandet av storfinansens försök att vrida historiens klocka tillbaka kommer också allt större massor underfund med, att den borgerliga demokratin icke ger folket det avgörande ordet, utan att härför kräves övergång till ett helt annat system än det kapitalistiska.

Borgarklassens stat och arbetarklassens

I sitt arbete "Staten och revolutionen" skriver Lenin, att "den borgerliga demokratins härskande parti ger minoritetsskydd endast åt ett annat borgerligt parti, medan proletariatet i varje allvarlig, djupgående, grundläggande fråga i stället för 'minoritetsskydd' får vidkännas krigstillstånd eller pogromer". Denna sanning kan bestyrkas med åtskilliga exempel från senare tid. Borgerliga iakttagare har öppet hävdat, att de italienska kommunisterna och med dem samverkande partier befinner sig i sådan frammarsch, att vänstern har den parlamentariska majoriteten inom räckhåll. För att förhindra denna utveckling utnyttjar de makthavande varje möjlighet, oavsett om medlen överensstämmer med demokratisk praxis eller inte. Den parlamentariska immuniteten upphäves för kommunistiska deputerade på grunder som ingen ens tror vara befogade, politiska anhänganden hör till ordningen för dagen och varje år utdömes fängelsestraff i tusental av politiska skäl, varvid mot arbetarklassen och demokratin riktade lagar, tillkomna under fascistdiktaturen, återopas. Här bör också erinras om den spanska överklassens väpnade angrepp år 1936 mot den folkvalda regeringen. Folken i Brittiska Guayana och i Guatemala hör till dem som under de allra senaste åren fått erfarra, att storfinansens gentemot framstegsvänliga regeringar inte nöjer sig med kritik och propaganda, utan — då den vågar — tillgriper vapenmakt. Generellt kan sägas, att den härskande klassen utnyttjar statsapparaten för sina syften så långt den föreliggande situationen tillåter, och att såväl inbördeskrig som inkallande av interventionstrupper utifrån räknas som tillåtna medel, då det är fråga om att förhindra att arbetarklassen blir statens ledande kraft. Redan innan de makthavande i det kapitalistiska samhället funnit opportunt att kasta den demokratiska masken, bygger de upp ett försvar för terroristiska åtgärder emot arbetarrörelsen. Så framställes exempelvis frågan huruvida ett marxistiskt parti skall vara tillåtet eller inte i många borgerliga utläggningar rätt och slätt som en lämplighetsfråga, vilken vid varje förändring av läget kan tagas upp till ny prövning. Högerpartiets ledare går ett steg längre och är i princip anhängare av förbud emot ett parti, som icke godkänner den kapitalistiska ordningen.

Varken under kapitalismen eller socialismen kan någon "ren" demokrati förekomma, något slags demokrati som är höjd ovan klasserna och egendomsförhållandena. Antingen har den ena klassen ledningen av staten eller också den andra, och naturligtvis handhaves statsmaskineriet i stort sett i enlighet med den ledande klassens intressen. Detta utesluter, som envar förstår, icke kompromisser eller att situationen kan vara sådan att eftergifter måste göras från de maktägandes sida. Redan Friedrich Engels konstaterade, att "undantagsvis förekommer emellertid perioder, när de kämpande klasserna närmar sig ett sådant jämviktsläge, att statsmakten såsom skenbar förmedlare för en tid erhåller en viss självständighet i förhållande till båda klasserna ..." För Sveriges del kan exempel på något som liknade ett sådant tillfälligt "jämviktsläge" hämtas från den tid, då borgarklassen gjorde adeln rangen stridig som den ledande klassen i samhället.

Föreligger ett jämviktsläge eller något ditåt i dagens Sverige mellan ägarna av produktionsmedlen och arbetar_ klassen eller är det rentav så, att arbetarklassen är den

ledande i staten, då regeringsmakten eller ledningen av denna innehaves av socialdemokrater? Nej, varken det ena eller andra är fallet. Den svenska statsapparaten behärras av borgarklassen och utnyttjas därför emot arbetarklassen och dess strävanden. Ingen har hittills ansetts vara för reaktionär för att i Sverige bli överste eller general, men åtskilliga har ansetts vara för positivt inställda till socialismen för att få sergeants grad eller bli hemvärnsmän. Ingen har ansetts vara för reaktionär för att bli polismästare, polisintendent eller stadsfiskal, men andra har ansetts vara för radikala för att vinna inträde vid ordonnanspolisen eller få auktorisation som nattvakt. Och hur är det på propagandans område? Som ordförande i den statliga nämnden för psykologisk försvarsberedskap, vilken även under fredstid har till uppgift att ideologiskt bearbeta folket med hjälp av de organ som är möjliga att utnyttja, fungerar en aktiv högerpropagandist, och som vice ordförande en inte mindre aktiv propagandist för folkpartiets politik. I läroböcker, det må vara för småskolan eller för universitetsbruk, är den borgerliga samhällsuppfattningen helt dominerande. Generellt kan sägas, att ”objektiv upplysning” är en hallstämpel som av de maktägande i ett kapitalistiskt land endast åsättes sådan opinionspåverkan som är ägnad att inge förtroende för den kapitalistiska samhällsordningen eller komma denna att framstå som den enda tänkbara.

Ehuru saken är självklar bör kanhända påpekas, att det förhållandet att en regering eller flertalet av ledamöterna i en regering kommit till sina poster på arbetarröster icke förändrar statens klasskaraktär. Sådana positioner kan vara av betydelse att uppnå, dels för att därifrån verka för bättre levnadsförhållanden för de arbetande, dels för att bidra till att upprätta ett bättre system och en demokrati, där arbetarklassen blir den ledande kraften, men taburetthinnehavet som sådant bestämmer inte statens karaktär. Samhället förändras inte därför att det står (s) i stället för (fp) efter namnet på regeringsorganet, då det citeras i tidningarnas pressöversikter, därmed inte sagt att de sociala förändringar som lett fram till ett sådant skifte skulle ha varit betydelselösa.

För Sveriges del torde de socialdemokratiska ledarna icke kunna peka på någonting som kunde antyda att statsmakten numera skulle befinna sig i arbetarklassens hand, eller att det fenomenet skulle ha inträffat att statsmakten blivit en neutral instans, tjänande inte den ena eller andra partens intressen, utan en högre rättvisa.

Det har satt myror i huvudet på åtskilliga borgerliga skriftställare, att den klassiska marxistiska litteraturen begagnar uttrycket proletariats diktatur omväxlande med proletariats demokrati. Saken är inte svår att förklara. Endast den som förblindats av formalism kan undgå att se, att varje statsapparat är ett redskap för den ena eller andra klassens maktutövning. Det är denna klassfunktion som föranlett marxismens teoretiker att beteckna varje stat såsom diktatorisk till sitt *väsen*. Ingen gör således gällande, att arbetarklassens demokrati skulle vara någon ”ren” demokrati i motsats till den borgerliga demokratin. Vad som gör ett samhälle som ledes av arbetarklassen till en högre form av demokrati är att demokratin då för första gången ligger i majoritetens händer, att folkets massor blir aktivt engagerade i samhällets styrande och att inte ett litet skikt kan profitera på de andras arbetskraft och på grundval av stora ekonomiska resurser utöva ett inflytande på samhället som inte överensstämmer med de arbetandes intressen.

Lenin uttalade, att ”en verklig, faktisk jämlikhet kan inte finnas, så länge inte varje möjlighet för en klass att exploatera en annan klass är fullständigt förintad”, och att ”det kan inte finnas någon jämlikhet mellan exploatörerna, vilka under loppet av många generationer erhållit en särställning såväl genom sin bildning som genom levnadsvillkoren och vanorna — och de exploaterade”. Så länge antagonistiska klasser existerar — och de som gör gällande att så inte skulle vara fallet i Sverige hänger sig åt verklighetsflykt — kommer ledningen av statsmakten att ligga i den ena eller andra klassens hand. Redan i Kommunistiska manifestet konstateras, att ”det första steget i arbetarrevolutionen är att

höja proletariatet till härskande klass, erövra demokratin”. Demokratin måste enligt marxismen, och enligt all erfarenhet, till sin utformning och till sitt innehåll bli beroende av vilken samhällsklass som behärskar statsapparaten.

Proletariatets diktatur betecknar arbetarklassens politiska ledning av samhället. Denna ledning, vilken utövas i förbund med andra demokratiska folkgrupper, måste taga sig olika former under olika betingelser, vilket inte i och för sig är svårare att förstå än att storfinansens ledning av samhället äger rum i skilda former. Sovjetstaten skapades under andra betingelser och i andra former än de senare uppstående europeiska folkdemokratierna; dessa i sin tur tillkom under andra förhållanden än Kinesiska folkrepubliken. Oliktigheterna såväl ifråga om det världspolitiska läget då arbetarklassen och dess förbundna tar hand om statens ledning som också givetvis skillnaderna i ländernas sociala struktur, traditioner m. m. återspeglas liksom utvecklingens gång i formerna för maktutövningen.

Något om friheten

Medan orden demokrati och frihet numera exploateras i de mest skilda sammanhang, lämnas vanligen utsagt vad som inlägges i begreppet frihet, ehuru saken är långt ifrån självklar.

Låt oss, väl medvetna om att hånfulla fnysningar kan komma oss till del från de stora andar, vilka trivs bäst i de abstrakta frasernas angenäma klimat, inleda några få ord om friheten med en mycket trivial bild ur livet. En bilförare i Stockholm eller i praktiskt taget vilken annan större stad på jorden som helst är på väg hem efter arbetstidens slut. Det är fastställt av myndigheterna på vilken sida av gatan han skall hålla sig. Det är bestämt, att han skall stanna vid vissa ljussignaler eller på vissa tecken från trafikpolisen. Han har många andra regler att följa. Fotgängare skall ha förtursrätt vid vissa övergångar, fordon som kommer från ett visst håll eller på vissa gator har förkörsrätt, en del gator är enkelriktade och på andra får över huvud taget ingen motortrafik förekomma. Frihet att föra bil utan körkort föreligger vanligen inte heller. Utan ytterligare exemplifiering kan vi konstatera, att bilförarens frihet är mycket starkt kringskuren, men utan att diskutera den ena eller andra detaljen kan fastslås att allmän enighet råder om att många och stränga regler i detta måste finnas. Varför det? Jo, naturligtvis därför att i annat fall kaos skulle bli följden, vilket skulle innebära inte mera utan avgjort mycket mindre frihet för alla trafikanter, utom möjligen för den som disponerade en centurionstridsvagn. För övriga skulle frånvaron av trafikreglernas frihetsinskränkningar nära nog fungera på samma sätt som ett utgångsförbud, då farorna av att gå utanför hemmets port skulle vara överhängande.

Men ingen människa ifrågasätter väl ofrånkomligheten av frihetsinskränkningar såväl på trafikens som på det samhälleliga livets övriga områden? Nej, det är sant att vid allmänna till intet förpliktande betraktelser brukar inte nödvändigheten av vissa frihetsinskränkningar bestridas, men när det kommer till planer, vilka — om de genomfördes — skulle inskränka rörelsefriheten för storfinansens, höres regelmässigt propagandan om att friheten är i fara, friheten i största allmänhet.

Innan vi närmare granskar hur frihetsinskränkningar för en grupp kan innebära vidgad frihet för andra och kanske mångdubbelt flera människor, skall vi emellertid för ett ögonblick återknyta bekantskapen med vår bilförare. Uppfattar han det som ett tvång, ett olidligt intrång på den personliga friheten, att han exempelvis måste hålla sig på gatans ena sida och inte tillåtes kryssa i sicksack från den ena husraden till den andra? Ingen normal trafikant uppfattar denna frihetsinskränkning som annat än en självklarhet, den är en insedd nödvändighet, och blir därför inget tvång. Som tvång och besvärande frihetsinskränkningar uppfattas däremot sådana regler, vilka inte ingår i medvetandet

såsom nödvändiga och rationella. ”Frihet är insedd nödvändighet”, säger en av marxismens klassiker, Friedrich Engels, vilken i sitt 1878 utkomna verk ”Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen” (Anti-Dühring) fastslår följande:

”Inte i det drömda oberoendet av naturlagarna ligger friheten, utan i kunskapen om dessa lagar och i den därmed givna möjligheten att låta dem planmässigt verka för bestämda syften ... Friheten består följaktligen av det på kunskap om naturlagarna grundade herraväldet över oss själva och över den yttre naturen. Den är därmed nödvändigtvis en produkt av den historiska utvecklingen. De första människor, som avsondrade sig från djurvärlden, var i allt väsentligt lika ofria som djuren själva, men varje kulturframsteg var ett steg till frihet.”

Den kapitalistiska propagandans abstrakta tal om frihet är ett medel att vilseleda och passiviera. Storfinansen och arbetarklassen menar med frihet skilda ting; minskad frihet för storfinansen ökar vanligen friheten för arbetarklassen och omvänt. Den allmänna rösträtten som folket tillkämpade sig, uppbyggandet av en stark facklig rörelse, vilket skedde under motstånd från företagarnas sida, över huvud den organiserade arbetarrörelsens uppträdande på arenan, har naturligtvis medfört frihetsinskränkningar för kapitalisterna. För den ena samhällsklassen består friheten väsentligen i frihet att driva ett räntabelt företag, att disponera tillgängligt kapital till så god vinst som möjligt, att ta ut så höga priser som det går att sälja för och att slå igen företag, när bättre placeringsmöjligheter yppar sig. För en annan klass består friheten tvärtom inte minst i att kunna känna trygghet i anställningen, att inte få sin levnadsstandard pressad av höga priser, att inte behöva finna sig i godtycklig behandling från arbetsgivarens sida och så vidare. En effektiv priskontroll skulle inskränka friheten för kapitalisterna, men innebära ett ökat mått av frihet för konsumentmassorna genom att ge deras pengar större köpkraft. I en tid av hög sysselsättning ökar arbetarnas och tjänstemännens frihet att välja arbete, de kan säga upp en anställning som de inte trivs med och behöver inte acceptera vilket förslag som helst, ett förhållande som givetvis innefattar att kapitalistens frihet i realiteten något naggas i kanten.

För att tal om friheten inte skall bli fullständigt meningslöst måste sålunda konkretiseras vad det är för frihet som avses och för vem den är avsedd.

Det ekonomiskt uppåtstigande borgerskapet var en gång bundet och hindrat av feodala privilegier och förordningar. För att kunna utveckla hela sin styrka behövde borgerskapet naturvetenskaperna, banbrytare för de nya produktivkrafterna, och begynte därmed kampen för vetenskapens frihet. För att kunna stiga i samhället behövde borgerskapet näringsfrihet, handelns och personlighetens frihet och bekämpade därför tidigare klassprivilegier. Kampen för borgerskapets ekonomiska, sociala och politiska befrielse var icke kamp för en abstrakt frihet, det var en kamp för borgerskapets klassintressen, en kamp emot adelns och kungahusets makt och friheter.

Den borgerliga friheten hade två sidor: den innebar frigörelse från de bojar privilegieväldet lagt på det ekonomiska och politiska livet, men den innebar också borgerskapets frihet att utsuga och utnyttja proletariatet, att erhålla vinst ur de arbetandes arbetskraft. Den borgerliga revolutionen frigjorde även proletariatet från tidigare beroendeförhållanden, men hänvisade det samtidigt till lönearbete åt kapitalisterna. Borgerskapet förespeglade proletariatet möjligheten av en alltomfattande frihet, men kunde aldrig uppfylla sitt löfte, ty arbetarklassens frigörelse skulle stå i motsättning till borgerskapets frihet. Liksom borgerskapet i sitt eget klassintresse var tvunget att lansera parollen om frihet, tvingade samma klassintresse borgerskapet till motstånd mot arbetarnas kamp för delaktighet i de medborgerliga fri- och rättigheterna.

De politiska friheterna har inte samma innehåll för skilda samhällsklasser. Yttrandefriheten är inte densamma för arbetaren och tjänstemannen som för chefen, tryckfriheten

inte likartad för de små inkomsttagarna och för de ledande i en koncern med skogar, pappersbruk, tidningar och förlag som en del av tillgångarna i rörelsen.

Om en tidningskoncern anser det lämpligt att dess språkrör utslungar de grövsta gemenheter om ett arbetarparti, så föreligger härtill full frihet, men om typografen, genom vars försorg dessa gemenheter skall gå ut till allmänheten, bleve så upprörd över osanningarna att han inte ville bidra till deras spridning, då skulle han dömas att utge skadestånd till arbetsgivaren, och det skulle larmas om den fara som tryckfriheten, yttrandefriheten och tankefriheten skulle råka i, om typograferna toge sig sådana friheter.

Vilket samhälle bjuder människorna det största måttet av frihet, i bemärkelsen möjlighet att avgöra hur levnadsförhållandena materiellt och kulturellt skall gestalta sig, det kapitalistiska samhället eller det socialistiska?

Det kapitalistiska systemet, vars allmänna kris alltmer fördjupas, är ett system där anarki råder på produktionens område. I vår tid raglar länder med detta system från den ena krisartade situationen till den andra, vilket återspeglas i den ryckighet varmed regeringarna även i länder med ett välutvecklat näringsliv handhar den ekonomiska politiken och i dessa regeringars oförmåga att för någon avsevärd tid framöver förutsäga konjunkturen. De senaste amerikanska presidenterna har sålunda i sina uttalanden om den ekonomiska situationen inskränkt sig till att uttala förmodanden angående läget under "de närmaste månaderna". De så kallade styrande i de kapitalistiska länderna leder inte den ekonomiska utvecklingen, utan det är snarare den ekonomiska utvecklingen med dess skiftande konjunkturer som leder de styrande, vilka inte sällan uppträder som om de befunde sig på ett fartyg som sprungit läck på tusen ställen, och där det gäller att kunna täppa till den läcka som för ögonblicket synes allvarligast. Vågor av prisstegringar har avsevärt reducerat penningvärdet och urgröpt vinningar på socialpolitikens område. I betydelsefulla kapitalistiska länder stagnerar produktionen och går tillbaka.

I Sovjetunionen och folkdemokratierna är bilden en annan. Faran för depression och arbetslöshet existerar där inte längre, och produktionens ökning garanterar folket en från år till år höjd levnadsstandard. I stället för den kapitalistiska världens många prishöjningar kan Sovjetunionen uppvisa återkommande stora svep av starka prissänkningar på alla viktigare konsumtionsvaror.

I ett kapitalistiskt samhälle är människorna föremål för samhällliga processer, vilka de inte behärskar. Inte ens i ett mycket gynnat kapitalistiskt land kan medborgaren säga sig, att han och hans familj för varje år kommer att få det bättre och tryggare. Endast den som hänger sig åt illusioner kan känna en sådan förvissning. Medborgaren i Sovjetunionen eller i en folkdemokrati står däremot på realiteternas fasta mark när han konstaterar att utvecklingen i dessa samhällen, om de icke utsättes för militära angrepp, endast kan gå i sådan riktning att medborgarnas liv mer och mer berikas, materiellt och kulturellt.

I de kapitalistiska länderna är flertalet människor hänvisade till att välja ett yrke för vilket utbildningstiden icke blir alltför lång och kostsam. I folkmaktens länder förekommer icke ett motsvarande ekonomiskt urval och i perspektivet för det mest avancerade landet, Sovjetunionen, ligger att

"... uppnå en sådan höjning av samhällets kulturnivå, som skulle trygga alla samhällsmedlemmar en allsidig utveckling av deras fysiska och andliga förmåga, så att samhällsmedlemmarna kan erhålla en bildning, som är tillräcklig för att de skall bli aktiva deltagare i den samhällliga utvecklingen och få möjlighet att fritt välja yrke och inte på grund av den existerande arbetsdelningen vara bundna vid ett bestämt yrke för hela livet." (Stalin: Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen.)

Liksom människans frihet växte, allt eftersom hon lärde sig förstå, utnyttja och behärska

naturkrafterna, så växer också hennes frihet allt eftersom hon lär sig förstå och behärska samhällsutvecklingens lagar. Vad Friedrich Engels skrev härom äger full giltighet:

”Det är med de krafter som gör sig gällande i samhället precis som med naturkrafterna: de verkar blint, våldsamt, förstörande, så länge vi inte känner dem och inte räknar med dem. Men har vi en gång lärt känna dem och förstått deras verksamhet, inriktning och verkningar, så beror det bara på oss själva att mer och mer underkasta dem vår vilja och med deras hjälp uppnå våra syften. Alldeles särskilt gäller detta om våra dagars väldiga produktivkrafter. Så länge vi hårdnackat vägrar att förstå deras natur och deras karaktär — och det kapitalistiska produktionssättet och dess försvarare motsätter sig en sådan förståelse — så länge verkar dessa krafter trots oss och mot oss, så länge behärskar de oss på det sätt vi ovan utförligt skildrat. Men när vi väl en gång har vunnit klarhet över deras natur kan de i de förenade producenternas händer förvandlas från demoniska härskare till villiga tjänare. Det är samma skillnad som mellan elektricitetens förstörande kraft i blixstens urladdning och den tämjda elektriciteten i telegrafan och bågglampan, samma skillnad som mellan eldsvådan och den i människans tjänst verkande elden. När man börjar behandla de nutida produktivkrafterna i enlighet med den slutligt vunna insikten om deras natur, träder i stället för den samhällseliga produktionsanarkin samhällets planmässiga reglering av produktionen i enlighet med det helas liksom varje enskilda behov.”

Den socialistiska planhushållningen gör människan till herre över de i samhället verkande krafterna, gör henne ojämförligt mycket friare än hon någonsin tidigare varit. För ständigt större massor världen över framstår också socialismen som en nödvändighet.

Verkligheten bakom fraserna

Det skulle föra alltför långt att här till behandling upptaga de återkommande fraser, vari — i antikommunistisk avsikt — ord som demokrati och demokratisk utnyttjats. Ett fåtal av dessa standardiserade vändningar skall dock nämnas som åskådningsexempel; övriga av samma typ lär innehålla varken mer eller mindre substans.

I skilda sammanhang anser de maktägande det önskvärt, att kommunister diskrimineras. Det kan handla om att ledningen för Sveriges radio icke annat än när det är så gott som ofrånkomligt vill låta allmänheten få del av kommunisternas synpunkter eller ens höra en röst som tillhör någon kommunist. Det kan vara fråga om vissa överläggningar mellan regeringschef och partiledare, varifrån kommunisternas företrädare skall utestängas. Det kan röra sig om rekryteringen till ett antal yrken, befattningar och uppdrag. I dessa och flera sammanhang önskar sålunda de maktägande, att en skiljelinje drages mellan det kommunistiska partiet å ena sidan samt de övriga partierna å den andra. Hur skall då en sådan skiljelinje motiveras? En i sak riktig motivering skulle innehålla, att den kommunistiska partiledningen i praktisk verksamhet dokumenterat sig såsom solidarisk med arbetarklassen, medan övriga partiledningar fört en politik som inneburit att det ekonomiska privilegieväldet bibehållits. Det skulle emellertid icke vara politiskt lyckligt för de maktägande att förkunna, att kommunisterna diskrimineras för att de kämpar för socialismen. Samma mål har ju det stora flertalet socialdemokratiska partimedlemmar och sympatisörer, även om deras partiledning icke förverkligar medlemmarnas önskemål. Nej, då är det betydligt lämpligare att påstå, att kommunisterna i motsats till övriga icke kan anses vara demokrater, och att de följaktligen får finna sig i en särbehandling.

”Kommunisterna accepterar inte demokratins spelregler”, heter det i dylika sammanhang. Att högern ihärdigt bekämpade kraven på allmän rösträtt har — enligt samma resonemang — icke berövat partiet rätten att kallas demokratiskt. Att folkpartiledningen i största utsträckning bygger sin propaganda på stöd från koncerner, vilka snällt anpassade sig under hitlertiden och till en del planmässigt arbetade nazisterna i händerna, det anses på samma håll inte från demokratisk synpunkt belasta folkpartiets ledning. Att de borgerliga partiernas och socialdemokratins ledningar gemensamt i samlingsregeringen beslutade

förbjuda att kommunistisk press befordrades med allmänna kommunikationsmedel, att av samma partiledningar omfattande polisrazzior begagnades som vapen i den politiska kampen, att en proposition som innebar kriminalisering av Sveriges Kommunistiska Parti utarbetades när de nazistiska arméerna hade framgång i kriget — det anses inte upphäva de icke-kommunistiska partiernas karaktär av demokratiska. Men det förhållandet att kapitalismen ställes på avskrivning när arbetarklassen blir den ledande kraften i ett samhälle, och att kommunisterna befrämjar en sådan utveckling, det utesluter tydligen alla möjligheter för kommunisterna att i övriga partiers propaganda få räknas som demokrater.

”I en demokrati måste hänsyn tagas till minoriteten”, är likaså en från borgerlig sida ofta framförd tes, vilken leder tanken, eller rättare känslan, till värnlösa, för sin tro eller härkomst förföljda grupper. I det aktuella sammanhanget innebär den emellertid ingenting annat, än att ägarna av de stora produktionsmedlen, en krets vilken givetvis befinner sig i minoritetsställning, skall ”visas hänsyn”, något som innebär att brist på hänsyn visas majoriteten av folket. Hänsyn som visas en religiös eller nationell minoritet går inte ut över andra, utan är tvärtom till hela folkets gagn. Beklagligt eller inte, så kan emellertid samma resonemang inte tillämpas om den minoritet som behärskar industrier och kreditväsende. Om det anses vara fundamentalt för en demokrati, att majoriteten skall ha beslutanderätten, så kan det inte vara rimligt att denna majoritet skall tvingas göra halt inför en ekonomiskt maktägande minoritet och därmed i stor utsträckning överlåta åt denna minoritet att i kraft av materiella resurser avgöra för hela folket betydelsefulla frågor.

”Har exempelvis en arbetare vid de statliga järnvägarna mera att säga till om beträffande företaget än vilken privatanställd som helst beträffande arbetsgivarens företag”, är en återkommande ripost på konstaterandet att ett socialistiskt samhällssystem ger folket ojämförligt mycket mera inflytande än vad fallet är under kapitalismen. Nej, det är inte alls sagt, att den statsanställda har större inflytande än den privatanställda, men då måste beaktas, att statliga företag i ett kapitalistiskt samhälle i allt väsentligt drives efter kapitalistisk modell, och att talet om ”industriell demokrati” inte har blivit så värst mycket verklighet vare sig i privatägda eller statliga företag. Socialismen innebär inte heller rätt och slätt att ett antal företag förstatis, utan förutsätter ju att hela ledningen av samhället övergår i arbetarklassens hand. Detta kommer också till uttryck inom företagen. Det är sålunda ett faktum som ingen propaganda i världen kan omintetgöra, att arbetare och tjänstemän i socialismens och folkdemokratins länder på fabriksmöten och i andra sammanhang fullständigt öppet framför sina synpunkter på ledningen, positiva eller starkt kritiska, och att försök som förekommit att utöva repressalier för sådan kritik blivit strängt beivrade. På grundval av de arbetandes kritik har genom årens lopp många lägre och högre chefer blivit replacerade, men när skedde så sist i ett kapitalistiskt land, och i vilka former anses det där att arbetarna bör taga del av det statliga företags skötsel och bedöma chefernas olika åtgärder och kompetens? Eller är det så, att regeringarna i de kapitalistiska staterna alltid utser förträffliga ledningar för de statliga företagen, ledningar vilka för sin utveckling inte är i behov av att konfronteras med fortlöpande och i organiserade och öppna former framförd kritik från de anställda? Om vi ser verkligheten sådan den är måste det vara ostridigt, att under kapitalismen arbetare och företagsledare vid förhandlingsbordet nära nog uteslutande diskuterar lönesättning och övriga frågor som rör själva anställnings- och arbetsförhållandena. Någon förändring häri kan heller inte väntas inom ramen för detta samhällssystem. Under socialismen känner sig däremot de anställda kollektivt och individuellt moraliskt ansvariga för företags skötsel i medvetande om att företaget tillhör folket, att förbättringar kommer dem själva till del, och att envar genom att kvalificera sig har obegränsade möjligheter. Främjandet av det personliga initiativet och rätten att vinna gehör för en saklig kritik är en hörnpelare i det socialistiska samhälls-

systemet, förutan vilken exempelvis den sagolikt snabba omvandlingen av det efterblivna Ryssland till Sovjetunionens högindustrialiserade samhälle icke hade varit tänkbar. Eller hur tror någon att exempelvis femårsplanerna hade kunnat skapas, först som gigantiska planer och sedan som gigantisk verklighet, om icke de arbetande själva på sina arbetsplatser hade medverkat med sin erfarenhet, med kritik och med initiativ, framförda direkt till företagsledningen eller till högre instanser, nedskrivna på väggtidningen, uttalade på möten?

Den statsanställda i ett kapitalistiskt samhälle besitter väl genomsnittligt ett något större mått av trygghet än den privatanställda, men hur som helst säger oss en blick på sådana differenser absolut ingenting om arbetsförhållandena och arbetarnas inflytande över det egna företags skötsel, liksom över samhällets ledning, under socialismen.

När vissa ledande socialdemokrater vill inge sina medlemmar intryck av att partiledningen skulle företräda en socialistisk politik, talas gärna om ”den demokratiska socialismen”. Särskilt förekommer denna term, då avsikten är att söka bygga en mur mellan socialdemokratiska och kommunistiska arbetare. Det skulle alltså finnas helt olika slag av socialism, en som är demokratisk, och en som tydligen är något annat.

Redan det förhållandet att socialdemokratiska ledare talar om demokratisk socialism anger, att de gör skillnad mellan demokrati och socialism inte endast i det avseendet att det finns borgerliga demokratier, vilket otvivelaktigt är sant, utan också i det avseendet att de inte nödvändigtvis med socialism förstår en högre form av demokrati. Denna märkliga åtskillnad har för det svenska socialdemokratiska partiets ledning uttryckts av bland andra Erlander vid en debatt i Stockholms konserthus den 19 april 1948. Härvid förklarade han enligt den av Tidens förlag publicerade bandupptagningen:

”Socialismen betraktas av oss socialdemokrater som en fulländning av demokratin, det är riktigt, men vi medger, att det kan finnas politiska demokratier som är kapitalistiska, och vi medger att det finns socialistiska stater, som inte är demokratiska.”

Uttryckssättet är inte klarläggande, ty det ligger en motsättning mellan att socialismen skulle vara en fulländning av demokratin och att det skulle finnas socialistiska stater som inte är demokratiska. Motsättningen kan inte förklaras med annat än att statsministern i ett och samma andedrag ger ordet socialism två skilda innehåll. Med kännedom om hur propagandan gått är det inte svårt att som de socialistiska men inte demokratiska staterna identifiera Sovjetunionen och folkdemokratierna. Frågan är då, var enligt samma uppfattning det är möjligt att spåra upp en stat vilken både godtages som socialistisk och demokratisk. Veterligen vill inte de socialdemokratiska ledarna — låt vara att några besynnerliga uttalanden i denna riktning kan letas fram — allvarligt göra gällande, att exempelvis Sverige är ett socialistiskt land. Inte heller något annat land har angivits, där ”demokratisk socialism” skulle vara förverkligad. Sanningen är, att det slags ”demokratisk socialism” som förekommer i frasernas värld aldrig kommer att presenteras som verklighet någonstans på jorden. Det går nämligen inte att överflytta det kapitalistiska samhällets kännetecken på ett socialistiskt, det går inte att i ett socialistiskt samhälle inplantera partistriderna sådana de existerar i den borgerliga demokratin, samma ojämnt fördelade tryckfrihet och så vidare. Man har att välja mellan att krossa storfinansens makt eller att söka bibehålla densamma med alla dess konsekvenser. Det är en omöjlighet att göra det förra, men samtidigt vägra att finna sig i att de borgerliga partiernas styrka avtager, att de borgerliga propagandaresursernas kvantitativa överlägsenhet försvinner, att de arbetandes frihet ökar på bekostnad av kapitalisternas, att kort och gott hela den politiska bilden fullständigt förändras. Det är orimligt att som statsminister Erlander gjort erkänna vissa stater som socialistiska, men förneka deras demokratiska karaktär. En stat som är socialistisk utan att vara demokratisk existerar icke och kan icke existera. Socialismen

innebär nämligen just att folket har makten på alla samhällslivets områden.

Det är intressant att notera, att de socialdemokratiska ledare, vilka laborerar med en ”demokratisk socialism”, som principiellt skulle skilja sig från socialismen i exempelvis Sovjetunionen, oavbrutet tvingas överflytta det kapitalistiska systemets kännetecken på det dunkelt tänkta ”demokratiskt socialistiska” samhället. I samma tal av Erlander som tidigare här citerats angav han som ett kriterium på demokrati att medborgaren ”kan få fritt diskutera sig fram till de lösningar, som är till gagn för honom som individ och för den klass han tillhör”. Och det tillades eftertryckligt, att de stater som icke uppfyller detta krav inte är några demokratier. Denna begreppsbestämning visar, att föreställningen om klassernas eviga fortlevande ligger till grund för talet om den ”demokratiska socialismen”. Då det i Sovjetunionen inte längre finns några antagonistiska klasser, så håller inte definitionen. Så mycket värre för Sovjetunionen, menade tydligen hr Erlander, då kan det samhället inte vara någon demokrati!

Om detta skulle anses vara att hårddraga Erlanders yttrande, så kan likväl detsamma tagas till utgångspunkt för en annan reflexion. Visst får man diskutera om olika lösningar, detta sker såväl i borgerliga demokratier som i den socialistiska demokratin. Men skillnaden är att i kapitalismens länder storfinansen motsätter sig förverkligandet av de lösningar som är till gagn för arbetarklassen. I Sverige har sålunda arbetarklassen sedan länge ”diskuterat” sig fram till att socialismen är den riktiga lösningen och i val stött de partier vilkas program upp- bäres av socialismens ide. Inte desto mindre är storfinansens inflytande obrutet.

Försöken att inge folket föreställningen, att det existerar socialism av olika valörer, en demokratisk socialism och en icke demokratisk, kommer icke att ha framgång i det långa loppet, ty de arbetande kan, förklarligt nog, icke upptäcka två slags socialism, utan endast kapitalism och socialism. Det finns bara ett slag av socialism, den som innebär att arbetarklassen har ledningen av statsmakten och att produktionsmedlen är samhällelig egendom. Ett samhälle där så, är fallet är socialistiskt och vida mer demokratiskt än vilken som helst borgerlig demokrati; det är en socialistisk demokrati.

De mot den kommunistiska rörelsen och socialismen riktade slagorden visar sig sålunda regelmässigt omöjliga att med saklig argumentering försvara; deras upphovsmän måste inskränka sig till att hoppas på upprepningens kända verkan. Misstron gentemot sådana standardfraser, upprepade till leda, fördjupas emellertid påtagligt hos folket, vars egen erfarenhet blir utslagsgivande.

II

1809 års författning, tillkomst och innebörd

För förståelsen av rådande statskick och institutioner i Sverige är några historiska notiser erforderliga, vilka särskilt avser bakgrunden till och innebörden av 1809 års författning, vars betydelsefullaste beståndsdel, regeringsformen, alltjämt är gällande grundlag. En sådan återblick ger bland annat förklaringen till att i vårt land mera av ståndssamhället lyckats leva kvar — exempelvis monarkin, ämbetsmännens oavsättlighet — än vad fallet är i många andra — också kapitalistiska — länder. Likaså torde ett sådant avsnitt vara ägnat att öka insikten om det oförsvarliga i att avslå gjorda förslag om tillsättande av en kommission för utarbetande av en demokratisk och tidsenlig författning. Gällande regeringsform innebar redan vid tillkomsten en de borgerliga demokraternas kapitulation för de konservativa skikten; hur skulle då samma grundlag etthundra femtio år senare kunna vara till gagn för progressiva strävanden?

En ärevördig tradition och en "fredlig revolution"

Skall hög ålder räknas som förtjänst hos en författning, så är vår författning av år 1809 i hög grad förtjänstfull: med sina snart 150 år på nacken är denna den äldsta av Europas nu gällande. Den ovanliga livskraften har gett vår författning ett mycket gott anseende bland historiker och statsvetenskapsmän. Den har så att säga framstått som symbol för den fredliga, lagliga och harmoniska utveckling, som ansetts präglade vårt lands historia. Författningens innehåll och de yttre händelserna kring dess tillkomst förefaller också passa bra in i denna bild. Jämfört med den väldiga nationella frihetskamp, som föregick den nordamerikanska författningens antagande, eller den våldsamma folkrevolution, ur vilken de första borgerliga författningarna i Frankrike föddes, ter sig situationen i Sverige på våren 1809 i första hand som anmärkningsvärt idyllisk. Den 13 mars häktades emellertid den enväldige monarken, Gustav IV Adolf, av en grupp högre officerare på Stockholms slott. En provisorisk regering under ledning av den avsattes farbroder, sedermera Karl XIII, övertog de löpande ärendena. I början av maj månad sammanträdde på regeringens kallelse en riksdag i Stockholm, vald och sammansatt enligt 1700talets och det gustavianska enväldets traditionella regler och bestående av de fyra gamla stånden: adel, präster, borgerskap och bönder. Riksdagen förklarade den häktade konungen och hans ätt avsatt och valde ett konstitutionsutskott, som på 14 dagar utarbetade ett förslag till ny regeringsform. Den 6 juni antogs förslaget som svensk grundlag. Den nya författningen innebar enligt dess upphovsmän inte några "stora och lysande förändringar i vår statsförfattnings åldriga grundsatser ...", emedan "sådana former icke böra lättsinnigt omskas, allra minst i de första stunderna av en återvunnen frihet, under en då oundviklig söndring av tänkesätt". Ty "för en nations allmänna rätt och medborgarens personliga frihet och säkerhet finnes intet stadigare värn än dessa former, omgivna av seklers helgd och befastade av en allmän nationalkraft, som i dem verkar".

Förändringarna var verkligen varken stora eller lysande. Sålunda bevarades en stark konungamakt: Konungen "äger att allena styra riket" och att själv utse sina rådgivare: regeringen. Riksdagens ställning stärktes visserligen. Den fick nämligen grundlagsenlig rätt att sammanträda minst vart femte år, att tillsammans med konungen stifta lag, att ensam besluta i beskattningsfrågor och att i viss utsträckning kontrollera statsfinanserna och regeringens råd. Makten förklarades officiellt på så sätt "delad" mellan konung och riksdag. Men den riksdag, som tillerkändes dessa befogenheter, bevarade i 1809 års författning de "åldriga grundformer", om vilka grundlagsstiftarna talade med sådan vördnad: den förblev sammansatt av de fyra stånden, i vilka stora grupper av folket saknade representationsrätt — inte bara de lägre samhällsklasserna utan även den alltmer växande, ekonomiskt inflytelserika och i viss utsträckning progressiva gruppen s. k. "ofrälse ståndspersoner", brukspatroner m. fl.

Berömmande ord har slösats på de "realistiska" och "framsynta" grundlagsstiftarna av år 1809 och på den "måttfulla konstitutionalism" och "välavvägda maktbalans", som de åstadkom. Om de "ideologiska" rötterna till deras verk har man visserligen tvistat: dels har man velat finna dem i en nationell tradition, ett arv och en harmonisk vidareutveckling av den gamla feodaladelns konstitutionalistiska strävanden (dess kamp mot konungarnas enväldssträvanden), dels har man sökt dem i den franska revolutionens borgerligt-demokratiska statsteorier, som alltså i vårt land kunnat förverkligas relativt smärtfritt. Antingen man nu väljer det ena eller andra av dessa synsätt — eller förenar dem båda — och därtill lägger det faktum, att denna författning alltjämt äger bestånd och idag bildar den statsrättsliga grundvalen för vår moderna borgerliga demokrati, så framträder den behagliga bilden av Sverige som ett land, där demokratin kunnat utvecklas harmoniskt och under allmän samverkan och endräkt, där den tidigare härskande klassen haft vett att frivilligt och i rättan tid ge avkall på sina företrädesrättigheter, och där bourgeoisin förstätt

att på ett klokt och måttfullt sätt, steg för steg och utan ”revolutionära förlöpningar” förverkliga sina författningsideal. Till den avgörande frågan om den politiska struktur, som det svenska samhället fick genom 1809 års författning, skall kallas borgerlig eller feodal, har historievetenskapen i regel inte tagit ställning: man har föredragit att beslöja klassmotsättningarna genom att skjuta fram ämbetsmännen, byråkratin, som ett slags självständig och politiskt utslagsgivande kraft. Den svenska statsformen under 1800-talets förra hälft framstår så som ett obestämt övergångsstadium och en välavvägd kompromiss: ”Det var ej dag, det var ej natt — det vägde mellan båda.”

Redan ganska långt före 1809 hade emellertid demokratiska idéer utbildats i vårt land, delvis under påverkan från den franska revolutionens ideologiska förberedelser. En återblick på dessa är nödvändig för att rätt värdera vad som nåddes med 1809 års författning.

Klasstriderna på 1740-talet

På eftermiddagen den 20 juni 1743 marscherade en beväpnad folkarmé, enligt uppgift omkring 5.000 man stark och huvudsakligen bestående av bergsmän och bönder från Dalarna, från Norrtull längs Drottninggatan till nuvarande Gustaf Adolfs torg i Stockholm, där den omedelbart slog upp sin högvakt och inkvarterade sig i kringliggande hus. Den väntade också förstärkning från bönder och bergsmän från Uppland, Södermanland och Västmanland. De styrande vidtog motåtgärder, de lät besätta Riddarholmen, där Rikens maktägande Ständer, riksdagen, just sammanträdde, och stängde för säkerhets skull också riksbanken. Men det tillgängliga manskapet ur Upplands och Västmanlands regementen var inte helt pålitligt, och regeringen sökte förhandlingar med dalkarlarna, medan den stärkte sin ställning. Först efter två dagar ansåg man sig stark nog att efter ultimatum gå till angrepp mot de på torget församlade med fotfolk, ryttare och två kanoner. Många nedgjordes på platsen eller fann sin död i Strömmen, några flydde, och omkring 3.200 fångar togs, av vilka en del dog under rannsakingstiden.

Dessa händelser utgjorde kulmen på det stora bondeuppror, som gått till historien under det smädenamn, som segrarna gav det, ”Den stora daldansen”. Dess ursprungliga karaktär av självständigt folkuppror är omisskännlig, och det föddes ur feodalsamhällets grundläggande klassmotsättning mellan adel och bönder. Det härskande partiet, hattarna, som representerade alliansen mellan adeln och de rika grosshandlarna, hade genom sin politik skärpt dessa motsättningar. Bördorna av det misslyckade angreppskriget mot Ryssland drabbade särskilt kännbart bönderna och det lägre borgerskapet, och den merkantilistiska politiken, framför allt handelsrestriktionerna och spannmålstullarna, medförde höjda spannmålspriser, som gynnade adeln och de större producenterna men hotade konsumenterna — dit också de fattiga bönderna hörde — med svält. Upprorets program var visserligen oklart, upprorsledarnas uttalanden var färgade av monarkistiska illusioner och bar ofta en starkt religiös prägel. Men det bars upp av de folkligt-demokratiska teorierna om folkets suveränitet, som är den revolutionära traditionens främsta kännetecken. Socknarnas ombud samlades redan vid rörelsens början genom budkavlar i Falun för att välja representanter till den instundande riksdagen. Vid detta ting framfördes också det berömda kravet, att riksdagsmännen skulle svära sina kommittenter trohetsed, att de alltså inte kunde utöva sina riksdagsmannasysslor efter eget gottfinnande utan var underställda valmännen, som var deras ”principaler”, deras huvudmän. Med dessa radikala demokratiska krav förbands även ekonomiska, på adelns och prästerskapets skyldighet att i krigstid hålla soldater, på spannmålstullarnas upphävande och fri gränshandel.

Den förda ekonomiska politiken och krigskontributionernas fördelning skärpte också klassmotsättningarna i städerna och väckte en radikal opposition mot hattpolitikerna i

borgarstånd och magistrater. Även denna demokratiska rörelse beväpnade sig med den radikala ”principalatsläran”. I juni 1743 hotade Göteborgs borgerskap på initiativ av trähandlaren Anders Drake att dra in sina valda riksdagsmäns arvoden, emedan dessa riksdagsmän inte ansågs ha tillvaratagit sina valmäns intressen. Men det var framför allt det lägre borgerskapet i Stockholm, som i sin kamp mot ”skeppsbroadeln”, mot den mäktiga grosshandels societeten och dess dominerande inflytande i borgarståndet, drog de yttersta konsekvenserna av principen om riksdagsmännens ansvarighet inför väljarna. I huvudstaden valdes riksdagsmännen indirekt av ståndsvis utsedda elektor, som ensamma hade rätt att sedan förhandla med och få informationer av riksdagsmännen. Mot detta system ställde oppositionen — under ledning av bl. a. Christoffer Springer — principen om det församlade borgerskapets suveränitet; i kampen mot de ledande hattriksdagmännen hävdades den allmänna rådstuguförsamlingens rätt att under pågående riksdag utkräva redovisning och ansvar av sina fullmäktige och till och med återkalla dessas mandat.

Dalupproret och den s. k. ”principalatsstriden” blottade de djupa motsättningarna i 1700-talets Sverige, och de folkligt-demokratiska ideerna råkade i oförsonlig konflikt med ”frihetstidens” statsskick och de härskande politiska föreställningarna. Sverige förklarades visserligen officiellt äga ett fritt regeringssätt, och statsmakten hade inte den öppet despotiska form som i t. ex. Frankrike eller Danmark vid samma tid. Den enväldiga adelsmonarkin hade avskaffats genom 1719 års regeringsform, vilken sades ha ”återskönt åt den kära friheten dess odalrätt i Svea rike”. Konungens personliga inflytande hade successivt minskats till en obetydlighet, och makten förklarades tillhöra riksdagen, ”Riksens maktägande Ständer”. Men dessa i och för sig viktiga förändringar hade dock inte rubbat det svenska samhällets grundläggande politiska struktur. Den förblev feodal, trots att maktens tyngdpunkt formellt förskjutits. Frihetstidens s. k. regerande riksdag var sammansatt helt i enlighet med feodalsamhällets traditionella politiska och sociala rangordning: av de fyra stånden hade adeln det avgörande inflytandet med sin exklusiva representationsrätt på riddarhuset som grundlagsskyddat privilegium. Samma stånd hade också ensamrätt till rikets högre ämbeten, behärskade således också statens verkställande organ och den omfattande och mäktiga byråkratin. Inte minst som oavsättliga ämbetsmän regerade adeln den svenska staten. Den kunde därigenom också påverka de övriga ståndens sammansättning: den lokala byråkratin organiserade och ledde valen av borgar- och bondeståndsledamöter, och borgarståndet dominerades tidvis helt av magistrats- ämbetsmän. Den officiellt upprätthållna dogmen om det ”fria” statsskicket skyddades från kritik av en sträng censur, och Riksens maktägande Ständer förde sina förhandlingar och fattade sina beslut under hägnet av djupaste sekretess. De demokratiska teorierna om principalernas rätt, om det väljande folkets suveränitet, var ett grundskott mot det härskande politiska systemet och den officiella mytbildningen kring statsskicket. De kunde med fullt fog betraktas som ”sammällsvådliga”, och 1747, då hattpartiet lyckats konsolidera sin maktställning, vidtogs den slutliga uppgörelsen med ”principalats”- teorierna. En särskild kommission dömde Springer till halsjárn och livstids fästning och slog fast, att ”... en redlig undersåte tror alltid, att de som i överhetsväldet taga del kunna icke bli förledda utan äro ofelbara”. Påföljande år förbjöds i ett kungligt brev alla allmänna sammankomster av borgerskapet, som inte var uttryckligen påbjudna.

De franska revolutionsideerna

”Frihet, Jämlikhet, Broderskap” — i denna paroll sammanfattades på sin tid målet för den stora borgerliga revolutionen i Frankrike, då bourgeoisin mobiliserade folkmassorna i stad och på land, städernas småborgerskap och arbetare och de ofria, av stat och feodaladel utplundrade bönderna, för att på revolutionär väg göra upp räkningen med det utlevade feodalsamhället. Den borgerliga demokratins idéer fick inför denna våldsamma

sammanstötning sin mest konsekventa och radikala utformning. ”Frihet” — det var stridsropet mot den enväldiga adelsmonarki, som regerade Frankrike. Men när det förknippades med kravet på jämlikhet, blev frihetsbegreppet fördjupat och fick socialt innehåll. Målet var inte bara en konstitutionell förändring av statsskicket. Bourgeoisin krävde också frihet från de feodalsamhällets bojor, som förhindrade handelns och industrins utveckling, den krävde jämlikhet, avskaffandet av adelns privilegier, som stod i vägen för denna frihet, och jämlikheten proklamerades i den revolutionära kampens intresse som en allmänt mänsklig rättighet, grundad på människornas ursprungliga och naturliga broderskap. För 200 år sedan utkom en skrift, som gav ett lidelsefullt uttryck för dessa frihets- och jämlikhetsidéer, och som därför blev en eggande och inspirerande kraftkälla, en laddning ideologisk dynamit, i den revolutionära kampen. Det var Jean Jacques Rousseaus ”Avhandling rörande ursprunget till och grundvalen för olikheten mellan människorna”. Där förklarades människornas jämlikhet — också på det ekonomiska området — som det ursprungliga och naturliga tillståndet: det stred mot naturens lag ”att ett barn befaller över en gubbe, att en dåre leder en vis människa och att en handfull människor har överflöd på livet goda, medan den uthungrade mängden saknar det nödvändigaste”. Där hävdades också med full kraft revolutionens berättigande och nödvändighet: ”Det uppror, som slutar med att strypa eller avsätta en sultan, är en lika rättmätig handling som de, med vilka han kvällen förut förfogade över sina undersåtars liv och ägodelar efter behag. Styrkan allena höll honom vid makten, styrkan allena kullkastar honom, allt försiggår sålunda efter naturens ordning . . .”

De radikala idéerna, som i Frankrike förberedde den stora revolutionen, nådde tidigt också till vårt land. Förhållandena här skilde sig visserligen på många sätt från de franska. Men 1740-talets klasstrider hade förberett marken, och redan på 1750-talet diskuterades Rousseau och andra franska ”upplysningsfilosofer” livligt i Sverige.

En svensk samhällssatir i upplysningens tjänst

En politisk broschyr från år 1763 bär den skenbart oskyldiga titeln ”Historisk och geografisk beskrivning på herre-gården”. ”Herre-gården” eller ”säteriet” (benämningen på adelsmännens skattefria sätesgårdar) är emellertid den naturliga symbolen för det rådande samhällssystemet. ”Denna orten kallas med rätta herregård, emedan hela jorden emot honom är att anses som en öken, där bönder och torpare sitta, vilka alla äro antingen dagsverksmän eller skattskyldiga därunder I den första världens tid var den allenast ett tält, som ej tilltäcktes för annat än regn och oväder.” Men detta ursprungliga jämlikhetstillstånd har förvandlats till det hierarkiskt rangordnade ståndssamhället. Av tältet har blivit en välbefäst borg, omgärdad av murar i flerdubbla rader, dess portar bevakas av omedgörliga — fast ingalunda obestickliga — betjänare, och nycklar ärver man från sina föräldrar. Att adeln med sig i viss utsträckning assimilerat storbourgeoisins översta skikt, grossisterna, spekulanterna och de fåtaliga storföretagarna, är broschyrförfattaren inte blind för: portarna kan tillika öppnas med nycklar av guld, manufakturade nycklar, ”ja även järnnycklar, allenast de inväxlas av betjäningen emot lika tyngd av transporterat papper ...” — ”De rika och mäktiga giva ett artigt skådespel, då de med sina nycklar av guld eller silver och ofta med juveler beprydda anrycka ... De fattiga och ringa få bulta länge nog, om de icke av ödets tillskyndelse finna någon nyckel ...” Samhällets ruttna karaktär fångas i en suggestiv bild: Hela herregården är således i mina ögon som ett maskebo, där var och en tränger åt kärnan.”

I det obarmhärtiga ljuset av borgerligt-demokratiska föreställningar om ett ursprungligt och naturligt jämlikhetstillstånd framträder så ”det fria statsskickets” verkliga karaktär av feodal-byråkratiskt fåtalsvälde. Ian förhållandena i vårt land var mindre tillspetsade än i Frankrike, den svenska bourgeoisin var mindre utvecklad, klassmotsättningarna på landsbygden mer invecklade till följd av bondeklassens relativa självständighet och dess

redan påbörjade upplösning och splittring. Dåtidens svenska samhällskritiker stod därför i regel främmande för den radikala demokratismen och det optimistiska, folkligt-revolutionära perspektivet hos t. ex. Rousseau. ”Herregårdens” satiriker talar visserligen om tider, ”då portarna uppsprungit av sig själva, genom jordbävning eller annan naturens verkan; man kallar det revolution ...”, men inför dess resultat ställer han sig resignerad: ”... en förskjuten och obekant förtjänst kan slippa in medan mesta hopen flyr undan från faran.” Genom denna brist på konkret revolutionärt perspektiv kommer den svenska upplysningsradikalismen alltför ofta att — trots sin skoningslöst avslöjande kritik av det ruttna feodalsamhällets sociala och politiska struktur — pendla mellan å ena sidan absolut pessimism och politisk passivitet, å andra sidan en naiv idealistisk övertro på ”upplysningens”, idéernas, allsmäktiga kraft. Sådana stämningar kunde också leda till monarkistiska illusioner och bereda vägen för Gustav III:s ”upplysta despotism”.

Den demokratiska kritiken utformas

I vårt land som överallt annars växer moderna demokratiska idéer fram inte som en harmonisk vidareutveckling av gammal ”aristokratisk konstitutionalism” utan som ett led i kampen mot ståndssamhället och mot adelns privilegier. Under frihetstidens sista decennium, på 1760-talet, framträder mot det härskande ”hattpartiet”, adelns och handelskapitalisternas parti, en opposition med sina fasta stödjepunkter i de ofrälse stånden. Den ställer de nya radikala idéerna i den praktiska politikens tjänst, och i dess ledning möter vi män med avancerade åsikter. De angriper adelns privilegier, dess ensamrätt till rikets högsta ämbeten och till frälsejorden (den skattefria jorden), de bekämpar den äventyrliga krigs- och rövarpolitiken, de kräver tryckfrihet som vapen mot den förhatliga sekretessen, och på det ekonomiska området hävdar de mot det förhärskande merkantilistiska systemet ”de naturliga näringarnas”, jordbrukets och bergsbrukets intressen och kräver reformer i fysiokratisk eller liberal anda. En av dem var Anders Bachmansson, sedermera kommerseråd och adlad under namnet Nordencrantz. Ursprungligen handlande till yrket förvärvade han så småningom bruk i Roslagen och i Finland, och i sin verksamhet som brukspatron lärde han känna motsättningen mellan denna ”naturliga näring” och de mäktiga exporthandelsintressena: ännu på sin dödsbädd fortsatte han sin hårdnackade kamp mot den ledande järnexportfirman Jennings & Finlay. I sin ungdom hade han flera år vistats i England och där lärt känna mer utvecklade samhällsförhållanden och ett rikare politiskt liv. Engelska och franska upplysningssidéer har tidigt befruktat hans tankevärld, och redan i sin äldre skriftställarverksamhet råkade han i konflikt med den svenska censuren — bl. a. för sina där framställda tryckfrihetskrav! Men det är först under åren omkring 1760, som han verksamt griper in i den svenska rikspolitik, det är då han utvecklar en flödande rik och progressiv publicistik och framträder som inspiratör, som personlig ledare och lärare för ett flertal yngre radikala politiker. Hans inlagor ”Till Rikens Ständer” väckte ett enormt uppseende; krav restes bl. a. på att boken skulle brännas och dess författare ställas till ansvar. Här underkastar han de politiska förhållandena och de förhärskande statsrättsliga doktrinerna en skarp kritik, där dogmen om lagarnas och riksdagens ofelbarhet avslöjas som tomma och ihåliga proklamationer, det ”fria” statsskicket som. en ren formalitet och det politiska systemet som i grunden korrumpat av ett privilegierat fåtalsintresse. Grundlagen, konstitutionen och riksdagens arbetsformer är i och för sig inte avgörande: ”allt sådant är endast formaliteter”, som saknar betydelse, om nämligen riksdagsledamöterna behärskas av ”heterogena intressen, skiljaktiga ifrån det helas väl ...”. I så fall blir riksdagen ”falska herdars säte, varifrån intet annat än förakt och vrängning av lagen, de heterogena intressena till behag, komma kan ...”. Statsmaktens karaktär är alltså inte en fråga om dess formella organisation, den framgår i stället till syvende og sidst av i vems eller vilkas intresse den utövas: ”En rättskaffens lagstiftande makt (riksdag) beror fördenskull

huvudsakligen av vad slags intresse de personer äro regerade, som däruti inlåtas." För Nordencrantz är folkets väl den lag, "som är den första, största ,och oföränderliga". De "heterogena intressen", som förvränger denna lag, härleder han ur adelns privilegier. "Olikhet i rättigheter är detsamma som olikhet i intressen. Olikhet i intresse emellan ledamöterna av ett och samma samhälle är grunden till misstroende, avund, fiendskap ...". Den nödvändiga slutsatsen blir "att ingen (o)likhet i rättigheter uti lag emellan olika stånd uti besittning och nyttjande av ett lands naturliga (d. v. s. naturtillgångar, jordbruk, bergsbruk) som artificiella (ämbeten, titlar) förmåner tillåtas må".

1700-talets borgerliga demokrater är beundransvärt fria från formalism — till skillnad från den borgerliga demokratins moderna apologeter! De förstnämndas styrka ligger just i att de sätter in de konstitutionella frågorna i det sociala och ekonomiska sammanhanget. Det var framför allt jämlikhetskravet, som bar upp de demokratiska idéerna, som gav dem ett nytt klassmässigt innehåll och förvandlade dem till skarpa vapen i kampen mot de privilegierade samhällsklasserna. Den frihet från enväldig monarki, som aristokratin åstadkom år 1719, var en fåtalets frihet eller — som Nordencrantz skrev — en formalitet. "Få givas, som tala för den borgerliga friheten, fast de flesta bära frihetsbladet i munnen", skrev den store finländske prästmannen Anders Chydenius i sina berömda "Tankar om husbönders och tjänstehjons naturliga rätt", där han bekämpade den reaktionära legohjonsstadgan och konsekvent hävdade jämlikhetskravets giltighet även för "de ringaste" i samhället. Hans politiska insatser i prästeståndet vid 1765-66 års riksdag, då han skoningslöst bekämpat och yrkat straff mot de stockholmska köpmännen och de störtade hatträden för deras förda politik, då han framträtt som tryckfrihetens kanske mest konsekvente förkämpe och hävdat långtgående ekonomiskt-liberala idéer, hade fört honom i strid med de maktägande. Det var hårdhänt erfarenhet, som lärt honom att "de få, som arbeta sig fram denna vägen och betrakta mänskliga rättigheter såsom tillhörande människor i gemen, anses av större delen för självsvalds försvarare och politiska fritänkare".

Kamp och nederlag

Så skapades en ideologisk rustning i kampen mot ståndssamhället, en kamp som kulminerade under åren 1771-72, för att då lida ett avgörande nederlag vid Gustav III:s statskupp. Då adeln kände sina privilegier hotade, "glömde" den sina konstitutionella ideal och "frihetens" alla välsignelser och kastade sig i armarna på den så förkättrade "suveräniteten". Därtill kom den demokratiska rörelsens subjektiva svaghet. Dess enda politiska organisation, det s. k. "yngre mösspartiet", var inte enhetligt och saknade framför allt en konsekvent demokratisk ledning, de adliga mössorna på riddarhuset bevarade ett stort inflytande inom partiet och befordrade en rent opportunistisk politik. När de ofrälse stånden år 1771 gick till angrepp mot adelns företrädesrättigheter (på basis av borgmästaren Kepplerus' berömda memorial om "privilegier för odalständer" — ett klassiskt dokument i den svenska demokratins historia) och i denna vädjade direkt till en bred folkopinion (bl. a. i den i massupplaga spridda broschyren "Den ofrälse soldaten"), sökte de adliga mössledamöterna kompromiss med sina ståndsbroder i hov- och hattpartierna. Därmed var mösspartiet i realiteten sprängt. De ofrälse fortsatte striden och genomdrev, att deras privilegiekrav delvis intogs i den s. k. konungaförsäkran, de störtade mot konungens och adelns förtvivlade motstånd rådet (regeringen), och revolutionära tongångar lät höra sig t. o. m. inom det "högvördiga" prästeståndet: "billighetslagen borde räknas för den högsta, för vilken ock borgerlig lag, ifall den skulle löpa mot, ofelbart måste vika". Men till ett övertagande av den verkställande makten räckte inte den ofrälse enhetsfrontens kraft: som nya riksråd tillsattes i enlighet med traditionen adliga ur mösspartiets kompromissvänliga del. I de brännande ekonomiska och statsfinansiella frågorna, hungersnöden och statsskulden, skar sig dessutom skrå- och ståndsintressen, och de ofrälse ståndens enighet bröts. Därmed var kampens utgång avgjord. Det gustavianska

enväldet vann seger och bevarade makten i mer än 36 år.

Utopism — med framtidsperspektiv

I 1700-talets Sverige visade sig den demokratiska rörelsen sålunda alltför svag för att omvandla landets feudala politiska struktur. Frånvaron av en utvecklad och enig stadsbourgeois, som kunde leda de ofrälse ståndens enhetsfront, blev särskilt kännbar. Bristen på klart perspektiv röjer sig också ideologiskt. Även en man som Nordencrantz förklarar — i polemik mot Rousseau — ståndsskillnader som ett ”nödvändigt ont”, som en förutsättning för samhällets bestånd. Jämlikhetsidéerna leder till krav på ståndens likaberättigande, inte till själva ståndssamhällets avskaffande. De idealistiska illusionerna bar visserligen en vacker frukt i tryckfrihetsförordningen av år 1766 men födde också monarkistiska stämningar, som hänsynslöst utnyttjades av Gustav III:s demagogi: hjälpen från ovan kunde också komma från ”upplysningsfilosofen på tronen”. — Men om kapitalismens och bourgeoisins utvecklade tillstånd sålunda i praktiken omöjliggjorde de demokratiska idéernas förverkligande, så förelåg likväl möjlighet att utforma en, visserligen utopisk, demokratisk ideologi. Fria från formalism såg 1700-talsdemokraterna klart, att den eftersträlvade politiska och sociala jämlikheten förutsatte en motsvarande ekonomisk grund. Att kapitalismens utveckling katastrofalt skulle bryta sönder denna ekonomiska jämlikhet, skapa ett nytt klassamhälle och vidga klyftan mellan fattiga och rika kunde de emellertid inte förutse, inte heller att de förhatliga privilegierade stånden skulle avlösas av en härskande klass, bourgeoisin. De framträder i stället som representanter för ”odalstånden”, den klass av fria och självständiga producenter, män som ”dependera av sig själva” (Nordencrantz), som hedrades med benämningen ”de närande stånden” (i polemisk motsättning till ”de tärande”) och som de betraktade som samhällets naturliga grundval och folkets sanna representanter. Denna illusion om den självständige småproducenten — på grund av det svenska samhällets övervägande agrara karaktär oftast utformad som utopin om den självägande bonden, odalbonden — kom att spela en oerhörd roll i svensk demokratisk tradition. Sin klassiska — fast elegiska — utformning fick den i Erik Gustaf Geijers dikt Manhem:

Det var en tid, det bodde uti Norden
en storsint ätt, beredd för frid som krig.
Då, ingens slav och ingens herre vorden,
var odalbonde var en man för sig.

Men för 1700-talsdemokraterna tillhörde odalmännen inte bara en förgången tid: tvärtom representerade de framtiden, och det var till dem de vädjade, när de på 1760-talet utformade sitt jämlikhetsprogram (”Odalståndens privilegier”). Utopister var de visserligen, men deras konsekventa radikalism kom dem att ställa reformkrav, som utgör en bestående insats i vår demokratiska tradition, och resa frågor, som fick vänta ett århundrade och mer — delvis väntar än — på sin lösning. Huvudpunkter i deras program var bl. a. upphävandet av ämbetsmännens oavsättlighet, folkvalda domare och kommunala förtroendemän. Men de krävde också riksdagens rensning från byråkratiska och korruperade element, dess förvandling till en verklig folkrepresentation. De ville också stärka denna folkrepresentations konstitutionella befogenheter: när de krävde, att riksråden (regeringen) automatiskt skulle avgå efter en viss tid, kom detta i realiteten att innebära kravet på en *av folkrepresentationen vald regering*. Frihetstidens riksdag hade grundlagsenlig rätt att förhindra ett anfallskrig, men dess inflytande över utrikespolitiken utövades av det mäktiga ”hemliga utskottet”, där adeln dominerade och bönderna i regel saknade representation, och där 1740och 50-talets misslyckade krigsäventyr planerats; mot denna maktkoncentration och mot sekretessen i övrigt blev bl. a. tryckfriheten ett mäktigt vapen i hävdandet av ökat inflytande för folkets valda representanter. En bister erfarenhet lärde Nordencrantz, att i sina geniala ”Tankar om krig” yrka på, ”att, särdeles ett fritt folk, bliver väl under-

rättat om orsakerna till, och de grunder, varpå ett krig företages"; han härleder också de onödiga angreppskrigen ur det faktum, att det fanns ett privilegierat skikt, "som fått ett intresse i krig, särdeles om en mängd av sådana äro delaktiga i högsta makten". Han förstod också att knyta samman fredsfrågan med de konstitutionella frågorna: "Den som vill krig och conquetter (erövringar), bör vilja ett militariskt regeringssätt", men däremot "äro fria regeringssätt, där en rättskaffens allmän fri- och säkerhet gives, de bästa, då nödvärnskrig åkommer, eller då det gäller att försvara egna hemvister, hustru, barn, egendom och frihet". Så vävdes kraven på fred, jämlikhet och frihet samman i en oupplöslig enhet och födde ett demokratiskt program, som det kom an på framtiden att förverkliga.

Förutsättningar och resultat

År 1809, då punkten sattes för det gustavianska enväldets period, och då den nya författningen skapades, fanns det alltså en inhemsk, i verklig mening demokratisk tradition att knyta an till. De demokratiska idéerna överlevde nederlaget år 1772, och när den franska revolutionen år 1789 ställde deras praktiska förverkligande på dagordningen, medförde detta ett nytt uppsving för den radikala debatten också i vårt land. I 1790-talets Sverige möter vi en demokratisk ideologi på för den tiden hög nivå. Medvetet och folkligt-radikalt utformas den av bl. a. Thomas Thorild, diktaren och filosofen. Folkliga rörelser uppstår i huvudstaden: "jakobinska" politiska klubbar, demonstrationer och oroligheter injagar skräck hos den reaktionära regeringen, och på nyåret 1793 befinner sig Stockholm en tid i formligt belägringstillstånd. Även den intellektuella ungdomen radikaliseras, och i den berömda "Juntan" studeras ivrigt den franska revolutionens lärdomar och erfarenheter. — Flera av "1809 års män" hade också i sin ungdom hälsat revolutionen med hänförelse och bedrivit radikal politisk verksamhet. Dessutom hade de stor beläsenhet och vida internationella utblickar, de kunde den franska revolutionens statsteoretiker på sina fem fingrar, och med erfarenheter från franskt och engelskt samhällsliv kunde de klart inse Sveriges politiska och ekonomiska efterblivenhet.

Trots dessa förutsättningar ter sig "revolutionens" tid och grundlagsriksdagens resultat 1809-10 som ytterst magert. Väl ackompanjerades "upproret" med vackra fraser om "ett folk, som bryter sina bojor och rotfäster lagbunden frihet inom sitt sköte". Men de feodala bojor, som länkade Sveriges politiska, ekonomiska och sociala liv, överlevde de vältaliga proklamationerna, och den "lagbundna friheten" rotfästes varken av, i eller för folket.

Av 1700-talets viktigaste demokratiska reformkrav blev praktiskt taget inget förverkligat. Det tämligen allmänt omfattade kravet på en representationsreform, som före och under riksdagen livligt diskuterades i en flod av broschyrer, blev inte alls tillgodosett; i ett vid riksdagens slut avlämnat memorial medgav konstitutionsutskottet reformens principiella berättigande men ställde dess förverkligande på en obestämd framtid. Grundlagsriksdagen konserverade alltså den gamla ståndsriksdagen, som därigenom kom att i ytterligare nära 60 år bilda ramen för vårt lands offentliga politiska liv. Den parlamentariska principen om regeringens ansvarighet inför folkrepresentationen fick ingen plats i grundlagen. Konungamakten med dess rätt "att allena styra riket" fick för första gången i Sveriges historia grundlagsenlig befogenhet att ensam besluta om "att börja krig och sluta fred"; regeringsformens 13:e paragraf, där detta fastslås, äger laga kraft än idag! Ämbetsmännens oavsättlighet bekräftades med skärpa. I privilegiefrågorna gjorde adeln vissa eftergifter, men böndernas krav på frälsejordens avskaffande, d. v. s. på lika beskattning av all jord, avslogs.

Den svenska författningen blev därför närmast en karikatyr av den franska revolutionens idéer. Det är sant, att 1809 års män väl kände till de radikala franska statsteoretikerna och deras verk, och att teorin om "maktfördelningen", statsmaktens uppdelning i verkställande, lagstiftande och dömande makt, hämtats direkt från den franske upplysningsfilosofen

Montesquieu. Men en och samma ideologi kan stundom utnyttjas mycket olika. Redan Nordencrantz kände till Montesquieus idéer, han försökte också applicera dem på svenska förhållanden, men tolkade och utnyttjade dem därvid för sina radikala syften. När samma ideer återkommer i 1809 års författning, utgör de däremot ett konservativt, återhållande element, som endast nödortfigt maskerar det faktum, att de borgerligt-demokratiska kraven tvingats till kapitulation längs praktiskt taget hela linjen.

”Herrarnas revolution”

Klarsynta samtida iakttagare såg också klyftan mellan teori och praktik, mellan ord och handling, och deras omdömen kunde bli hårda. Ett sådant skall här anföras; det härrör från Erik Gustaf Geijer, vilken växt upp i den värmländska bruksmiljö, där de progressiva idéerna hade en fast förankring, och vilken 30 år senare gjorde sin stora insats som den borgerliga demokratins konsekvente förkämpe. I ett brev från England, där Geijer uppehöll sig åren 1809-10, beskyllde han — med grundlagsriksdagens resultat för ögonen — ”de så kallade kultiverade stånden i Sverige” för en odygd, som han kallade ”charlataneri”; vad denna innebar utvecklade han på följande sätt: ”Det är en sjukdom, vars symtomer äro att frossa i formaliteter utan att tänka på verkligheten, att förena inbilskhet med den löjligaste okunnighet, fattigdom med skryt och prål med elände; en sjuklighet, som ej en gång den mest trängande nödvändighet kan uppmana till något bemödande, som hanterar revolutioner som tidsfördriv, allmänna överläggningar som ett tidsfördriv och beständigt för Sveriges självständighet och förfäders ära i munnen, för vilken dessa efterkommande ej ha nog blygd att rodna. Se svenska riksdagen.”

Karaktäristiken av 1809 års ”statsvälvning” som ett bedrägeri, ett tidsfördriv för de härskande stånden, träffar också något väsentligt i vad som skedde. Den demokratiska rörelsens uppsving tiden närmast före 1772 baserade sig ju på de ofrälse ståndens — visserligen labila och vacklande — enhetsfront, som också mobiliserades och stärktes ideologiskt med exempelvis teorin om ”odalståndet”. 1809 års män saknade fullständigt denna folkliga anknytning. ”Bland allmogen har det sagts, att det är herrarna, som gjort denna förändring”, skrev en av dem i några nedkastade reflexioner (från april 1809). Att vädja till en folklig opinion som stöd för radikala strävanden betraktades som ett hopplöst — eller farligt — företag; inställningen till folket präglas av en blandning av skräck, misströstan och förakt. Samma reflexioner talar om ”ett sådant folk, där avunden emot de högre klasserna ännu är levande ...” och om ”att allmogen, att den okunnigare klassen i allmänhet” icke ”inser de välgärningar revolutionen gjort dem”. Därför är alltför stora förändringar icke tillrådliga! Den allmänna entusiasm, som saknas, skall i stället väckas på så sätt, att ett ständernas utskott — och inte regeringen — skall få lov att föreslå den nya grundlagen, så att ”dess antagande och inrättning även i den mindre kunniges ögon äga utseende av ett frivilligt offer åt den högsta visheten, ej av ett tvunget bifall åt den högst befällande!!” (!) Det är ett öppet reaktionärt synsätt, som blottas i sådana uttalanden: en rent procedurmässig demokrati (ett ”frossande i formaliteter”) får i demagogiskt syfte ersätta verkliga reformer; de oprivilegierade ständernas krav framstår som hinder, inte som en hävstång för utvecklingen och karaktäriseras rätt och slätt som avund. Dessa uttalanden var heller inte avsedda för offentligheten.

Två broschyrer — två linjer

Till offentligheten vände sig däremot en annan av 1809 års statsrättsteoretiker. Han hette A. G. Silverstolpe och hade tidigare framträtt som entusiastisk förkämpe för ”upplysnings-idéerna”: i egenskap av riddarhussekreterare invaldes han i konstitutionsutskottet, där han tydligen spelat en viktig roll vid författningsförslagets utarbetande. I sin starkt programmatiska broschyr ”Vad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig, förbättring av svenska statsförfattningen?” utvecklar han en kapitulationsideologi av

renaste vatten. I och för sig är genomgripande förändringar av det svenska statsskicket synnerligen önskvärda, menar Silverstolpe, och sådana eftertraktas också av alla ”upplysta” människor. Men dessa är dessvärre alltför få. Vid grundlagsstiftandet måste man framför allt ta hänsyn till ”den Allmänna Opinionsen”, d. v. s. ”den stora pluraliteten av tänkesätten”, som tyvärr är oupplyst och regeras av tro, vanetänkande och passioner. Därför måste man i nuvarande stund nöja sig med ytterst begränsade förbättringar: ”Mig har förefallit”, försäkrar författaren, ”att allmänna anspråken aldrig i någon revolutionsstund varit stämnda till mera hejd och sans än i den närvarande.” Det är således ett utpräglat ”svanspolitiskt” resonemang, som Silverstolpe för fram till stöd för den grundtes han hävdar: att Sverige var ”en Stat att reformera” men icke att ”nyskapa”. Det blev också en melodi som slog, och den återkommer nästan undantagslöst i de officiella programskrifter, memorial och kommentarer, där den nya författningen motiveras.

Kapitulationsideologin och de löftesrika tendenserna att ställa alla reformer på en obestämd ”lugnare” framtid bemöttes effektivt i en broschyr med titeln ”Nu eller aldrig!”. Dess författare menade tvärtom, att ett lägligare tillfälle för en grundläggande omgestaltning av författningen aldrig funnits och inte heller skulle komma. Sverige befann sig enligt hans åsikt i en revolutionär situation, däri var han tydligen enig med Silverstolpe, men ur detta drog han helt motsatta slutsatser. Eftersom samhällsbanden upplösts, hade ju folkrepresentationen just nu möjlighet att utan hänsyn till en verkställande makt, en konung, ta lagstiftningsverket i egna händer. Den chansen borde utnyttjas först och främst så, att denna folkrepresentation själv reformerades: fyraståndsriksdagen skulle ersättas med en enkammarriksdag, vald och sammansatt efter ”*Folkmängd och Egendom*”, till vilken alla fria och ”självrådande” (alltså inte ”tjänstefolk” och omyndiga — men inte heller ämbetsmän) skulle ha rösträtt. Först sedan denna nya grundval skapats, skulle regeringsformen byggas, där förhållandet mellan konung och riksdag reglerades. Mot regeringens och konstitutionsutskottets ihärdiga bemödanden att snabbt driva igenom en ny författning uppställs alltså här det demokratiska kravet: representationsreform först, regeringsform sedan. Det vanliga argumentet, att ”ståndens” avskaffande skulle försvaga riksdagens ”enighet” (!), leda till ”anarki” och på så sätt bereda vägen för ”despoti” — också detta ett stående tema i opportunisternas demagogi — får sin välförtjänta replik: en verklig folkrepresentation skulle tvärtom ha en starkare ställning gentemot konungamakten, ty ”despotins: verkliga stöttrupper var de, ”vilka för sina egna usurpationers bibehållande måste kasta sig på den Stylandes sida, på en gång minska styrkan hos folket och öka den hos regeringen”. Också de pessimistiska tiraderna om den ”allmänna opinionsen” avvisas: den som verkligen känner denna måste inse, att den i själva verket stöder — eller i varje fall lätt kan vinnas för — kravet på en representationsreform.

” ... *bajonetter nämnas*”

Det fanns verkligen ett ”demokratiskt parti”, efter vad samtida iakttagare också berättar, en stark opinion för en radikalare omgestaltning av statsskicket och med en omedelbar representationsreform som främsta krav. Oppositionen stärktes genom böndernas krav på lika beskattning av all jord, riktat direkt mot ett av adelns viktigaste klassintressen, säterifriheten. Oppositionen skärpte motsättningarna i samma mån som den avslöjade och avsvalkade den högröstade frasaradikalismen på riddarhuset. Tidigare hade man här skarpt kritiserat konstitutionsutskottets förslag till ny författning och till och med betecknat det som förklädd despoti. Men jäsningen bland bönderna ”tyckes hava verkat någon moderation hos de stormiga bland adeln, vilka ej vilja att andra än de skola agera revolutionärt och äro sina säterier mera tillgivna än demokratin”, berättar den välnitierade och cyniskt uppriktige Trolle-Wachtmeister i sin dagbok den 24 maj 1809. Och två dagar senare: ”Vad som förelupit hos bönderna samt det obilliga skriket mot konstitutionen bland adeln, sammanlagt med den oreda, som ändringar i representationsrätten komma att

medföra, har haft en stor verkan på konstitutionsutskottets ledamöter och på de betydligare av adeln, som tänka lika med dem ...” — man börjar nu viska, ”att konstitutionen bör gå igenom på vad sätt som helst och redan hör man ordet bajonetter nämnas.” Det var inte tomma ord: ”revolutionsledaren” Adlersparres värmländska fördelning — den västra armén — befann sig i Stockholm för att ”skydda” riksdagen. Den 4 juni antecknar Trolle-Wachtmeister, att hertig Karl skulle proklameras till konung av armén, ”om konstitutionen ej är antagen i morgon”, och att kanonslupar ur skärgårdseskadern (avsedda för Ålands försvar mot ryssarna!) skulle ”biträda vid denna nya revolution”. Påföljande dag antogs verkligen konstitutionsförslaget av adel, präster och borgare; på riddarhuset fattades beslutet ”genom en stark acklamation, varpå följde ett trefaldigt: Leve Karl XIII! Denna scen var så mycket mera imponerande som den var alldeles oförväntad, och där var ingen, som ej beredde sig på votering.” Men den 6 juni, då regeringsformen under högtidliga former förklarades antagen, av ständerna och konungen, som samma dag besteg tronen, saknades alltjämt bondeståndstalmannens underskrift: bönderna hade förbjudit denne att underteckna, med mindre deras krav i privilegiefrågan gick igenom. När de slutligen drygt en och en halv månad senare föll till föga, skedde detta efter påtryckningar, som klart stred mot den nyantagna grundlagens bokstav och anda. Inte ens det formellt demokratiska skenet kunde uppehållas, då författningen genomdrevs.

Opportunismen och dess rötter

1809 års ”revolution” var en statskupp, genomförd av en begränsad men inflytelserik klick civila och militära ämbetsmän. Statskuppens ledande män bevarade hela tiden greppet över statsapparaten och kunde basera sin ställning på väpnad makt. I detta läge övergav den nya författningens skapare de borgerligt demokratiska principer, de frihets- och jämlikhetsideal, som redan långt tidigare slagit rot i landets framstegsvänliga kretsar, som ytterligare stärkts genom den franska revolutionens entusiasmerande exempel och som de ofta själva personligen bekänt sig till i sin föregående verksamhet. Den grundlag, som de stiftade, och som trots en radikal opinions motstånd genomdrevs med ”bajonetter” som sista avgörande argument, konserverade i stället de ”åldriga grundformer”, den gamla politiska struktur, som varit utmärkande för det feodala ståndssamhället. Demokratin kapitulerade fullständigt. När denna kapitulation rättfärdigades med hänvisningar till den allmänna opinionens — och framför allt de lägre samhällsklassernas — efterblivenhet, så var detta ingenting annat än opportunismens klassiska ”argument”, som med fullt fog kunde stämplas som ”charlataneri”.

Men också opportunismen kräver en förklaring i objektiva förhållanden. Det vore nämligen helt missvisande, om man betecknade det som hände i vårt land 1809 som rätt och slätt feodal reaktion eller som en seger för rent feodala klassintressen. För en sådan utveckling saknades alla möjligheter. Feodalsamhället hade redan genomgått en mer än hundraårig upplösningsprocess, och den gamla feodaladelns ställning som härskande klass var i motsvarande grad undergrävd. Adeln som stånd var visserligen ännu 1809 stark nog att framgångsrikt hävda väsentliga klassintressen: politiskt sin exklusiva representationsrätt, ekonomiskt säterifriheten. Men därmed förbands också eftergifter, som framför allt kom den växande ”medelklassen”, de ofrälse ståndspersonerna, borgerliga egendomsägare i stad och på landsbygd och med dem förbundna skikt till godo. Eftergifterna var dygder, som framtvingsats av en kall nödvändighet: när ofrälse rätt att äga all slags frälsejord vann slutgiltigt erkännande år 1809, hade redan en stor del av frälsejorden vandrat över i ofrälse händer. Själva adelsståndet hade emellertid också ändrat karaktär, dels genom byråkratiseringen och dels genom att de successivt med sig införlivat spetsarna av de nya samhällsklasser, som till följd av den ekonomiska utvecklingen växte fram inom ståndssamhällets ram.

I viss utsträckning representerade dessa nya samhällsklasser nya produktivkrafter. Därvid

framträdde de också som bärare av nya progressiva idéer på produktionens men även på det ekonomiska, sociala och politiska livets områden. Dit hörde framför allt järnhanteringsmännen, bruksägarnas växande klass, och särskilt bland de värmländska brukspatronerna hade upplysningsidéerna och den franska revolutionen pålitliga sympatisörer. Dit hörde också de emellertid synnerligen fåtaliga större företagen i städerna och vidare den nya klass av progressiva jordägare, som spelade en dynamisk roll för jordbruksproduktionens rationalisering. Dessa nya samhällsklasser och deras krav bejakades också i regel av samtidens politiska och ekonomiska skribenter, deras samhällsnyttiga insats ställdes i effektiv kontrast till de privilegierade ståndens, den av den feodala jordrätten underhållna adelns och byråkratins parasitära liv. Deras rätt till representation i riksdagen var också i princip allmänt erkänd, även av männen bakom 1809 års författning, som i sina författningsteoretiska verk ofta vädjat just till "medelståndet". Så mycket mer bjärt framträder därför deras nederlag i praktiken vid statsvälningen. Opportunismen och kapitulationsideologierna är karaktäristiska symtom på de nya samhällsklassernas ännu svaga position.

Svagheten var en följd av de nya kapitalistiska produktivkrafternas tröga utvecklings-tempo. Dessas mest progressiva form, manufakturerna, förde ännu i början av 1800-talet en tynande tillvaro i en av monopol och statsunderstöd reglerad drivhusmiljö. Det var i stället i utrikeshandeln, som kapitalet under denna förindustriella "handelskapitalism" ackumulerades. I de mäktiga köpmanshusen samlades jättelika privatförmögenheter, som endast i begränsad utsträckning kom den industriella produktionen till godo. När handelskapitalisterna exempelvis genom förlagsmetoden utsträckte sitt inflytande även över produktionen och bemäktigade sig bruk och manufakturer, blev deras konkurrensbegränsande och monopolistiska intressen ofta en broms på produktivkrafternas utveckling. Mot de självständiga producenternas ekonomiska och politiska krav reste de förbittrat motstånd, och i denna kamp lärer de sig i stor utsträckning med de maktägande, med adeln eller med konungamakten, allt efter de växlande politiska konjunkturerna. Den radikala opinionen betraktade dem med hat och förakt och avslöjade deras reaktionära och parasitära roll. Det var om den stockholmska s. k. skeppsbroadeln, som Carl Michael Bellman skrev sin berömda visa:

Isterhaka, väldig buk,
stinner pung och lockperuk,
sammetsrock och präktig lycka,
spansker rör och gyllne krycka —
ståtligt, ståtligt, mina herrar, ståtligt!

Men handelskapitalismens kapitalackumulation var inte bara improduktiv, den var dessutom ojämn, labil och i stor utsträckning beroende av konjunkturväxlingarna. Vissa perioder skapades jättevinst, som snabbt förflyktigades vid konjunkturormslag, och det svenska järnets avsättningskris, särskilt kännbar under 1800-talets första decennier, medförde också katastrofala verkningar för exportörerna och de av dem behärskade produktionssektorerna. Internationellt sett innebar dessa förhållanden en tempoförlust, en eftersläpning i utvecklingen, och de hade också vittgående ekonomiska och statsfinansiella konsekvenser. De bildar bakgrunden till politikernas och teoretikernas enstämiga klagovisor om den "rikets vanmakt", som de också härledde ur den ekonomiska efterblivenheten. Rikets vanmakt var den svenska kapitalismens. Den hade som följd de borgerliga klassernas brist på politiskt självförtroende, den närde opportunismen, den stämplade de demokratiska strävandena som anarki, och den anropade en stark statsmakt om skydd för existensen.

Opportunismen verkade givetvis försvagande på de antifeodala styrkornas slagkraft. "Odalståndens" enhetsfront bröt samman, och på ett iögonfallande sätt lämnades

böndernas opposition och deras demokratiska intressekrav fullständigt i sticket. Men även den ofrälse landsbygdsbefolkningens enighet var långt ifrån obruten. Den gamla bondeklassen stod inför sin definitiva upplösning, den genomgick en snabb differentieringsprocess och splittrades i ett flertal olika skikt med storgodsägare och storbönder i den ena, småbönder, torpare, backstugusittare och inhysesjon i den andra polen. Det administrativa uttrycket för denna process var den pågående enskiftesrörelsen. Den sprängde den gamla svenska byn och därmed också byalaget, böndernas urgamla antifeodala kamporganisation. Klassmotsättningar av ny typ trängde in på den svenska landsbygden.

Följderna

Demokratins kapitulation år 1809 fick allvarliga konsekvenser för den fortsatta utvecklingen. Dels omedelbart: ståndssamhällets upplösning och kapitalismens utveckling kunde visserligen inte hejdas men väl bromsas upp, och den tidigare Karl Johans-tiden med dess allmänna reaktion framstår som en logisk följd av vad som hände. Men också på längre sikt — ända intill våra dagar — kan kapitulationens verkningar spåras.

Kapitalismens utveckling kom visserligen så småningom att stärka bourgeoisins ekonomiska ställning, upphäva dess ”vanmakt” och öka dess politiska aptit och självmedvetande.

Men samma utveckling medförde också andra konsekvenser: det växte fram nya egendomslösa klasser: lön tagare och ”tjänstefolk”, jordbrukets underklasser — och slutligen framför allt ett industriproletariat. De kapitalistiska klassmotsättningarna skärptes. Det återverkade i sin tur ideologiskt och politiskt: de borgerliga jämlikhetsidéerna blev tvetydiga och problematiska, och bourgeoisins entusiasm för en radikal och konsekvent demokrati blev märkbart avkyld.

Redan 1809 kan man spåra denna utveckling i den demokratiska opinionen, som framför allt hävdade ”possessionaternas”, egendomsägarnas, rätt till politiskt inflytande men däremot uttryckligen betraktade det egendomslösa ”tjänstefolket” som osjälvständigt och politiskt omyndigt. Och denna tendens att reservera de demokratiska fri- och rättigheterna åt de besittande gjorde sig mer och mer märkbar under den borgerliga liberalismens uppkomst och utveckling. Endast för ett fåtal djärvt konsekventa demokrater — t. ex. Geijer — blev de nya klassmotsättningarna ytterligare ett argument för en fullständig demokratisering. Men deras idéer blev inte till ett praktiskt handlingsprogram för bourgeoisin. Denna föredrog i stället att steg för steg kompromissa sig fram till politiskt likaberättigande för egen del, och den visade därvid den största tänkbara hänsynfullhet och varsamhet gentemot de kvarlevande feodala institutionerna — så som den än idag gör gentemot exempelvis monarkin.

”Det är fördelaktigt för bourgeoisin”, skriver Lenin, ”att den borgerliga revolutionen inte alltför energiskt sopar bort alla kvarlevor från den gamla tiden, utan lämnar kvar några av dem, d. v. s. att denna revolution inte är fullt konsekvent, inte går till botten, inte är avgörande och skoningslös ... Det är fördelaktigare för bourgeoisin, att de nödvändiga omdaningarna i borgerligt-demokratisk riktning försiggår långsammare, mera successivt, försiktigare, mindre energiskt, medelst reformer och inte medelst revolution ...” Denna karaktäristik träffar det väsentliga även i den svenska demokratins utveckling och bourgeoisins insats därvid. Denna utveckling skedde faktiskt på reformernas väg, ”en väg av dröjsmål och förhållande, av ett kvalfullt och långsamt bortdöende av folkorganismens ruttnande delar ...”.

Sin relativa fulländning når den borgerliga demokratin först när den allmänna rösträtten genomföres och parlamentarismen segrar. Men det sker i vårt land först på 1900-talet och då sannerligen inte som ett verk av bourgeoisin. Dennes insats i vår demokratiska

utveckling är verkligen både måttfull och blygsam. De som skapat och vidmakthållit den demokratiska traditionen i Sverige — frihetstidens djärva föregångsmän, Nordencrantz och Chydenius, och de män, som sedan förvaltade och vidareutvecklade deras verk, män som Thorild och Geijer — dessa framträder inte heller som talesmän för ”rena borgerliga klassintressen”; deras idéer och krav sträcker sig långt utöver vad bourgeoisin kunde eller ville förverkliga. Det är först arbetarklassen, som, när den nått nödvändig organisatorisk och politisk styrka, tar upp den demokratiska traditionen och genomtvingar konsekvenserna av det ursprungligen borgerliga jämlikhetsbegreppet.

Kampen för demokrati gick vidare

Varje framgång för den demokratiska kampen, varje framsteg ifråga om demokratiska fri- och rättigheter för folket sker oundvikligen på de reaktionära krafternas bekostnad. I kampen för ökad frihet har därför hela reaktionära klasser och grupperingar fråntagits sina privilegier.

Detta gör att de reaktionära krafter som bekämpat framsteget men lidit nederlag måste lämna den historiska arenan i sin gamla skepnad och söka framträda i ny förklädnad. En av den borgerliga demokratins första stora ledare i Sverige, Adolf Hedin, skrev år 1867, efter det att ständerriksdagen avskaffats och en ny riksdagsordning införts, i ”Femton brev från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar”:

”Upplöst är ... det stationära adels- och prästpartiet, vars sista kraftansträngningar var kampen mot representationsreformen och dess efterdyningar å sista ståndsriksdagen. Vi nekar visserligen ej möjligheten av att förhoppningar om en återgång kan dväjas hos flera av detta f. d. partis medlemmar. Men då sådana planer för närvarande saknar varje praktiskt fotfäste, utgör de endast gyllene framtidsdrömmar — och sådana kan ej sammanbinda något parti. Lösen är därför: vi godkänner, vi underkastar oss det nya representationsskicket, vi vill med fosterländsk uppoffring av egna åsikter bidra till att det må varda lyckosamt för vårt folk. Översatt på ett uppriktigare språk har detta vackra tal följande betydelse: då det som skett ej nu står att hjälpa, så låtom oss nu inträda i den nya riksdagen för att dra största möjliga fördel av förändringen, för att där liksom annorstädes utgöra en hämsko på demokratin.”

Den nya riksdagsordningen 1866 var en mycket senkommen fortsättning på regeringsformen av 1809. Den senare var som vi redan visat resultatet av en kompromiss mellan de två konkurrerande klasserna adeln och borgarklassen. Även om det fanns jakobiner bland revoltledarna 1809, så var kompromissmakarna dominerande bland borgarklassens ledare, vilka fruktade folkets egen revolutionära handlingsvilja. Mest fylld av oro var dock givetvis adeln, vars representanter erbjöd flera men oväsentliga eftergifter. ”Vi som är födda till privilegier bör vara de första att inse hur billigheten länge stritt mot vad lagen oss givit”, förklarade en av adelsståndets främsta talesmän, friherre Nils Silfvershjöld. C. A. Adlersparre, son till en av revoltens ledare, kommenterar adelns kompromissvilja på följande sätt:

”Medgörligheten att på detta vis, som man säger, 'falla av för hinder', påminner nog samt om Richters 'den givmilde Jonathan', som blev rikare ju mer han tvangs att dela med sig. Adeln förutsåg att koncessionernas tid nu var inne och att ståndet stod på punkten att förlora allt, om det längre envisades att icke ge något ifrån sig. Det valde visligen att avsäga sig vad det bäst kunde undvara och lyckades med denna uppoffring i smått att tillkämpa sig rätten att bibehålla vad det hade svårast att lämna.”

Kompromissen under den revolutionära krisen i vårt land 1809 bromsade den svenska demokratins utveckling för avsevärd tid. Det skulle dröja mer än 30 år innan de demokratiska krafterna ånyo skulle kunna göra sin stämma hörd med någon kraft. Om den revolutionära krisen 1809 främst var framkallad av en olycklig utrikes- och krigspolitik av härsarklickens kring monarkin, så inträffade nästa revolutionära kris i Sverige i mera

direkt samband med den politiska situationen ute i Europa. Under det revolutionära 1840-talet skedde även i vårt land ett betydande uppsving för den framstegsvänliga rörelsen. Redan innan bourgeoisin ännu tagit hela makten i egna händer hade den hunnit visa kapitalismens avigsidor.

Bland demokratins förkämpar i Sverige under detta skede märkes Erik Gustaf Geijer, vilken hade övergått till det framstegsvänliga lägret genom en uppseendeväckande deklARATION på en landshövdingmiddag nyåret 1838. Med sin dialektiska skarpsyn genomskådade Geijer det uppstigande kapitalistiska samhällets vidare utveckling. Han insåg, att utsugningen och utplundringen av de arbetande massorna komme att skärpas. År 1844 fastställer han, att ”i den moderna industrins jättelikt sig utbredande rike öppnar och befäster sig ett allt större svalg mellan rikedom och fattigdom”, och han ställer frågan: ”Skulle väl dess (kapitalets) natur vara att nödvändigt växa till mängdens fördärv?” Detta får icke ske, var Geijers eget svar, och han blev på det klara med att räddningen måste sökas efter demokratiska linjer. ”... det är sant: Associationsprincipen (organisations-tanken) är ett tidens räddningsmedel ... Därtill fordras att associationsprincipen själv får ett högre, ett ädlare liv” (än det som den industriella associationen visat).

Geijer var en föregångare, som ännu kände sig ”ensam i en bräcklig farkost ... på det vida hav”. Men i en dikt från år 1840 liknar han sig icke längre vid en ensam seglare utan vid odlaren: ”Han gör som jag: — begraver sitt hopp (om hösten) ; han tror som jag på sol och vår.”

Geijer dog 1847 och fick icke uppleva de revolutionära händelser, som började att slå ut i full låga 1848 och ge nytt starkt eftertryck åt massornas demokratiska krav. De revolutionära demokratiska idéerna vann under denna tid snabbt terräng bland folket, och framstående kulturpersonligheter anslöt sig till den demokratiska tanken. Bildningscirklar och arbetarföreningar börjar att grundas och växer snabbt till en icke obetydlig rörelse. Man ställde sig uppgiften att vinna kunskaper för att bättre kunna utnyttja de demokratiska rättigheter som kampen skulle resultera i.

Ur dessa organisationsformer uppstod den första rörelsen för allmän rösträtt i Sverige. Förslagsställare var notarie Frans Sjöberg i Nerikes Reformförening, och folkriksdagar genomfördes av denna rörelse åren 1849, 1851, 1852 och 1853. Kraven löd:

”att valrätt skulle tillhöra varje svensk man, som fyllt 21 år och varit minst ett år mantalsskriven i kretsen,

att principen en man och en röst skulle vara gällande”.

Det var samme Sjöberg som mest energiskt kämpade för att den arbetarrörelse som uppstod skulle ställa sig på klasskampens grund. ”Vi är kort och gott socialister”, förklarade han oförskräckt i sin tidning Folkets röst. För sina djärva socialistiska framträdanden blev han också svårt förförd. När inte det simplaste förtal räckte, provocerade de borgerliga ledarna, bl. a. Lars Johan Hierta, nattliga överfall på honom. När den allmänna rösträttens förste förkämpe satt i fängelse på Långholmen, demonstrerade Stockholms arbetare till hans försvar, pöbel- och polisöverfall till trots.

Den revolutionära vågen hade nått och jämnt börjat lägga sig på 1850-talet, när de borgerliga ledarna vidtog mått och steg för att förvandla de nya arbetarorganisationerna till populärvetenskapliga föreläsningföreningar.

Men arbetarnas egen rörelse kan inte hejdas. Strejker och andra aktioner börjar bli allt allmännare företeelser. Väl står lönekraven i förgrunden för arbetarna, men alltmer börjar de också att taga upp kampen för demokratiska krav, framförallt för förenings- och förhandlingsrätt. Verkligt uppsving får denna arbetarnas rörelse emellertid först när den förenas med de socialistiska idéerna på 1880-talet. Först då blir arbetarrörelsen i verklig

mening ledare i den demokratiska kampen. Striden för yttrande- och organisationsfrihet får ett nytt uppsving, och rörelsen för allmän rösträtt, som i stort sett legat nere ända sedan Frans Sjöbergs tid, återupptages med förnyad kraft.

För att ge rösträttskampen verklig bredd anknöt arbetarrörelsen under Hjalmar Brantings och Axel Danielssons ledning till ett initiativ av en borgerligt demokratisk rösträttsorganisation att sammankalla en folkriksdag för allmän rösträtt 1892. Genom den socialistiska arbetarrörelsens deltagande uppstod en verklig folkrörelse kring folkriksdagen, och antalet röstande till densamma var större än antalet röstande året förut till riksdagens andra kammare, i vilket sistnämnda val det stora flertalet av de arbetande saknade rösträtt.

När en ny folkriksdag sammankallades till 1896 och fick samma breda anslutning bland de arbetande, greps en del av de borgerliga demokraterna av rädsla för den rörelse de varit med om att frammana. Den socialistiska arbetarrörelsen ville nämligen inte begränsa rösträttskampen till enbart parlamentariska former. Arbetarrörelsen menade, att den tidens största revolutionära reformkrav — allmän rösträtt — måste erövrats med utomparlamentariska medel. De borgerliga deltagarna i folkriksdagen 1896 lyckades emellertid att tillfälligt avvärja beslut om allmän arbetarstrejk över hela landet för rösträttskravet.

De klassmedvetna arbetarna förstod nu, att de själva slutgiltigt och tveklöst måste ta ledningen av den demokratiska kampen. Allt allmännare restes kravet på generalstrejk bland arbetarna. När en extra socialdemokratisk partikongress sammanträdde 1902 för att behandla den demokratiska kampen, hade arbetarna satt så mycken styrka bakom kravet på storstrejk för allmän rösträtt, att detta inte kunde avslås, trots att Hjalmar Branting efter Danielssons och Sterkys död vid sekelskiftet övergått till reformismen och sökte avvärja en sådan aktion. I en landsomfattande omröstning inför den extra partikongressen hade inte mindre än nio tiondelar sagt klart ja till en storstrejk för allmän rösträtt, och partikongressens beslut kunde inte bli annat än positivt.

Så inleddes våren 1902 en av den svenska arbetarklassens mest glänsande aktioner. Genom sitt eniga uppträdande vann arbetarna stor aktning i alla demokratiska läger. Flera framstående intellektuella och kulturpersonligheter gick med i den dittills största demonstrationen i Stockholm med 40.000 deltagare.

De borgerliga makthavarna mötte arbetarna med brutalt polisvåld, sedan det blivit klart, att ett förbud icke kunde avhålla arbetarna från att demonstrera för de demokratiska kraven.

Den tre dagars storstrejk som utgjorde kulmen på en rad demonstrationer för kravet på allmän rösträtt genomfördes enhetligt av Sveriges arbetare. Den kände liberale demokratiska publicisten och riksdagsmannen Viktor Larsson konstaterade, att arbetarrörelsen genom denna aktion fått ”det yttre burskapsbeviset på, att det är den, som numera här såväl som i andra länder är folkfrihetens bärande kraft”.

Den reaktionära riksdagsmajoriteten vågade efter denna aktion inte att, såsom den planerat, helt enkelt avslå förslaget om införande av allmän rösträtt, utan beslutade att hänskjuta frågan till en ny utredning. Sedan dess vilade aldrig kampen för rösträtten och kulminerade 1917-18 i arbetarrörelsens stora aktioner mot hungerpolitiken och för de demokratiska kraven. Genom trycket från de svenska arbetarnas massaktioner och de revolutionära omvälvningar som ägde rum ute i Europa, framförallt den stora ryska Oktoberrevolutionen, vann svenska folket slutligen allmän och lika rösträtt.

Så visar också den svenska historien, att arbetarklassen är demokratins främste och konsekvente förkämpe, medan borgarklassen redan på ett tidigt stadium vacklade, tvekade, fruktade utvecklingen och i avgörande situationer först under massornas tvång kunde förmå sig att godtaga de demokratiska kraven.

Det demokratiska genombrott, vilket brukar dateras till tiden för den allmänna rösträttens förverkligande, innebar icke att folket fick makten i Sverige. Ägarna av de stora produktionsmedlen behöll herraväldet över samhället. Ur denna klass har i enlighet med det kapitalistiska samhällssystemets lagar en liten, men ständigt rikare och mäktigare krets utkristalliserats — storfinansens.

Storfinansens — hjärnspöke eller makthavare

I denna skrift är uttrycket storfinansens ofta förekommande. Det kan därför göras gällande, att författaren ådragit sig skyldighet att åtminstone i någon mån ge belägg för påståendet att vi i dagens Sverige har en storfinans, i betydelsen en förhållandevis liten krets av människor, vilka, utan att därtill ha fått mandat av folket, i följd av produktionens koncentration och därur framväxande monopol samt bankkapitalets sammansmältning med industrikapitalet, disponerar så stora resurser, att ifrågavarande grupps verksamhet i hög grad präglar samhällslivets olika områden och berör varje invånares levnadsförhållanden.

Produktionens koncentration

Samtidigt som totalproduktionen kraftigt ökat under de senaste decennierna har en allt större del av produktionen koncentrerats till de stora företagen, vilkas dominans över de mindre förstärkts. Storföretagen har svarat för en allt större del av den totala produktionsvolymen. Denna storföretagens andel ökar snabbare än andelen av arbetarantalet. Detta beror på de stora företagens bättre möjligheter till rationalisering och mekanisering. Andelen av arbetarantalet kan t. o. m. minska samtidigt som produktionens koncentration ökar.

Om man tar de arbetsställen, som har mer än 500 arbetare, ökade deras andel av det totala arbetarantalet från 19,1 procent år 1913 till 28,0 procent 1940. Enligt industristatistiken för 1950 var siffran 27,4 procent.

Det brister ifråga om statistik över produktionens eller omsättningens fördelning på företag av skilda storleksgrader. Följande fakta kan dock vara en vägledning. Enligt företagsräkningen 1931 svarade företagen med mer än 500 arbetare — det fanns 135 sådana företag — för 20,9 procent av omsättningens värde eller 1.274,7 milj. kr. Någon direkt jämförelse kan inte göras för senare år, men Statistiska centralbyråns statistik över intäkter, vinster m. m. för ett urval av aktiebolag och ekonomiska föreningar i industrin har en del att säga. 1952 svarade 186 företag med över 500 arbetare för 16.129,5 milj. kr i bruttointäkt. Detta motsvarar hälften av hela salutillverkningsvärdet — 32.852 milj. kr — enligt industristatistiken för 1952, vilket var fördelat på 16.158 arbetsställen.

Däremot får de minsta företagen en allt mindre andel av totalproduktionen och arbetarantalet. Enligt industristatistiken för 1940 svarade arbetsställen med högst 10 arbetare för 9,4 procent av samtliga arbetare, medan arbetsställen med mer än 50 arbetare svarade för 70,6 procent. Motsvarande siffror för 1950 var 7,2 resp. 71,1.

Enligt företagsräkningen 1931 har 2.139 företag med mer än 50 arbetare en omsättning av 3.871,6 milj. kr, eller 63,4 procent av den totala omsättningen. Enligt Statistiska centralbyråns undersökning för 1952 svarade 1.413 företag med mer än 50 arbetare för en bruttointäkt av 25.578 milj. kr. Om man jämför detta med hela salutillverkningsvärdet enligt industristatistiken blir det 78 procent. Dessa företag redovisade 449.206 arbetare, vilket motsvarar 67,8 procent av samtliga arbetare enligt industristatistiken.

Det hos storfinansens propagandister ofta förekommande talet om småföretagens ökade relativa betydelse är sålunda missvisande. Verkligheten visar i stället storföretagens och monopolens allt starkare dominans. Till bilden hör, att åtskilliga av de mindre företagen numera i realiteten är ett slags lydföretag till någon koncern i det att de helt är hänvisade till dennas beställningar liksom dess hjälp vid investeringar. För stora industrier kan ett nät

av sådana lydverkstäder i vissa fall vara fördelaktigare än omedelbara ”egna” nyanläggningar.

Vilka bestämmer i bolagen

Ju hårdare storfinansens pressar arbetare, tjänstemän och småföretagare, desto ivrigare förnekar den sin egen existens. Ledande män inom storfinansens liksom de borgerliga partier som representerar denna gör — såsom exempelvis verkställande direktören i Industriförbundet, Lars-Erik Thunholm, i Svenska Dagbladet 17/4 1954 — gällande, att ”föreställningen om att det skulle vara ett fåtal enskilda kapitalägare som dirigerar storföretagen i vårt land hör väl mera hemma i de politiska slagordens än i verklighetens värld”. Ett annat vanligt påstående från detta håll är, att det existerar ”en egendomsägande demokrati”, och att beviset härför bland annat skulle vara aktiekapitalets spridning på ett stort antal händer.

Nyligen har i en uppmärksammasad vetenskaplig undersökning framlagts material som belyser denna fråga. Undersökningen har gjorts av fil. lic. Gunnar Lindgren, Uppsala, och publicerades i Weltwirtschaftliches Archiv, Band 71, Heft 2, 1953, under rubriken ”Shareholders and Shareholder Participation in the Larger Companies' Meeting in Sweden”. Den behandlar maktkoncentrationen i aktiebolagen så som denna tar sig uttryck i aktiernas fördelning samt representation och rösträtten på bolagsstämmorna.

Genom en analys av uppgifterna från folkräkningen 1945 kom Gunnar Lindgren fram till att det då fanns 165.000 privata aktieägare i Sverige. Han beräknar, att aktierna hänförde sig till 20.000 företag med sammanlagt uppåt 750.000 anställda och representerande ett sammanlagt aktiekapital av 5,5 miljarder kronor.

Då det visade sig att aktiernas spridning var mycket liten i de mindre bolagen, som ofta är familjebolag, och Lindgren samtidigt fann att aktiernas spridning är starkast i de största, mestadels börsnoterade, bolagen, inskränkte sig hans undersökning till bolag med mer än 500 anställda. Dessa bolag utgjorde endast omkring 1 procent eller 200-225 av samtliga aktiebolag, men de svarade å andra sidan för ej mindre än 55 procent av samtliga anställda.

Majoriteten av aktiekapitalet var sällan spridd på mer än tio personer. Det stora flertalet ägare hade endast mindre aktieposter. 34 procent av aktieägarna innehade poster på högst 950 kronor, som möjligen kunde representera 1 procent av det totala aktiekapitalet. Ytterligare 24 procent ägde aktieposter på mellan 950 och 4.499 kronor, representerande högst 3 procent av det totala aktievärdet. Omkring 100.000 av de 165.000 aktieägarna kunde antas inneha endast 2,5 procent av det sammanlagda aktiekapitalet. Samtidigt ägde 11.000 stora aktieägare med aktieposter på över 100.000 kronor — d. v. s. 6-7 procent av aktieägarna — ej mindre än 65-70 procent av det totala aktievärdet.

Gunnar Lindgren har även undersökt sambandet mellan aktieäggande och förmögenhets- och inkomstfördelning. Han fann därvid, att två tredjedelar av det totala aktievärdet ägdes av människor inom den grupp på 21.000 personer, som deklarerade förmögenheter på minst 200.000 kronor. Å andra sidan ägde de 51.000 aktieägare, som tillhörde den stora grupp av 1.150.000 personer med förmögenheter på högst 20.000 kronor, bara 3,5 procent av hela aktiekapitalet.

Det utmärkande för storföretagen, där ju aktiespridningen är störst, är dels att de stora aktieägarna samtidigt sitter i ledningen för företagen, dels att makten och bestämmanderätten på bolagsstämmorna koncentreras hos dessa stora ägare.

På grundval av protokoll och röstlängder vid stämmorna, vilka insänts till Patent- och registreringsverket, gjorde Gunnar Lindgren en undersökning av 163 av de nämnda 200-

225 bolagen med mer än 500 anställda. Beträffande deltagandet på stämmorna visade det sig att en tredjedel av bolagen hade högst 5 personer närvarande och ifråga om ytterligare en tredjedel av bolagen var mellan 6 och 10 personer närvarande. Medeltalet för de undersökta bolagen var 10 närvarande. Om man även räknade de representerade aktieägarna var antalet något större.

I 58 procent av dessa storbolag innehades majoriteten (mer än 50 procent) av de på stämman representerade rösterna av endast en person. I 86 proc. av fallen var det högst två personer som behärskade majoriteten av rösterna. *I ej mindre än 93 procent av bolagen bestämde högst tre personer på detta sätt.* Endast beträffande 7 procent av bolagen var röstmajoriteten fördelad på mer än tre personer.

Att en person eller ett fåtal personer i realiteten beslutar över mindre och medelstora företag är ett lätt kontrollerbart faktum. Genom sin undersökning kommer emellertid Lindgren fram till slutsatsen att detta också kännetecknar de största företagen, trots deras större aktiespridning.

Senare stickprov bland kända storföretag bekräftar Lindgrens undersökning. Vid L. M. Ericssons bolagsstämma den 7 juni 1954 var 29 personer närvarande. 1.083.852 röster var representerade. Av dessa svarade det amerikanska bolaget International Standard Electric Corp. genom sitt ombud (adv. S. Salmonson) för 178.984, Enskilda banken (genom Providentia, Investor, pensionsstiftelsen och Marcus Wallenberg) för 172.740 och Svenska Handelsbanken (genom Industrivärden och dess representant, E. Browaldh) för 296.144. Det amerikanska bolaget, som äger 34 procent av rösterna i L. M. Ericsson, samt Browaldh och Wallenberg behärskade 88 procent av rösterna på stämman. Ändå var 77 procent av samtliga röster i bolaget representerade.

Av ett stämmoprotokoll från den 28 juni 1950 framgår, att en av de mindre aktieägarna påtalade den fördelning av aktiekapitalet, som innebär att en liten grupp har ett bestämmande inflytande över företaget, samt det stora amerikanska inflytandet. Han fick då beskedet, att det fanns 7.000 aktieägare i företaget. Det visar sig emellertid, att det stora flertalet av dessa aktieägare innehar B-aktier, som bara representerar en tusendels röst, medan den bestämmande gruppen behärskar A-aktierna, vilka representerar vardera en röst.

Vid Holmens Bruks bolagsstämma den 13 maj 1952 var 26 personer närvarande och 22.053 röster representerade. Av dessa svarade tre personer för 14.274 eller 65 procent av rösterna. Generalkonsul Ragnar Söderberg (Förvaltnings AB Ratos och Enskilda banken) innehade ensam 7.774 eller mer än en tredjedel av rösterna.

På Elektrolux' bolagsstämma den 12 maj 1954 svarade Wenner-Grens ombud för 54.725 röster av de 57.423, som var representerade på stämman.

Svenska Aeroplanbolaget är en av landets viktigaste rustningsindustrier. Vid dess bolagsstämma den 4 november 1952 var 12 personer närvarande. Av de 49.067 stamaktier, som var representerade, stod Svenska Järnvägsverkstädernas representant för 33.657 och Bofors för 11.097. Svenska Järnvägsverkstäderna är ett wallenbergbolag.

Bankkoncentrationen

Koncentrationen av bankkapitalet har skett dels genom en ökning av bankernas sammanlagda omslutning, dels genom en minskning av antalet banker och dels genom en ökning av storbankernas andel av omslutningen.

År 1910 fanns det i landet 77 affärsbanker med en omslutning av 1.852 milj. kr. År 1940 var antalet banker 28 och omslutningen 6.021 milj. kr. Mellan 1940 och 1954 minskade antalet banker till 17 stycken. 13 av dessa banker, som svarade för 96 procent av det totala

förvaltningskapitalet, hade 1954 en sammanlagd omslutning av 15.339 milj. kr. På tio år hade omslutningen för dessa fördubblats.

Av de för närvarande 16 affärsbankerna dominerar klart de fem största. Svenska handelsbanken, Skandinaviska banken, Stockholms enskilda bank, Sveriges kreditbank och Göteborgs bank hade 1954 en sammanlagd omslutning av 12.350 milj. kr. Enbart de tre förstnämnda bankerna, storbankerna, som vi i det följande kommer att befatta oss med, hade en omslutning av 9.795 milj. kr.

Det är framförallt genom dessa tre storbanker, som landets ekonomiska liv dirigeras. De har ett avgörande inflytande över hela näringslivet och är lierade med de stora industriföretagen, rederierna, försäkringsbolagen och handelsföretagen. Sammansmältningen av industri- och bankkapital till finanskapital återspeglas exempelvis i det förhållandet, att personer som innehar ledande poster i de stora industriföretagen ofta också återfinnes i bankernas styrelser.

Finanskapitalets härskarställning

De tre storbankernas dominerande roll i näringslivet likaväl som de största industriherrarnas inflytande på bankerna illustreras bland annat genom det antal styrelseposter, som storbankernas direktörer innehar i olika företag, i regel storföretag.

Enligt Svenska Aktiebolag för 1953 hade 31 styrelseledamöter och direktörer (huvudstyrelsen och direktionerna vid centralkontoren i Göteborg, Stockholm och Malmö) i Skandinaviska banken 350 styrelseposter i 274 aktiebolag, varav 88 som ordförande, 23 som vice ordförande och 29 som verkställande direktörer.

Av Svenska handelsbankens ledare hade 25 styrelseledamöter och direktörer 274 styrelseposter i 214 aktiebolag, varav 68 som ordförande, 12 som vice ordförande och 19 som verkställande direktörer.

Från Enskilda banken innehade 15 styrelseledamöter och direktörer 193 styrelseposter i 145 aktiebolag, varav 46 som ordförande, 22 som vice ordförande och 4 som verkställande direktörer.

Tillsammans innehade alltså dessa tre storbanker 816 styrelseposter i 633 aktiebolag!

Åtta direktörer har tillsammans 217 styrelsemandat i banker, industriföretag, försäkringsbolag o. s. v. Det är bröderna Jacob och Marcus Wallenberg i Enskilda banken (33 resp. 35 styrelsemandat), kabinettskammarherre Rolf von Heidenstam i AGA och Handelsbanken (25), fil. dr Harald Nordenson i kemitrusten och Handelsbanken (24), Ernst Browaldh i samma bank (16) samt från Skandinaviska banken Martin Waldenström (12), cementkungen Ernst Wehtje (42) och skeppsredare Dan-Axel Broström (30).

Det är inte vilka företag som helst, som dessa mandat hänför sig till. Praktiskt taget alla sådana företag vilka övar ett dominerande inflytande över respektive industrigrenar är allierade med de tre storbankerna. Här är inte plats för en uttömmande beskrivning av läget, men några exempel på inflytandet över de viktigaste industrigrenarna skall ges. De personer, som här kommer att nämnas tillhör styrelsen i respektive banker. Uppgifterna gäller, då annat icke anges, år 1954.

Rustningsindustrin

Bofors, Svenska Flygmotor, Kockums mekaniska verkstad (krigsfartyg) med dotterföretag Landsverk (stridsvagnar, pansarbilar), Volvo (bl. a. marinmotorer, bilar) och Husqvarna vapenfabrik behärskas av gruppen kring Skandinaviska banken. E. Wijkander är verkställande direktör i Bofors och tillhör styrelsen i Flygmotor. Assar Gabriellson är verkställande direktör i Volvo och tillhör styrelsen i Flygmotor. E. C:son Herslow är

styrelseordförande i Husqvarna vapenfabrik.

Gruvindustrin

I Grängesbergbolaget, som hittills varit hälftendelägare i Luossavaara-Kiirunavaara AB (LKAB), landets dominerande gruvföretag, sitter Herslow och M. Waldenström från Skandinaviska banken i styrelsen, och den senares son, E. Waldenström, är bolagets verkställande direktör. Samma bank behärskar flera andra gruvföretag, såsom Boliden med Kristineberg, Zinkgruvor, Höganäs (stenkol), Striberg (Bofors äger 32 procent av aktiekapitalet), Riddarhytte m. fl.

Enskilda banken kontrollerar bland annat Norbergs- och Blötbergsgruvorna, Pershytte Gruv AB, Stjernfors-Ställdalen, Smålands Taberg m. fl.

Järn- och stålindustrin

Landets största järn- och stålverk (med undantag för det statliga Norrbottens Järnverk) är helt i händerna på finanskapitalisterna i de tre storbankerna. Kring Skandinaviska banken grupperar sig Uddeholm (med järnverk i Degerfors, Hagfors, Munkfors, Nykroppa och Storfors), Bofors, Hellefors och Oxelösund. Enskilda banken kontrollerar en hel rad bruk, såsom landets största privata järnverk, Domnarvet, tillhörande Stora Kopparberg, vidare Avesta, Wikmanshytte, Kohlsua, Garphytte, Björneborg, Högfors-Persbo bruk, Ulfshytte m. fl. Till Svenska handelsbanken hör Fagersta brukskoncern och Sandviken.

Enbart de under ovanstående rubrik uppräknade företagen hade 1953 cirka 55.000 anställda. Det bör dock understrykas, att en del av dem (främst Kopparberg och Uddeholm) även har en stor skogsproduktion.

Verkstadsindustrin

Enskilda banken har ett dominerande inflytande över följande verkstadsföretag: Asea, Separator, Svenska Aeroplan AB, Svenska Järnvägsverkstäderna, Atlas Diesel, Motala verkstad, Karlstads Mekaniska, Bultfabriks AB, Scania Vabis, Nordarmatur, Lindholmens varv, International Harvester (jordbruksmaskiner), Svenska Stålprensning AB (bilkarosserier), Diamantbergborrningsbolaget, Svenska Maskinverken, Söderhamns verkstäder, Nordströms linbanor, Injektor m. fl. Vidare har bankdirektör Jacob Wallenberg ordförandeposten i SKF, och banken har även stora intressen i L. M. Ericsson.

De här uppräknade företagen, vilka sålunda är underställda finanshuset Wallenberg, har sammanlagt över 70.000 anställda, varav 47.000 arbetare.

Skandinaviska banken behärskar Volvo (med bl. a. Flygmotor, Bolinder-Munktell och Köpings Mekaniska verkstad), Bofors (med Nydqvist och Holm, Tidaholmsverken, Wedaverken och Ulvsunda verkstäder), de tre storvarven Götaverken, Kockums och Eriksberg, Husqvarna (cyklar), Arvikaverken (jordbruksmaskiner), CTC, Rosengrens kassaskåpsfabrik, Svenska Stållinor, Thermaenius och Son (jordbruksmaskiner), Osram-Elektra-verken. Sammanlagt har dessa företag nära 29.000 arbetare och 10.000 övriga anställda.

Svenska handelsbanken har greppet över Metallverken (som äger hälften i Sv. Aluminiumkompaniet), Aga (med Plåtförädling och Tudor), Finnboda- och Hammarbyvarven samt har dessutom del i L. M. Ericsson. De här nämnda företagen (frånsett LME) har cirka 8.000 anställda.

Enbart de uppräknade företagen i järn- och metallindustrin (bankernas verkliga inflytande omfattar naturligtvis betydligt fler) har sammanlagt över 160.000 anställda, därav 128.000 arbetare. Genom de tre storbankerna kontrolleras praktiskt taget hela järnindustrin, en av landets viktigaste nyckelindustrier. Bankerna har vidare hand om de dominerande storföretagen i verkstads- och elektrotekniska industrin, transportmedelsindustrin, jordbruksmaskinindustrin och varvsindustrin. Enbart på de av Skandinaviska banken

behärskade tre storvarven Götaverken, Kockums och Eriksberg är 50 procent av samtliga landets varvsarbetare anställda.

Skogsindustrin

Ett lika fast grepp har de tre storbankerna om landets viktigaste exportindustri, pappersmasse-, pappers- och trävaruindustrin, som tidvis svarar för hälften av exporten. Det är samtidigt den industri, som under de senaste åren redovisat de största vinsterna.

Svenska handelsbanken har här det största inflytandet genom kontrollen över Cellulosa-koncernen, Billerud, Bergvik och Ala samt Forss och Svanö (Dynäs). Dessa bolag svarar ensamma för 45 procent av hela landets pappersmasseproduktion.

Till Skandinaviska banken-gruppen hör bl. a. Uddeholm, Holmens bruk (där även Enskilda banken har en stor andel), Klippankoncernen, Strömsnäsbruk, Hellefors, Wargön och Scharins Söner.

Enskilda banken bestämmer över Stora Kopparberg (med Skutskär och Kvarnsveden), Iggesund, Wifstavarf, Kopparfors, Papyrus (med Hyltebruk och Oskarström), Billingsfors-Långed, Stjernfors-Ställdalen, Örebro Pappersbruk och Frövifors (tillhörande Esselte, där Enskilda banken och Skandinaviska banken delar makten) samt Katrinefors (tillhör Tändstickskoncernen).

Tillsammans har de uppräknade företagen omkring 68.000 arbetare och 10.000 andra anställda. De producerade 1953 cirka 1.700.000 ton pappersmassa, vilket motsvarar 75-80 procent av hela landets produktion, och 750.000 ton papper och papp eller 60-65 procent av landets pappersproduktion!

Rederierna

Samtliga storredier är lierade med de tre storbankerna. Till Skandinaviska banken hör Broströmkoncernen, Ångfartygs AB Tirfing (som äger Amerikalinjen, Ostasiatiska Kompaniet och Motortank, i vilka två sistnämnda även huset Wallenberg har en stor aktiepost), Gorthon, Svenska Lloyd och Trafik AB Grängesberg-Oxelösund. Gruppen kring Svenska handelsbanken kontrollerar Rederi-Svea (som äger Rederi AB Staffan, Waxholms Nya Ångfartygs AB, Malmö Rederi AB och delar Rederi AB Saturnus med KF), Rederi AB Fredrika. Transatlantic och Transmark (som äger 49,9 procent av Transoceans aktier). Med Enskilda banken är förbundna Rederi AB Nordstjernen (Johnsonlinjen) och bl. a. Göta Kanalbolag, varjämte banken har del i Ostasiatiska och Motortank.

Dessa rederier, som även är intimt förbundna med de stora varven, drar in lejonparten av de profiler som göres på den svenska handelsflottan.

Kemisk-tekniska industrin

Denna industri är ett typiskt exempel på monopolkapitalistisk dominans. Kemitrustens chef, fil. dr Harald Nordenson, är samtidigt styrelseledamot i Svenska handelsbanken. Trådarna löper samman i Stockholms Superfosfat AB, där Nordenson är styrelseordförande. Direkta dotterbolag till detta bolag är Nitroglycerin, Liljeholmens Stearinfabrik och Alby Carbidfabrik. Vidare äger Stockholms Superfosfat halva aktiekapitalet i Nordiska Syrgasverken (Aga äger andra hälften) och 36 procent av aktierna i holdingbolaget Regia, vilket i sin tur äger 49 procent av aktierna i Reymersholms Gamla Industri AB, som direkt äger 10 procent och genom dotterbolaget Fosfatintressenter 33 procent av aktierna i Förenade Superfosfat AB, där dessutom Regia har 4,5 procent av aktiekapitalet.

Stockholms Superfosfat äger vidare 31 procent av aktiekapitalet i Kema, vars dotterbolag är Barnängens Tekniska Fabriker (Vademecum, Parba m. fl. märken) som äger Lars Mont&i, Sterisol, Tomten, Eneroth m. fl. fabriker. Nordenson är även vice styrelseordförande i Pellerins Margarinfabrik, som äger Margarinfabriken Zenith, och är med i

styrelsen för Margarinbolaget och LKB-produkter.

Svenska handelsbanken är dessutom genom Rederi Svea-Saturnus hälftenintressent i Svenska Oljeslageri AB (linfrö, linolja). Genom Transatlantic kontrollerar banken 47 procent av aktiekapitalet i Koppartrans och har dessutom största intresset i Färg AB International och Stockholms Benmjölsfabrik.

Enskilda banken har också en del intressen i kemisktekniska industrin, främst genom Koppartrans (53 procent av aktiekapitalet), Wilh. Becker och Elektrokemiska AB. Dessutom finns hos Wallenberggruppen 14 procent av aktierna i Stockholms Superfosfat.

Textilindustrin

Textil- och beklädnadsindustrin präglas ännu i stor utsträckning av "självständiga" småföretag, men de monopolkapitalistiska grupperna har fått ett allt fastare grepp även om denna industri genom sammanslagningar och koncentration. Till gruppen kring Skandinaviska banken hör sådana storföretag som Mölnlycke och Melka, Gamlestaden, Jonsered och till stor del även Holmens Bruk.

Svenska handelsbanken har under sin kontroll Almedal-Dalsjöfors (nära 30 procent av aktiekapitalet genom Industrivärden), Svenska Yllekoncernen, Kilsund, Drufvefors Väfveri, Sveriges Förenade Linnefabriker, Kläderfabriken m. fl.

Alliansen banker—truster

Även de stora trusterna är förenade med de tre storbankerna. Skandinaviska bankens styrelseledamot Ernst Wehtje är ordförande i styrelsen för Skånska Cement (vartill hör bl. a. Iföverken-Rörstrand, sanitetsporlin), och Skånska Cementgjuteriet, (landets största byggnadsentreprenör) och i Svenska Sockerbolaget. I Tändstickstrusten delas makten mellan Enskilda banken (J. Wallenberg ordf.), Skandinaviska banken (Volvo-Gabrielsson vice ordf.) och utländska intressen (två engelsmän och en schweizare i styrelsen). Bryggeritrusten, Stockholms Bryggerier, står under kontroll av Svenska handelsbanken, medan Pripp och Lyckholm med en mängd bryggerier i västra Sverige behärras av Skandinaviska banken. Litografrusten, Esselte, behärras av Enskilda banken och Skandinaviska banken, jästtrusten av Svenska handelsbanken. Gummitrusten står Skandinaviska banken nära. Dess chef, Henry Dunker, har tidigare varit styrelseledamot i banken. Vidare är bonnierkoncernen (med Dagens Nyheter och Expressen och den kolorerade veckopressen samt landets största bokförlag) lierad med Enskilda banken.

Andra intressesfärer

De tre storbankerna har även kontrollen, bl. a. genom närstående industriföretag, över de viktigaste privatägda kraftverken, liksom de har delintressen i de av stat och kommuner byggda storkraftverken. Som exempel kan nämnas, att Svenska handelsbanken genom Industrivärden äger Hammarforsen och har 40 procent av A-kapitalet i Bergforsen, där staten äger resten. Vidare kontrollerar banken genom Fagersta och Sandviken 31 proc. av aktierna i Krångede samt en tredjedel av aktiekapitalet i Lanforsen och har stora intressen i Ljusnans Kraft AB, Ljusna Strömmar och Viskans Kraft AB.

Till Enskilda bankens intressen hör bl. a. Yngeredsfors, Bergslagens Gemensamma Kraft (gemensamt med de andra två storbankerna), Blåsjön, Gulsele och Arbrå Kraftverk samt Vännäs Kraft AB, som har 21 proc. av aktierna i det nya storkraftverket Harrsele, där Mo och Domsjö och Sydsvenska Kraft äger de största intressena.

Skandinaviska banken har, liksom övriga banker, viktiga fastighetsintressen genom Hufvudstaden, som även äger Svensk Filmindustri, och inom handeln (Åhlén & Holm och Tempo). Enskilda banken kontrollerar de stora varuhusen NK, Turitz, Epa och Grand.

Försäkringsbolagen

I Sverige finns 430 försäkringsbolag, som är underkastade försäkringslagens bestämmelser. De sammanlagda förvaltade tillgångarna var 1952 9,3 miljarder kronor och premieinkomsterna 1.609 milj. kr. År 1953 hade tillgångarna ökat till 10,2 miljarder, alltså med nära en miljard, och premieinkomsterna till 1.826 milj. kr. 115 riksbolag förvaltar 98 procent av premieintäkterna. I försäkringsinspektionens publikation Enskilt försäkringsväsen (1954) framhålles, att de 20 koncerner och fristående bolag, som 1952 redovisade de största beloppen i förvaltade tillgångar, omhänderhar mer än nio tiondelar (93 proc.) av samtliga bolags tillgångar. Inspektionen tillägger: "Dessa siffror visar, att den svenska försäkringsverksamheten har en väsentligt mer 'koncentrerad' struktur, än vad man måhända i förstone tror, när man tänker på vilket betydande antal företagsenheter, som opererar på detta område."

Vi har bland de 20 största koncernerna valt ut 13, där bestämmanderätten utan svårighet kan hänföras till storfinansen och storbankerna. Dessa bolag svarade för 7.800 milj. kr i förvaltade medel eller 84 procent av samtliga försäkringsbolags tillgångar samt för cirka 78 procent av premieintäkterna.

Dessa bolag är följande (det år 1952 förvaltade beloppet inom parentes):

SPP, Svenska-Personal-Pensionskassan (2.056 milj. kr), styrelseordförande är riksmarskalk B. Ekeberg, tillika ordf. i Esselte, som behärskas av Skandinaviska banken och Enskilda banken, och vice ordf. Jacob Wallenberg från Enskilda banken.

Thule (1.131 milj.), ordf. skeppsredare Gunnar Carlsson, Svenska handelsbanken.

Skandia (875 milj.), ordf. G. Söderlund, Skandinaviska banken, och vice ordf. Jacob Wallenberg.

Förenade Framtiden (653 milj.), ordf. f. d. generaldir. O. A. Åkesson. I styrelsen sitter bl. a. adv. A. Salmonson, som sköter Wenner-Grens affärer i Sverige, två representanter för Uplands enskilda bank, arkitekt A. Sjöqvist, verkst. dir. i fastighetsbolaget Drott samt I. Sjögren, vilken dessutom är såväl verkst. dir. i Skandia som styrelseledamot i SPP.

Sveagruppen (587 milj.), vice ordf. H. Leffler, ordf. i textilbolagen Gamlestaden och Jonsered och tillhörande Skandinaviska bankens styrelse. I styrelsen sitter ytterligare tre representanter för sistnämnda bank.

Trygg (546 milj.), ordf. direktör E. Bengtsson, som är ordf. i Skånska Cement (Skandinaviska banken).

Svenska Liv (475 milj.), ordf. f. d. landshövding Johan Nilsson, tillika ordf. i Mårten Pehrsons Valsqvarn, Saltsjöqvarn, Strömsnäs bruk m. fl. storbolag. I styrelsen sitter även I. Tondén, verkst. dir. i Custos (Skandinaviska banken).

Allmänna Liv försäkringsbolaget Oden (306 milj.), ordf. riksmarskalk B. Ekeberg (se ovan under SPP).

Skånegruppen (297 milj.), ordf. jur. dr A. Roos, tillika ordf. i Skånska banken och styrelseledamot i sammanlagt 25 bolag.

AVH-bolagen (240 milj.), ordf. direktör O. Heijne, verkst. dir. i Munksjökoncernen.

Städernas bolag (208 milj.), ordf. Hj. Åselius, verkst. dir. i Fagerstakoncernen (Svenska handelsbanken).

Öresundsgruppen (117 milj.), ordf. E. C:son Herslow, vice ordf. i Skandinaviska banken och styrelseledamot i 22 bolag.

Arbetsgivarnas bolag (111 milj.).

Hansagruppen (100 milj.), ordf. landshövding Bo Hammarskjöld, samtidigt ordf. i Billerud (Svenska Handelsbanken).

Vegetebolagen (98 milj.), ordf. viceamiral Stig H:son Ericson, styrelseledamot bland annat i wallenbergsbolaget Marabou.

De komprimerade uppgifter som här givits från försäkringsväsendet belyser icke endast koncentrationen inom branschen, utan även bolagens intima gemenskap med storbankerna liksom också flera fall av sådan personalunion mellan storfinans och statsmakt som är karakteristisk för ett monopolkapitalistiskt samhälle.

Truster och karteller

Vi har av det föregående sett, att koncentrationsprocessen fortskridit mycket långt inom den svenska kapitalismen, att de tre storbankerna kontrollerar den dominerande delen av landets storföretag, att den s. k. aktiespridningen inte har någon betydelse med avseende på bestämmanderätten i företagen, vilken i verkligheten innehaves av ett fåtal stora aktieägare, samt att maktkoncentrationen inte bara uttryckes i existensen av ett fåtal inflytelserika finansgrupper omkring storbankerna utan också i en samverkan mellan dessa finansgrupper i ett ekonomiskt härskande block. Storfinansens maktställning är en realitet.

Genom monopolens gripningar behärskar detta finansblock i stor utsträckning det svenska näringslivet. Monopoliseringen av en industrigren kan äga rum genom att ett enda företag eller koncern tillskansar sig bestämmanderätten över marknaden och prissättningen. Ett exempel härpå är Skånska Cements monopolställning i cementindustrin, Tändsticksbolagets i tändsticksindustrin, Aseas och L. M. Ericssons i var sin del av den elektriska industrin. Till bilden hör emellertid också kartellerna, genom vilka marknaden och priserna bestämmas.

I nyetableringssakkunnigas betänkande, som avser förhållandena fram till maj 1951, finns en översikt av industrigrenar där ett eller ett fåtal företag dominerar.

Det dominerande företaget inom järnmalmsbrytningen är Grängesbergsbolaget och dess dotterbolag, LKAB, i vilket senare staten hittills varit hälftenägare och enligt riksdagsbeslut av 1955 också skall övertaga andra hälften. LKAB svarar för så gott som hela den svenska exporten av järnmalm. Övriga grupper har mer och mer kommit i händerna på de ledande järnverken. Det beräknas att 65 procent av brytningen för järnverksproduktionen sker vid gruvor, som helt eller till större delen äges av järnverken själva. 15 procent av brytningen sker vid AB Statsgruvor.

Järnhanteringen: De fem största järnverken sysselsätter 60 procent av samtliga arbetare i järn- och stålverken. Fyra av dessa äges av stora verkstadsbolag.

Varvsindustrin: De fyra största varven svarar för 70 procent av hela landets varvskapacitet (krigsfartyg ej medräknade).

Bilfabrikationen ligger i händerna på tre företag: Volvo, Scania Vabis och SAAB, de två senare vollenbergföretag.

Tillverkningen av *järnvägsvagnar, spårvagnar och lok* domineras av fyra storföretag: Sv. Järnvägsverkstäderna, Kockums mekaniska verkstad, Motala verkstad och Nydqvist och Holm.

I fråga om *cyklar och motorcyklar* dominerar de tre storföretagen Monark, Nymanbolagen och Husqvarna.

Här några exempel på viktigare företag vilka inom sin bransch är ensamtillverkare eller praktiskt taget ensamtillverkare i Sverige:

SKF (kullager), Sockerfabriks AB (socker och sirap), Asea (elektriska generatorer, motorer, transformatorer), Elektrolux (kylskåp, dammsugare), Separator (mjölk-skunningsmaskiner och industriseparatorer), Metallverken (plåt och rör av aluminium, koppar, tenn och zink), Boliden (koppar och arsenik), Svenska Aluminiumkompaniet (aluminium), Aug. Stenman (träskruv, gångjärn, m. m.), Husqvarna (symaskiner, jaktgevär), Atlas Diesel (pneumatiska maskiner), Diamantbergborrningsbolaget (bergborrningsmaskiner), L. M. Ericsson (el. mätare), Förenade Superfosfat (superfosfat), Svenska Jästfabriks AB (jäst), Aga (acetylen, syrgas), Skandinaviska Eternit AB (eternit), Domnarvet (järnvägsskenor).

Genom monopolutredningsbyråns verksamhet har en del av kartelljungeln kartlagts. Enligt 1936 års näringsorganisationssakkunniga fanns år 1937 151 karteller i den egentliga industrin. Den 31 juli 1954 hade monopolutredningsbyrån registrerat 1.222 kartellavtal, varav 635 med industriföretag som parter. Fram till utgången av 1953 hade 402 avtal upphävts. Upphävda avtal är emellertid inget bevis på att ”fri konkurrens” återinförts. Kartellförhållandet är vanligen så stabilt att det kvarstår även om ett avtal formellt upphävts. Vad som i verkligheten har skett är att kartellerna gått under jorden.

Som ett exempel på hur ett kartellavtal verkar kan tagas gjuterikonventionen. Denna har 11 medlemmar, varav de viktigaste är Ankarsrum, Bolinders, Husqvarna och Kockums. Sammanlagt svarar dessa medlemmar för 90 procent av hela landets produktion av konventionsgods (vedspisar, gasspisar, gaskök, vattenvärmare, kaminer, hushållsgjutgods). I avtalet ingår pris- och rabattbestämmelser. För att binda de mindre medlemmarna har också avtalats att 1,5 procent av årsomsättningen på försålda konventionsartiklar avsättes till en fond, som sedan delas lika mellan medlemmarna. Medlemmarna har i allmänhet egna grossistföretag. Med järnhandlareförbundet har konventionen i sin tur ett avtal, vilket bl. a. innehåller rabattbestämmelser och i vilket järnhandlarna förbinder sig att vid sina inköp endast gynna konventionsmedlemmarna. För att ytterligare binda järnhandlarna anslår konventionen 50.000 kr per år till järnhandlareförbundets utbildningsverksamhet. År 1946 bildade konventionen ett järnhandels kreditinstitut, AB Järnhandelskredit, med ett garantikapital av 1.750.000 kronor.

Som exempel på ett område där kartellfloran är ymnig kan nämnas värme- och sanitetsbranschen. Värme- och sanitetsanläggningarna slukade år 1950 cirka 15 procent av byggnadskostnaderna. De genom kartellavtal och på annat sätt prisbundna varorna i denna bransch motsvarade enligt bostadsstyrelsen 1948 drygt hälften av det totala materialvärdet. Följande kartellavtal har kartlagts i denna bransch: radiatorkonventionen, pannkonventionen, varmvalsade och aducerade rör, normalrördelskonventionen, sanitetsgodskonventionen, armaturfabrikantföreningen, diskbänksfabrikantföreningen, metallsektionen, golvbrunnar.

Som exempel på hur kartellerna kan inköpa och nedlägga företag för att hindra konkurrens kan tagas radiatorkonventionen, som på sin tid inköpte Ecks fabriker samt inköpte och nedlade radiator tillverkningen vid Rosengrens kassaskåpsfabrik. Konventionen består för närvarande av tio företag och domineras av AGA:s dotterföretag AB Plåtförädling, som tillgodogjort sig 30 procent av försäljningen vid kvotuppdelningen. Fyra andra företag har vardera en kvot av 10-11 procent. Konventionen svarar för 85 procent av tillverkningen inom detta område.

Den viktiga järn- och stålindustrin är genommonopoliserad och de olika finansgrupperna samsas gott när det gäller att genom kartellavtal hålla priserna uppe och hindra nya företag från att växa fram.

Bland kartellavtalen i denna industrigren kan nämnas: tackjärnscentralen, valsjärnsgruppen, tunn- och grovplåtgruppen, rostfria plåtgruppen, konstruktionsstålgruppen,

borrstålgruppen, rostfria trådgruppen, stålgiutodsgruppen, rostfria stångstålgruppen, avtal som reglerar priserna på bandstål, fjäderstål, silverstål, lancashirejärn, verktygsstål, snabbstål, kallvalsat järn, rostfria rör, kalldragna stålrör och plattor, verktyg och bergborr av hårdmetall samt stållinor. Som avtalsparter ingår samtliga större järnbruk, såsom Uddeholm, Sandviken, Fagersta, Avesta, Kopparberg, Bofors, Hofors, Surahammar, Motala, Kohlsua, Boxholm, Hellefors m. fl.

Jordbruksmaskinbranschen, vars prissättning har stor betydelse för jordbrukskalkylen och därmed för livsmedelspriserna, är också hårt kartellreglerad genom jordbruksmaskinföreningen. där samtliga viktigare tillverkare ingår, såsom Arvikaverken med dotterföretag, International Harvester, Westeråsmaskiner, Överums bruk m. fl.

Importen av järnbalkar har monopoliserats av järnbalksgrossistföreningen med 18 medlemmar, där Söderberg & Haak och Bröderna Edstrand har de största kvoterna.

Bland varor och tjänster som ingår i kartellregistret och sålunda är avtalsbundna, kan för övrigt nämnas: betong, bilgummi, bleckvaror, bultar, byggsmide, böcker, cyklar, el-installationer, filmförevisning, fotografiska artiklar, färghandelsvaror, glas, grammofoner, hissar, hudar och skinn, kalk, kemisk-tekniska märkesvaror, kol och koks, kranar och traverser, kvarnmaskiner, köksmaskiner, malt- och läskedrycker, mineralvatten, mur- och putsbruk, optiska artiklar, papper och papp, parfymer, kosmetik, rakblad, skomaskiner, skriv- och räknemaskiner, tegel, träbearbetningsmaskiner, trävaror, tvätt, och mangling, ur och urreparationer, ved och wallboard.

Inte ens sådana ting som biblar och psalmböcker, gravvårdar, likkistor och svepningar har undgått att bli föremål för monopolprissättning.

Redan av det sagda framgår att den s. k. fria konkurrensen är en myt i monopol-kapitalismens samhälle. För att fullständiga bilden måste emellertid även nyetableringskontrollen, anbudskartellerna och bruttoprissystemet nämnas.

Nyetableringskontrollen innebär, att avtal upprättas mellan de stora leverantörerna och detaljisterna om vem som skall tillåtas sätta upp en affär. Det heter visserligen att detaljisterna själva får vara med om att bestämma hur många affärer som skall finnas, men i realiteten övar leverantörerna ett avgörande inflytande, eftersom de kan använda leveransstopp som påtryckningsmedel. Nyetableringskontrollen berör ungefär halva detaljhandeln.

Anbudskartellerna ingår bland de redan nämnda kartellerna, som återfinnes i kartellregistret. De bestämmer hur och av vilka som anbud skall ingivas och gör alltså den s. k. fria anbudsgivningen till en illusion. Offerter ingives till kartellens ombudsman, som enligt uppgjorda regler bestämmer vilken summa som anbudet skall sluta på och vem som skall få beställningen.

Bruttoprissystemet innebär att leverantören, i regel fabrikanten, bestämmer det pris som varan skall säljas för i detaljhandelsledet. Bruttopriser förekommer framför allt i fråga om märkesvaror. Enligt nyetableringssakkunniga är bortåt hälften av varorna i livsmedels-handeln bruttoprissatta, inom färghandeln också närmare hälften, i bosättningsbranschen den övervägande delen av sortimentet liksom inom järnhandeln. Bruttoprissatta är bland annat radioapparater, cyklar, de flesta varor i musikhandeln, böcker, tidningar och tidskrifter, fotobranschens artiklar, bensin m. m. samt nästan alla varor i parfymeri- och sjukvårdsaffärer. Enligt socialstyrelsens familjebudgetundersökningar 1948 och 1949 avsåg mellan en femtedel och en fjärdedel av konsumenternas inköp i detaljhandeln bruttoprissatta varor.

Genom den nya s. k. näringsfrihetslagen är bruttoprissystemet förbjudet sedan 1 juli 1954,

men näringsfrihetsrådet kan meddela dispens från förbudet. Någon större effekt har inte förbudet fått, då bruttopriserna i regel ersatts med horisontellt fastställda prislistor, s. k. riktpriiser. Även anbudskartellerna har formellt förbjudits i lagen, ehuru dispens kan ges och gemensamma samråd, kalkylationsnormer och viss kvotering fortfarande är tillåtna. Förbud mot karteller och nyetableringskontroll finns inte i den nya lagen. Näringsfrihetsrådet har bara att ta upp ”skadliga” konkurrensbegränsningar till ”prövning”. Vi hänvisar till att den formellt gällande amerikanska antitrustlagstiftningen från slutet av förra århundradet gått betydligt längre, vilket dock inte hindrat de amerikanska trusterna från att ständigt stärka sin makt.

Vem behärskar nyckelpositionerna

I kraft av det rådande ekonomiska privilegieväldet i Sverige besättes lejonparten av ledande funktioner inom näringsliv och statsapparat av representanter för en liten men mäktig krets. Den så kallade ståndscirkulationen är ingenting annat än en myt, underbyggd av något enstaka exempel på springpojken som blev miljonär eller butiksbiträdet som blev statsminister.

Beträffande de stora kapitalkoncentrationerna kommer snart sagt varje ledande man från en familj där fadern tillhörde socialgrupp I, den högsta socialgruppen, vilken omfattar cirka fem procent av landets befolkning. Ifråga om mycket betydande kapitalistiska domäner tillämpas till och med i stor utsträckning en successionsordning, som innebär att toppfunktionerna stannar inom familjen. Utförda undersökningar har emellertid givit belägg för att nyckelpositionerna även i statsapparaten ligger i händerna på en liten, ekonomiskt exklusiv krets.

På detta område lika litet som på andra är mekaniska resonemang fruktbara. Att en torparson blir general eller en metallarbetarson justitieråd innebär i och för sig inte alls att samhället blivit mer demokratiskt, att folkets makt ökat. Men det är uppenbart, att om också sådana enstaka — tänkta — fall inte skulle tillåta några slutsatser av intresse, så har likväl det förhållandet att socialgruppernas inflytande på de ledande posterna i samhället står i omvänd proportion till ifrågavarande gruppers andel av befolkningen något ganska bestämt att säga. Ett samhälle där den största klassen, arbetarklassen, endast har några få procent av studenterna och en obetydlig del av de ledande ämbetsmannafunktionerna med det inflytande som följer med dessa kan inte anses representera en särdeles hög form av demokrati.

Vad beträffar den högre utbildningen visade den så kallade studentsociala utredningens undersökningar av de studentårgångar som inskrivits 1936-46 vid universitet och högskolor, att inte mindre än 58 procent med hänsyn till sin familjeekonomiska bakgrund var att hänföra till socialgrupp I, den högsta socialgruppen. Cirka 36 procent kom från socialgrupp II. Endast 6 procent var hemmahörande i socialgrupp III. Samtidigt var hela befolkningens socialgruppering den omvända: 5 procent av befolkningen räknades till socialgrupp I, 37 procent till socialgrupp II och 58 procent till socialgrupp III.

Hösten 1953 framlades en statistisk undersökning av studentårgångarna 1948 och 1951, vilken utförts av professor Quensel i Lund på initiativ av Sveriges Förenade Studentkårer. Detta material visade, att ingen större förändring inträffat i den bild studentsociala utredningen uppvisat, eventuellt med det undantaget, säger undersökningen, ”att arbetarsöner och arbetardöttrar är något mindre företrädna nu än tidigare”. Det stora flertalet studenter kommer fortfarande från akademikerhem och bättre situerade företagare och tjänstemannahem. Efter årtionden av socialdemokratiskt regeringsinnehav eller ledning av regeringsmakten har vi sålunda alls icke avlägsnat oss från det samhällsstadium, där faderns sociala och ekonomiska position är avgörande för barnens

studiemöjligheter och levnadsbana.

Utbildningsmonopolet är ett av de medel varmed den ekonomiskt härskande klassen behåller greppet över administrationen, över de statliga tvångsmedlen, över de opinionspåverkande organen, skolväsendet och mycket annat. Under tidigare skeden i vårt lands historia har en rad ledande funktioner uttryckligen varit förbehållna adeln. Om också motsvarande bestämmelser för kapitalisternas vidkommande icke existerar, innebär icke detta att den nuvarande härskande klassen skulle ha mindre inflytande över staten än vad adeln på sin tid hade. Tvärtom har den tekniska och klassmässiga utvecklingen lett dithän, att storfinansen kunnat få ett oerhört starkt grepp över de statliga funktionerna, ett grepp, vilket inte rubbats av folkrörelsernas frammarsch.

Vi är här inne på en kärnfråga i varje allvarligt resonemang om demokratin: vem har hand om statsmakten? Vilka är de krafter som i sista hand disponerar över krigsmakten och över polismakten, vilka dömer och vilka administrerar, vilka har hand om skolväsendet och vilka om radion, vilka tillsättes som sakkunniga och utredningsmän, vilka kallas såsom ”opartiska” i arbetskonflikter och i arbetsdomstolen?

För att ge ett begrepp härom kan det vara ändamålsenligt att lämna några uppgifter om svenska ämbetsmäns sociala ursprung, hämtade från en 1954 publicerad utredning av pol. mag. Sten-Sture Landström. Denna utredning visar läget åren 1917, 1927, 1937 och 1947. De färskare siffror som föreligger beträffande senare studentårgångars sociala ursprung torde vara en godtagbar grundval för påståendet, att under den tid som förflutit sedan 1947 ingen väsentlig förändring ägt rum i den bild av ämbetsmannavärldens rekrytering som Landström framlägger.

Vad beträffar tjänstemännen i departementen kom år 1947 precis som fallet var år 1917 summa tre stycken från hem, där fadern tillhörde socialgrupp III. I följd av den starka utökning av departementstjänstemännens antal som ägt rum under denna tid innebär status quo ifråga om de absoluta talen, att medan socialgrupp III år 1917 var representerad med 2,4 procent av departementstjänstemännen, andelen numera endast uppgår till 1,1 procent. Av tjänstemännen i regeringsdepartementen kommer sålunda år 1947 endast en på hundra från den socialgrupp som utgör 58 procent av befolkningen. För alla de fyra undersökningsåren kan en klart dominerande kategori erhållas, nämligen tjänstemän vilkas fäder tillhör eller tillhört yrkesgruppen akademiker m. fl. och officerare. Dessa tjänstemäns relativa antal utgjorde 45 procent år 1917 och ökade till 54 procent år 1947. Den största ökningen infaller mellan de två sista undersökningsåren, det vill säga mellan 1937 och 1947.

Genomgående för alla fyra undersökningsår har varit, att omkring tre fjärdedelar av departementstjänstemännen utgått ur socialgrupp I. Den som likväl önskar utläsa en tendens ur den förändring som ägt rum mellan 1917 och 1947 beträffande den ekonomiskt mest exklusiva socialgruppens positioner i departementen kan icke draga några slutsatser om demokratiska landvinningar härvidlag. Medan socialgrupp I år 1917 besatte 77,2 procent av departementstjänstemännens poster, hade siffran stigit till 79,9 procent år 1947. Den sociala sammansättningen av departementstjänstemännen tillåter sålunda den slutsats Sten-Sture Landström dragit: ”Den väldiga dominansen för socialgrupp I består. Den hade år 1947 till och med något skärpts i förhållande till situationen vid de tre tidigare tidpunkterna.”

En alldeles särskilt exklusiv sammansättning har utrikesdepartementet, bland vars tjänstemän endast en enda person från socialgrupp III lyckats nästla sig in, och antingen det rör sig om samma människa vid de olika tidpunkterna eller icke, så är läget i vart fall detsamma åren 1927, 1937 och 1947. I gengäld är adeln så mycket talrikare företrädd. Medan endast 0,2 procent av Sveriges befolkning torde vara att hänföra till adeln, kom år

1947 inte mindre än 32 procent av utrikesdepartementets tjänstemän från denna befolkningsgrupp. Det är uppenbart, att den exklusiva rekryteringen till utrikesdepartementet och därmed till Sveriges beskickningar i främmande länder ingenting har med demokrati att skaffa, utan är en väl bevarad kvarleva från tiden långt före den allmänna rösträttens genomförande, en kvarleva vilken icke kan sägas sakna politisk betydelse.

I Landströms utredning förekommer femton centrala ämbetsverk, och det skulle föra alltför långt att här ingå på en närmare redovisning av siffrorna. Några exempel skall dock anföras, vilka visar, att vad som sagts om departementen i det stora hela också gäller beträffande ämbetsverken.

I urvalet av olika typer av ämbetsverk finns ett militärt verk representerat, nämligen marinförvaltningen. Här har visserligen socialgrupp III gjort en viss frammarsch till 8,3 procent år 1947 från att år 1917 endast ha varit företrädd med 1,4 procent, men med hänsyn till att alltjämt endast 7 personer vilkas fäder tillhörde socialgrupp III är i marinförvaltningens tjänst, mot 52 från socialgrupp I, kan inte utvecklingen sägas ha varit särdeles gynnsam. Landström gör också den reflexionen, att ”även om man bakom dessa siffror trots den försiktighet som materialets ringa omfattning manar till, tror sig skönja en tendens till breddning av rekryteringsbasen, kvarstår dock det faktum att den alltjämt är socialt exklusiv”.

Någon kanske föreställer sig, att de ämbetsverk som sorterar under socialdepartementet skulle uppvisa en från demokratisk synpunkt mera tilltalande bild, men en sådan föreställning vederlägges av fakta. Så visar sig, att i socialstyrelsen de tjänstemän vilkas fäder tillhörde socialgrupp III endast utgör 6,6 procent år 1947. De tjänstemän vilkas fäder hänföres till gruppen akademiker m. fl. var år 1917 företrädda med 36,7 procent. År 1947 hade de ökat sin andel till 42,1 procent. I riksförsäkringsanstalten, en institution vilken som bekant handlägger för arbetarna mycket viktiga angelägenheter, kom år 1947 endast 9,6 procent av tjänstemännen från familjer där fadern tillhörde socialgrupp III. Motsvarande siffra för år 1937 var 10,4 procent och för år 1927 var siffran 12,5 procent, det vill säga att vi här beskådar rena kräftgången.

Från socialgrupp III kom år 1917 summa 2 av skolöverstyrelsens tjänstemän, och samma siffra redovisas för 1947. Eftersom antalet tjänstemän i skolöverstyrelsen under denna tid i det närmaste fördubblats, innebär utvecklingen att socialgrupp III nu är betydligt sämre representerad än tidigare. Socialgrupp I var det sista undersökningsåret företrädd med 62,7 procent av tjänstemännen, socialgrupp II med 34,3 procent och socialgrupp III med 3 procent, varför läget i skolöverstyrelsen i detta avseende nära nog erinrar om tillståndet i departementen.

Landström har även redovisat den sociala härkomsten för tjänstemännen i ett antal länsstyrelser. Enligt denna utredning kommer år 1947 endast 6,5 procent av dessa tjänstemän från socialgrupp III, vilket innebär en tillbakagång från 8,2 procent år 1937 och 7,1 procent år 1927. Under samma tid har tjänstemännen från socialgrupp I marscherat fram och utgör nu 47,4 procent mot 45,1 procent år 1937 och 42,9 procent år 1927. En specialundersökning beträffande vid undersökningsåren 1927, 1937 och 1947 nytillkomna tjänstemän (nyanställda under närmast föregående tioårsperiod) bekräftar den från demokratisk synpunkt otillfredsställande tendensen. Av de tjänstemän vilka under perioden 1917-1926 anställdes vid länsstyrelserna kom 10,7 procent från socialgrupp III. Under den följande tioårsperioden sjönk siffran till 7,1 procent för att under sista tioårsperioden gå ner ända till 4,9 procent.

En motsvarande undersökning av nytillkomna tjänstemän i departementen är icke bättre ägnad att tjäna som grundval för en skildring av demokratiska framsteg. Av de tjänstemän vilka under perioden 1917-1926 anställdes i departementen kom 3 procent från social-

grupp III. Under påföljande tioårsperiod skulle en mycket anspråkslös person möjligen anse att en förbättring inträtt, i det att siffran stigit till 3,6 procent. Under den sista tioårsperioden gick det emellertid ånyo nedåt, nu till 1,2 procent, eller summa två människor från socialgrupp III. Under den första redovisade tioårsperioden kom 76,5 procent av de nyanställda departementstjänstemännen från socialgrupp I. Under den sista tioårsperioden var denna siffra inte mindre än 81,2 procent, vilket innebär att under socialdemokratisk regeringsledning det socialt och ekonomiskt mest exklusiva skiktet ökat sitt inflytande i departementen icke endast på arbetarklassens, utan också på mellanskiktens bekostnad.

Av intresse att konstatera är att en någorlunda påtaglig breddning av den sociala rekryteringen återfinnes i tre centrala ämbetsverk, nämligen generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen och generaltullstyrelsen, eller just de stora ämbetsverk vilka har mycket liten betydelse i fråga om makten i samhället. Inte heller i dessa verk befanns emellertid år 1947 mera än 13,4 procent av tjänstemännen komma från socialgrupp III.

Sten-Sture Landström har goda skäl att i ett sammanfattande avsnitt fastslå:

”Ännu återstår mycket av den forna, socialt exklusiva grupperingen i förvaltningstjänstemännens rekrytering. 1940-talets och efterkrigstidens svenska samhälle uppvisar med avseende på förvaltningstjänstemännens härkomst en social struktur, som i mycket är sig lik från tiden före både demokrati och parlamentarism i vårt land.”

Likväl har Landström endast riktat strålkastaren på en del av funktionärerna i den nuvarande statsapparaten. Hur är det exempelvis med de dömande myndigheterna och med andra så kallade rättsvårdande organ, såsom bland annat justitieombudsmannainstitutionen, justitiekanslers- och riksåklagarämbetena? Det råder inget som helst tvivel om att till dessa ämbeten befattningshavarna rekryteras från ett så exklusivt skikt, att socialgrupp III knappast skulle figurera alls vid en statistisk redovisning.

Som bekant har den borgerliga propagandan till och med sökt framställa domarnas oavsättlighet och deras fullständiga oberoende av vad folket anser om deras ämbetsutövning såsom något från demokratisk synpunkt ytterst värdefullt, ja närmast som en omistlig tillgång. Att folket eller dess valda organ icke har någonting att säga till om exempelvis i frågan huruvida resning i ett omdiskuterat brottmål skall beviljas eller icke eller huruvida en oskyldigt häktad eller dömd skall få någon ersättning eller icke — det skulle sålunda vara ett uttryck för att det råder demokrati, att folket har makten! Det har väl inte precis öppet gjorts gällande, att den demokratiska finessen häri främst ligger i att dessa oavsättliga och oberoende domare kommer från de två—tre procenten mest välbärgade i samhället, och rekryteras på sätt som skedde ”före både demokrati och parlamentarism i vårt land”, men eftersom ingenting gjorts för att åstadkomma en ändring i detta förhållande har de styrande uppenbarligen betraktat allt såsom ganska gott.

Även andra politiskt betydelsefulla befattningshavare har fallit utanför den av Landström gjorda utredningen, exempelvis officersskåren. De högre officerarna är i största utsträckning komma från socialgrupp I, och i likhet med vad fallet visat sig vara inom utrikesdepartementet är adelssläkterna rikt företrädda. En undersökning av Agne Lundquist, redovisad i tidskriften Fackföreningsrörelsen, nr 47 1947, visar, att ingen enda arbetarson återfanns i exempelvis gruppen generaler och amiraler. Det bekräftas också av fakta att generalspersonerna i betydande utsträckning är förbundna med storfinansen, att förbindelserna mellan trusterna och de militära spetsarna är mycket goda. Det är därför ingen tillfällighet, att de högre officerarna visat sig ojämförligt mer böjda än människor i flertalet andra samhällsgrupper för att engagera sig på de reaktionära krafternas sida, en benägenhet som under det andra världskriget kom till uttryck i starka nazistiska sympatier hos högre officerare, och vilken därefter återspeglats i stark följsamhet till de härskande i USA, något som bland annat kommit att känneteckna det auktoritativa språkröret Ny

Militär Tidskrift.

Storfinansens grepp över statsapparaten, över statens maktmedel, kan — och detta bör ännu en gång betonas — icke klarläggas rätt och slätt med en redogörelse över de olika befattningshavargruppernas sociala härkomst, utan dessa siffror kan endast uppfattas såsom ett symptom eller indicium. Det finns andra och minst lika viktiga fält, där dessvärre tillfredsställande utredningar icke föreligger och icke heller kommer att kunna göras, just emedan storfinansens greppet över statsmakten och icke är betjänt av en kartläggning av hur maskineriet fungerar. Envar kan emellertid förstå, att exempelvis storbankerna med allt vad dessa representerar av ekonomisk makt har inflytande bland annat på hur riksbankens politik utformas. Det är lika uppenbart, att de storfinansiella intressen som alltjämt har i sin makt att med ett lockoutbeslut göra en halv miljon eller en miljon arbetare och tjänstemän *arbetslösa icke skulle ha denna möjlighet och än mindre våga hota därmed, om arbetarklassen behärskade statsmakten.*

Till komplettering av vad i detta och föregående kapitel sagts om storfinansens makt i dagens Sverige och om gemenskapen mellan storfinans och statsmakt må här ännu några uppgifter lämnas.

Vid ett tillfälle visade Vecko-Journalen (nr 36 1948) en ”närbild” av en av storfinansens representanter, Robert Ljunglöf. I artikeln hette det bland annat:

”Samtidigt växte Ljunglöfs ekonomiska inflytande även på andra områden och hans intressesfär kom slutligen att omfatta praktiskt taget samtliga grenar av det svenska näringslivet: försäkringsvärlden (Thulebolagen), bankvärlden (Enskilda banken), järnhanteringen och cellulosan (Bergslaget) och sjöfarten (Transatlantic). Det påstås att ingen kan placeras på en chefspost inom något av dessa områden utan att ha Ljunglöfs förtroende.”

Detta citerade avsnitt handlade om en person.

Ett gammalt talesätt lyder, att när tjuvarna träter, återfår bonden sin ko. När storfinansens representanter träter, händer det att allmänheten får veta en del som eljest brukar undanhållas offentligheten. I sin strävan att vinna resning i Högbroforsmålet har Torsten Kreuger exempelvis icke kunnat undgå att bekantgöra något om spelet bakom kulisserna. I Stockholms-Tidningen för den 7 mars 1955 låter Kreuger som stöd för den egna resningsansökan publicera några uppgifter om det ofantliga inflytande som en av de tre storbankerna, Svenska handelsbanken, besitter. Det säges bland annat följande, varvid inte i första hand reflexionerna utan framlagda fakta är av intresse:

”Nu menas inte med dessa antydningar, att banken direkt skulle muta mäktiga svenska män och kvinnor. Så, torde det inte gå till i vårt land, i varje fall inte påfallande ofta. Men det finns mycket finare, mycket omärkligare och mycket farligare sammanhang och bindningar.

Om man granskar styrelseförteckningarna år 1950 för en tredjedel av dessa avdelningskontor, skall man göra intressanta fynd. Bland dessa rader av delvis kända styrelseledamöter finner man bl. a. elva domare, tio åklagare och en mängd riksdagsmän. Där saknas varken socialdemokrater, högermän, folkpartister eller bondeförbundare i listorna. Där återfinns också ett tjugotal högre ämbets- och tjänstemän. Det svenska näringslivets spetsar skymtar givetvis litet varstades. Detta är kanske inte så överraskande. Men trodde man verkligen, att man skulle möta över ethundra av våra främsta industrichefer, företagsledare, redare och storaffärsmän som ledamöter av styrelserna inom enbart en tredjedel av avdelningskontoren?

I de åttioen stadsavdelningskontor, som undersökts, ingår sålunda som styrelseledamöter bl. a.:

- 3 häradshövdingar
- 1 hovauditör
- 1 hovmarskalk
- 4 kammarherrar
- 5 riksdagsmän

16 högre ämbets- eller statstjänstemän
 109 större industrichefer
 1 generalmajor
 8 borgmästare
 2 stadsfogdar
 8 landsfiskaler
 1 landssekreterare
 1 landstingsdirektör.

Det är ingen överdrift, om man säger att på detta sätt i banken är engagerade — och följaktligen vid densamma i yttre och inre avseende mer eller mindre bundna — ett typiskt genomsnitt av de olika städernas ekonomiskt, socialt, politiskt och i andra avseenden dominerande män.”

I det citerade numret av Stockholms-Tidningen förklarar Torsten Kreuger vidare, att han, som dock inte är främling i storfinansens labyrinter, sökt att kartlägga vilka intressen som styr den honom förhatliga banken och i detta syfte låtit undersöka Svenska handelsbankens aktieregisterbok. Slutsatsen är emellertid:

”Tydligt finns det två aktieregister, ett som är obegripligt för allmänheten, och ett som är hemligt. Revisions AB C. Blixth, som gjorde utredningen, skriver härom:

’När man tar del av aktieregistret och exempelvis finner blott och bart namnet Per Eriksson, registrerad 1918, utan vare sig titel eller adress, ter det sig fullkomligt hopplöst att komma till rätta med saken, även om vederbörande till äventyrs skulle vara registrerad för aktieinnehav stort nog att på bolagsstämman kunna välja en helt ny styrelse.

Med hänsyn till ovan relaterade förhållanden torde det inte ligga någon överdrift i påståendet, att lagens bestämmelser rörande skyldigheten för bolag att upplägga aktiebok och hålla denna tillgänglig som offentlig handling, är illusoriska och att det hela är en chimär.

Högaktningfullt

Carl G. Blixth”

Tidningen Aftonbladet, som i den politiska debatten är ett stöd för folkpartiets propaganda och därvid också, då så förefaller den lägligt, söker framställa storfinansens och dess makt som ett hjärnsnöke hos några inskränkta doktrinärer, är i sammanhang som passar dess ägares

strävanden mera benägen att erkänna storfinansens existens och inflytande. Under hänvisning till den artikel av Torsten Kreuger som här citerats konstaterar Aftonbladet (7 mars 1955), att vad som gör en storbanksstyrelse så farlig ”är den ofantliga makt den utvecklar, på vägar som är långt mindre noggrant kartlagda än vägar i det inre av Tibet”.

Ja, vilken ofantlig makt storfinansens besitter vet bland annat finansmagnaten Axel Wenner-Gren, vilken under det andra världskriget över huvudet på den svenska statsledningen — i varje fall över huvudet på folkrepresentationen — förde en utrikespolitik för den egna finansgruppens syften, en utrikespolitik vars mål var att sammansvetsa västmakterna och Hitlertyskland i gemensamma anfallsoperationer emot Sovjetunionen, och i vars metoder hemliga sammanträffanden med ledande statsmän ingick. Likaså bedrev familjen Wallenberg, ledarna för Enskilda banken, en egen utrikespolitik med särskilda kurirer och andra diplomatiska rekvisita, utan att därför ens i minsta mån ha erhållit något mandat av den svenska väljarkåren.

Vilken makt utövar då inte storfinansens i de avgörande politiska angelägenheter där de inre intressekonflikterna skjutes i bakgrunden för kamp emot i första hand arbetarklassen! Att kartlägga de vägar på vilka ”den ofantliga makten” utvecklas och verkar är ogörligt, ty det handlar här inte om att avslöja en kurir eller ett dussin förbindelsemän mellan bankernas direktionsrum å ena sidan och förvaltning, justitieväsende, krigsmakt och så vidare å den andra. I ett kapitalistiskt samhälle är gemenskapen mellan storfinansens och

statsapparaten så att säga organisk; man kan observera hur den verkar, man kan ibland nämna exempel på hur trådarna löper, man kan påvisa personalunionen, men någon karta kan inte ritas upp till beskådande och inlärande.

Den som i dagens Sverige bestrider storfinansens existens och dess enorma inflytande, det sistnämnda har icke avtagit utan tvärtom ökat de senaste årtiondena, är antingen en politisk ignorant eller talar mot bättre vetande. Naturligtvis kan vem som helst nämna åtskilliga exempel på beslut och åtgärder från statliga myndigheters sida som måste betecknas som positiva för folkets flertal eller för den ekonomiskt svagare parten i en bestämd intressekonflikt. Men hur skulle eljest en borgerlig statsmakt i vår tid kunna fördröja avgörandet? Vad som här hävdas är, att i stora, vitala, ofta avgörande frågor alltjämt storfinansens intressen blir de bestämmande, vilket innebär att de kriterier på demokrati, folkmakt, som arbetarrörelsen nära nog enhälligt anser erforderliga, i betydande utsträckning visar sig felas, då propagandans täckelse lyftes bort.

Är arbetsmarknadens parter jämställda

När kapitalismen gjorde sitt segertåg genom vårt land bröt en ny tid in. Förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare fick en annan karaktär än tidigare. Den nya klassen — lönearbetarna — som till stor del bestod av f. d. småbrukare, torpare och andra som haft sin utkomst av modernäringen, jordbruket, och delvis av hantverket, klädde sig i blåblus och ställde sig i de arbetssökandes led framför fabriksportar och verkstäder.

Proletärerna levde under svåra förhållanden. Det fanns övernog av arbetskraft, och priset på denna var lågt. Lönerna var dåliga, arbetstiden lång och bostadsförhållandena usla.

De spontana aktioner, som var en följd av dessa förhållanden, lade grunden till arbetarnas första fackliga sammanslutningar. Fackföreningarna som bildades hade som huvuduppgift att tillvarata arbetarnas rent ekonomiska intressen.

Då arbetarna genom kampen blev medvetna om sin roll, inriktade de sig emellertid på att kämpa för arbetarklassens intressen på samhällslivets alla områden. Fackföreningarna hade utöver lönefrågor också på sitt program kravet om kortare arbetstid. De ställde som en uppgift att kämpa för rösträtt och enkammarriksdag.

Vidare yrkade de på jury i brottmål och gick till attack mot att straffångar användes för att mot obetydlig betalning konkurrera om arbetstillfällena. Kort sagt: arbetarna kämpade på alla frontavsnitt, och kampen berörde sist och slutligen hela samhällssystemet.

Den svenska fackföreningsrörelsen växte sig stark i striderna emot arbetsköparna. Organisatoriskt utvecklades den i snabbt tempo. Vid Landsorganisationens bildande 1898 anslöt sig 16 fackförbund med 664 fackföreningar och ett medlemsantal av 37.523, varav endast 26 var kvinnor.

Landsorganisationen räknar numera 44 fackförbund med nära 9.000 avdelningar, vilka tillsammans har cirka 1.400.000 medlemmar, och av dessa är omkring 274.000 kvinnor.

Till detta kommer Tjänstemännens Centralorganisation — TCO — bildad 1944 med numera omkring 330.000 medlemmar. LO:s och TCO:s sammanlagda medlemsantal uppgår sålunda till cirka 1.700.000.

Under fackföreningsrörelsens första årtionden var den icke tillräckligt stark för att utgöra ett allvarligt hot mot arbetsgivarna. Men allt eftersom arbetarna fick kamperfarenheter, och framgångarna i delstriderna blev påtagliga, vidtog arbetsköparna motåtgärder. Dels skapade de ”fackliga” splittringsorganisationer såsom ”Svenska arbetarförbundet”, ”Arbetets frihet”, ”Rädda skörden” etc., dels bildades arbetsgivarorganisationer.

Men arbetarnas fackliga kamp fortsatte. Arbetsköparnas försök att med splittringsorganisa-

tioner och organiserat strejkbryteri krossa fackföreningsrörelsen misslyckades. Inte heller lockoutvapnet blev effektivt.

Fackföreningsrörelsens växande styrka drev arbetsgivarna till eftergifter och reträtter. Arbetsgivarna tvingades till kollektivavtal och deras möjligheter till godtycklig lönesättning reducerades. För närvarande torde över 1.300.000 lönearbetande ha sina löner helt eller delvis bestämda medelst kollektivavtal, vilket betyder — om familjemedlemmarna medräknas — att mer än hälften av hela vårt lands befolkning har sitt uppehälle reglerat genom kollektivavtalsuppgörelserna.

Redan på ett tidigt stadium ropade arbetsgivarna på lagstiftning. I första omgången inriktade de sig närmast på att förbjuda arbetarna att strejka och att gynna strejkbrytarverksamhet. Åkarpslagen 1899 var ett led i denna riktning. Under 1920-talet gick de maktägande över till att på annat vis kringskära de fackliga organisationernas handlingsfrihet. Så tillkom år 1928 under starkt motstånd från hela arbetarrörelsen de antifackliga lagar av vilka lagarna om kollektivavtal och arbetsdomstol och den 1935 tillkomna varsellagen är de viktigaste. 1947 utfärdades en lag om tjänsteplikt, aktualiserad av en poliskonflikt. 1951 framlade regeringen en proposition angående lag om obligatorisk skiljedom för sjuksköterskor, avsedd att tvinga sjuksköterskorna att arbeta på grundval av skiljedomens villkor. Den senare lagen kom aldrig till användning, då uppgörelse träffades innan lagstiftningen var ett faktum. Likartat var förhållandet våren 1955, då regeringen framlade lagförslag om obligatorisk skiljedom i konflikten mellan fartygsbefäl och redare.

Kollektivavtalslagen

Lagen om kollektivavtal innebär, att det för berörda arbetare är förbjudet att under den tid avtalet är giltigt vidtaga stridsåtgärder för att lösa tvister, utom då det är fråga om sympatiåtgärd i samband med annan konflikt, som inte strider mot kollektivavtalslagen.

Med stridsåtgärd menas strejk, öppen eller hemlig blockad, bojkott, arbetsvägran, massuppsägning, nedsättning av arbetstakten och så vidare. Detta innebär att alla effektiva kampmedel är i lag förbjudna.

Om en fackförening eller en medlem därav är bunden av ett avtal, får föreningen inte understödja en så kallad olovlig stridsåtgärd från någon föreningsmedlems sida. En avtalsbunden förening är skyldig att försöka avhålla, och — det visar 1954 års domar mot hamnarbetarna — föreningen skall avhålla medlemmarna från dessa ”olovliga” stridsåtgärder.

Belysande är att de av lagen förbjudna åtgärderna icke kan göras lovliga genom överenskommelser i avtalet, medan lagen däremot tillåter att dess bestämmelser skärfes, så att stridsåtgärder under inga förhållanden får vidtagas!

Den 1935 tillkomna varsellagen innebär en ytterligare beskärning av de fackliga organisationernas frihet. Varsellagen stadgar, att även om i lagens mening rätt till strejk finnes, arbetsgivarna skall varslas om stridsåtgärder minst sju dagar innan strejken börjar.

Lagen om arbetsdomstol

Lagen om kollektivavtal och lagen om arbetsdomstol hör nära samman. Arbetsdomstolen består sedan 1947 av ordförande plus sju ledamöter, av dem en särskild ledamot för tjänstemannamål. Samtliga representanter utses av regeringen. Ordförande och vice ordförande skall vara jurister. Två ledamöter utses efter förslag av Svenska Arbetsgivareföreningen, två efter förslag av Landsorganisationen och en efter förslag av TCO. Av lekmännen tjänstgör aldrig mer än fyra åt gången.

Arbetsdomstolen har att avgöra mål rörande kollektivavtal. Till sådana mål hör: kollektivavtalets giltighet, bestånd eller rätta innebörd, huruvida visst förfarande strider

mot kollektivavtal eller mot vad i lagen om kollektivavtal stadgas, om påföljd av förfarande som förmenas strida mot kollektivavtal eller lagen härom.

I likhet med lagen om kollektivavtal genomtrufades lagen om arbetsdomstol i riksdagen av en borgerlig majoritet. Arbetarna var helt eniga om att lagarna var riktade mot fackföreningsrörelsen.

Arbetarklassen reste sig i förbittring. Över hela landet anordnades manifestationer mot den nya lagstiftningen. Under parollerna: ”Fram till protest mot tvångslagarna” och ”Leve arbetarnas solidaritet” demonstrerade hundratusentals man, då lagförslagen behandlades i riksdagen. De fackliga ledarna i och utanför riksdagen förklarade högtidligt, att de aldrig skulle respektera klasslagarna.

Erfarenheterna under de år som förflutit från denna tid visar, att arbetarnas farhågor besannats. Lagarna har varit och är alltjämt riktade mot fackföreningarna. Kommunisterna har också — inte minst på grundval av fackföreningsfolkets bittra erfarenheter — vid flerfaldiga tillfällen krävt att lagarna ifråga skall upphävas.

På Landsorganisationens kongress 1941 antogs ett nytt program, i vilket bland annat förklarades, att Landsorganisationens uppgift skall vara att tillvarata och främja som det heter: ”en god ekonomisk och samhällelig standard”. Fackföreningsrörelsens uppgifter begränsas i det nya programmet till kamp mot ”samhällets avigsidor”, men omfattar icke enligt programmet kamp för ett nytt samhällssystem.

I ett särskilt kapitel i ”Fackföreningsrörelsen och näringslivet”, som programskriften heter, behandlas statens roll. Det säges:

”Fackföreningsrörelsen har från begynnelsen hävdad statens rätt och plikt att värna den mänskliga arbetskraften gentemot makt- och frihetsmissbruk och har aldrig gjort någon hemlighet av att den eftersträvar en vidgad statskontroll över näringslivet. Det vore inkonsekvent och ohållbart om man inom denna rörelse förfäktade den ståndpunkten att dess eget verksamhetsområde skulle utgöra ett för lagstiftarna fridlyst naturserverat.”

Att LO:s ledning intar denna ståndpunkt motiveras med att arbetarrörelsen genom det stegrade inflytandet på samhällslivet har möjlighet att inverka på statsmakternas åtgärder.

I samma programskrift heter det i fortsättningen:

”Ett principiellt avböjande av statlig inblandning i fackföreningsrörelsens organisation och verksamhet kunde vara motiverat så länge medlemmarna på grund av politisk omyndighet saknade tillbörligt inflytande över den statliga maktutövningen, speciellt lagstiftningen. Men med den demokratiska samhällsordningen har läget blivit ett helt annat.”

Sedan 1928 skulle alltså samhället i grunden ha förändrats. Staten, som då var ett organ mot arbetarklassen, skulle nu ha blivit en över klasserna verkande instans eller rent av ett instrument i arbetarklassens händer! Vi har tidigare påvisat, att storfinansens makt varken har krossats eller avtagit. Staten har inte i det väsentliga ändrat karaktär.

Hur förhåller det sig med de här behandlade lagarna och den vackra principen om allas likhet inför lagen?

För arbetarens del medför kollektivavtalet, att han är skyldig att iakttaga vad avtalet bestämmer om arbetstid och uppsägningstid, samt att han är skyldig att utföra det arbete som arbetsgivaren bestämmer. Skulle han bryta mot dessa bestämmelser, kan arbetsdomstolen förplikta honom att utgiva skadestånd.

Men arbetaren kan inte bestämma sin arbetstid. Han har heller ingen laglig rätt att bestämma, hur arbetsgivaren skall leda företaget. Arbetaren står i lydadsförhållande till arbetsgivaren, men denne tar inga order av arbetarna. Ja, än mera, arbetsgivaren kan

reducera och i många fall även öka den fastställda arbetstiden, utan att detta betraktas som avtalsbrott eller lagbrott. Ägaren till företagen har rätt att draga in på arbetsstyrkan eller helt lägga ner driften. Lagen tillförsäkrar arbetsgivaren frihet gentemot arbetaren, men ger icke arbetaren trygghet i anställningen.

Arbetaren kan icke av missnöje med arbetsförhållandena stanna hemma från sitt arbete utan risk att komma inför domstol. Men arbetsgivaren kan draga arbetslöshet över arbetarna utan risk för lagliga påföljder. Arbetsgivaren har också laglig rätt att vansköta företaget.

Försvvararna av de antifackliga lagarna brukar hänvisa till att arbetarparten inte sällan vänder sig till arbetsdomstolen och vill häri se ett bevis på att arbetarna accepterat lagen. Detta är ett av de mest egenartade av alla argument för denna lagstiftning.

Här har skapats en lag, som tvångsmässigt berör miljoner människor. Och då arbetarna till följd av omständigheterna tvingas begagna sig av de möjligheter lagen ger, åberopas detta som bevis på lagens förträfflighet!

Med samma motivering skulle vilken lag som helst kunna anses accepterad av folket. Stiftas t. ex. i morgon en lag, som stadgar att bröd endast kan erhållas mot ransoneringskort och folk därför ställer sig i kö för att få brödkort, kan man med ovan anförda argumentation taga detta som intäkt på att lagen behövs och att folk är tillfredsställda med densamma.

Men arbetarna vänder sig i större utsträckning än arbetsgivarna till arbetsdomstolen, säger lagens anhängare och ser häri ytterligare ett skäl för att 1928 års lagar skall behållas. Detta ”argument” är lika egendomligt som det ovannämnda.

För det första är det väl rätt naturligt, att arbetsgivaren, som tolkar avtalet och exempelvis endast utbetalar den lön han själv anser att avtalet föreskriver, ej ofta har skäl att gå till arbetsdomstolen. Det måste vara arbetaren som blir den klagande.

För det andra gör även övriga faktorer, att det blir fler arbetare än arbetsgivare som tvingas använda lagen. Låt oss som exempel ta en arbetsplats med tusen man. Där finns det endast en arbetsgivare som kan känna sig förfördelad och stämma arbetarna inför arbetsdomstolen. Men det finns tusen gånger fler arbetare som kan känna sig förfördelade och utsatta för något avtalsbrott.

För det tredje är det orimligt att ”bevisa” en lags förtjänster genom att hänvisa till det antal som med dess hjälp sökt bevaka sina intressen. Även under de mest reaktionära regimer har det funnits lagar som de undertryckta i brist på eller som komplement till andra utvägar har använt sig av. Liksom det händer att människor i brist på bättre tvingas reda sitt nattläger i en sandlåda, måste i brist på bättre även dåliga lagar utnyttjas. Därmed är emellertid ingenting sagt vare sig om bekvämligheten i sandlådan eller om lagens beskaffenhet.

Vidare. När kollektivavtalslagen och lagen om arbetsdomstol kom till, var deras uppgifter relativt begränsade. Numera har arbetsdomstolen fått hand om mål som avser tillämpningen av lagstiftningen om förenings- och förhandlingsrätt, lagen om medling i arbetstvister, samt lagen om arbetarskydd. Vidare handlägger arbetsdomstolen mål, avseende semesterlagens tillämpning för kollektivavtalsanställda samt tillämpningen för kollektivavtalsanställda av lagarna om förbud mot arbetstägares avskedande med anledning av värnpliktsjämsgöring, förbud mot avskedande med anledning av havandeskap etc.

Om alltså antalet mål vid arbetsdomstolen, tillkomna på initiativ av arbetarparten, ökar bevisar detta absolut ingenting om hur arbetarna ser på 1928 års lagstiftning.

Arbetsdomstolens sammansättning medför att främst arbetsgivarnas intressen kommer att tillgodoses. De höga jurister som kommer från borgerliga kretsar är lika litet som andra människor ”opartiska”. De är med tusen trådar bundna vid sin sociala miljö och dess betraktelsesätt.

Den omständigheten att domstolen i många icke särdeles viktiga fall har dömt i arbetarnas favör ger ingen anledning till ändrad värdering. Hur skulle domstolen eljest kunna fungera?

Domarna emot stuveriarbetarna under 1954 har på ett otvetydigt sätt belyst arbetsdomstolens och kollektivavtalslagens karaktär av klassinstrument.

I april 1954 lade praktiskt taget alla arbetare i landets storhamnar ner arbetet. Bakgrunden var de dåliga förhållanden, varunder hamnarnas folk arbetade. Här skall endast tagas ett exempel: Vid rättegången mot de strejkande stuveriarbetarna i Göteborg anfördes från svarandesidan, att under ett kvartal sjuttio arbetare av hundra drabbats av olycksfall. Från andra håll gavs drastiska exempel på hur låga lönerna var för ett tungt och smutsigt arbete. Till saken hör, att 90 procent av de arbetare som röstade om avtalsförslaget vägrade att godkänna detsamma.

Trots detta sluter arbetsgivarna och toppfunktionärerna i Transportarbetareförbundet en överenskommelse, som tvingar arbetarna att fortsätta under samma dåliga arbetsvillkor som förut. Arbetarna proteststrejkade. I enighet underströk de sin mening.

Men detta hade de inte laglig rätt till. Det är förbjudet för hamnarbetaren att bli hemma från arbetet och därmed markera sitt missnöje med att man tvingar honom att fortsätta sitt riskfyllda arbete till samma dåliga lön som förut. Och detta även om han och majoriteten av hans kamrater i förväg sagt sig icke vilja arbeta under dylika förhållanden. Visserligen var det också förbjudet för stuveribolagen att vidtaga stridsåtgärder mot arbetarna efter det att bolagen och Transportarbetareförbundets ledning gjort upp på arbetsgivarnas villkor. Vid en ytlig anblick kunde det sålunda förefalla som om likhet var rådande mellan parterna. Verkligheten är emellertid annorlunda.

För hundratusentals tjänstemän är bristerna från demokratisk synpunkt på arbetsmarknaden ännu mera framträdande. Statstjänstemännen har visserligen förhandlingsrätt, men myndigheterna äger att i sista hand besluta anställnings-, arbets- och lönevillkor.

Dessutom saknar statstjänstemännen helt strejkrätt. De har visserligen möjlighet att begära avsked, men statsmakterna kan hindra dem också från att utnyttja den rätten, om det anses erforderligt med hänsyn till statsdriften. Huruvida så är fallet avgöres av — myndigheterna.

Även en granskning av andra lagar på arbetsmarknaden visar svagheterna i den borgerliga demokratin. Låt oss som exempel nämna arbetarskyddslagen! Den är omfattande och ålägger arbetsgivarna relativt stora förpliktelser. Trots uppenbara brister är denna lag utan tvivel till gagn för arbetarparten såväl med avseende på förebyggande åtgärder som då det gäller att bevaka arbetarnas intressen vid olycksfall och ohälsa i arbetet.

Men lagen hindrar inte arbetsgivaren att hänsynslöst utnyttja arbetskraften så att, alla skyddslagar till trots, de fysiskt och psykiskt skadades antal stiger. Det finns inga effektiva lagliga hinder för arbetsgivarna att ytterligare driva upp arbetsintensiteten och förslitningen av arbetskraften.

För varje år ökar trycket på arbetarna. Nya system för stegrad arbetstempo kommer. Löpande band, kedjesystem, tidsstudier, MTM-system och så vidare driver på många håll upp arbetstakten till en grad som fysiskt och psykiskt svårt pressar arbetarna. De ”vetenskapliga” metoderna för utsugningen breder ut sig. I deras spår följer ett skrämmande stort

antal olycksfall och yrkessjukdomar. De officiella siffrorna belyser det beklämmande i denna utveckling.

I den svenska industrin inträffar cirka 300.000 olycksfall i arbete årligen. Varje arbetsdag skadas omkring 1.000 arbetare. Därav blir genomsnittligt ett tiotal invalider för hela livet. I genomsnitt dödas två arbetare per dag i industrin. En väsentlig orsak till denna utveckling är rovdriften med den mänskliga arbetskraften.

I en socialistisk demokrati diskuteras inte kvinnornas rätt till samma lön som männen för samma arbete. Där är det en självklarhet. Hos oss är den allmänt tillämpade två tredjedelsprincipen i lönesättningen för kvinnor en av de många påtagliga bristerna i demokratin. Från demokratisk utgångspunkt är det nämligen självklart, att den grundläggande principen vid all lönesättning måste vara, att ett visst arbete skall betalas lika, oavsett om det är en man eller kvinna som utför detsamma.

Löneolikheten för man och kvinna är inte en isolerad detalj. Den är endast det mest påtagliga, det mest krassa och obeslöjade uttrycket för det kapitalistiska samhällets nedvärdering av kvinnan.

Den allra senaste utvecklingen visar dessutom en tendens till vidgad klyfta mellan manliga och kvinnliga industriarbetares löner. Detta konstaterades även från LO:s sida i ett uttalande vid starten av 1955 års avtalsrörelse.

För kvinnor i statstjänst har förhållandena visat sig vara likartade. Den så kallade behörighetslagen stadgar visserligen lika rätt till poster och befordran för män och kvinnor, men inte desto mindre måste kvinnor i dessa yrkesgrupper än i dag kämpa hårt för att få lagen omsatt i praktisk verklighet. Olika normer tillämpas i praktiken för rekryteringen och befordran av kvinnliga och manliga tjänstemän.

Opinionsbildning och demokrati

I varje samhälle existerar en mängd föreställningar som allmänt betraktas som mer eller mindre självklara. Inga av dessa föreställningar är allmängiltiga för alla samhällen och alla epoker. Marxismens klassiker har klargjort, hur de samhällseliga föreställningarna är avhängiga av det givna samhällets ekonomiska grundval.

Borgerliga forskare inser numera i stor utsträckning miljöns avgörande inflytande på människornas föreställningsvärld, men vägrar ofta att erkänna klasskampens centrala roll i den historiska samhällsutvecklingen. Inte desto mindre kommer klasskampen dagligen och stundligen till uttryck, och detta bland annat genom opinionspåverkande instrument av skilda slag.

I varje klassamhälle har de opinionsbildande institutionerna uteslutande huvudsakligen legat i händerna på den härskande klassen, som systematiskt utnyttjat dessa organ. I antikens slavsamhälle och i medeltidens feodala stat var mytologin och religionen de ägande klassernas främsta ideologiska vapen: det var myterna om härskarnas släktskap med Olympens gudar och om kejsarnas gudomlighet, det var läran om furstedömet av guds nåde. Ända in i våra dagar har religionen varit en mäktig politisk faktor. I åtskilliga länder — särskilt de katolska och muhammedanska — är det religiösa inflytandet fortfarande starkt.

Borgarklassen och kapitalismen har till sitt försvar mobiliserat en mängd ideologiska vapen och vi skall här göra en kort genomgång av några opinionsbildningsmedel och belysa deras ställning i det moderna kapitalistiska samhället.

Skolan och opinionsbildningen

Religionen var det gamla samhällets främsta opinionsbildande institution. I det moderna

samhället är skolväsendet den institution som skall bibringa de unga den grundsyn som är förhärskande inom de ledande kretsarna och inskräpa de konventionella värdeskalorna. Det som varje skola bibringar sina elever är en blandning av fakta, praktiska färdigheter och värdeomdömen.

Några läroämnen, de naturvetenskapliga (matematik, fysik, kemi, biologi etc.), är relativt neutrala till sin karaktär, dock inte fullt så vita som man utan eftertanke skulle vara böjd att tro. Så ger exempelvis dessa läroämnen rikliga tillfällen till propaganda för en individualistisk människosyn genom ett överbetonande av de enskilda geniernas roll vid dessa vetenskapens utveckling. Om man hänför geografi och psykologi till naturvetenskaperna så inser envar att spelrummet för politiskt betonade värderingar genast är betydligt större.

Granskar vi närmare de humanistiska läroämnena och deras läroboksflora skall vi finna, att de senare är så utpräglade produkter av ett kapitalistiskt betraktelsesätt, att de aldrig skulle kunna omplanteras i ett samhälle av annan typ. Det gäller alltså läroböcker i sådana ämnen som religion, filosofi, historia, samhällskunskap, litteraturhistoria etc. I ett flertal läroböcker i dessa ämnen är objektiviteten och sakligheten flagrant åsidosatta.

I allmänhet är det förhållandena i främmande länder och kulturer som får en styvmoderlig behandling, särskilt samhällen av annan typ än det kapitalistiska.

Slående är exempelvis flertalet svenska historieläroböckers ovetenskapliga framställning av Sovjetunionens tillblivelse och utveckling.

Genomgående för flertalet av dessa läroböcker är, att de antingen inte lämnar någon eller också en ytterst bristfällig bakgrund till den stora Oktoberrevolutionen samt att de ekonomiska, sociala och kulturella framgångar som följde på revolutionen förtiges eller reduceras. Det vimlar av oriktigheter, och tonen är ofta direkt agitatorisk.

Vad Morns lärobok i historia för folkskolan har att berätta om ryska revolutionen är, att kejsaren störtades och republik infördes, att den ryske tsaren och hans familj mördades och att ett revolutionärt parti, bolsjevikerna, kom till makten. Detta var allt om denna världshistoriska händelse och dess bakgrund.

Sovjetunionens fortsatta existens beskrivs på följande sätt:

”Sedan de förra (dvs. kommunisterna; vår anm.) fått makten i Sovjetunionen, har de arbetat på att sprida sina läror till alla andra länder och åstadkomma en världsrevolution med Sovjetunionen som ledare. I flera av detta rikets grannstater har de kunnat genomföra sina avsikter, och i Kina har de besegrat sina motståndare. Sovjetunionen har blivit den gamla världens största militärmakt, och dess väldiga rustningar tvingade slutligen de demokratiska rikena med Förenta staterna i spetsen att vidtaga säkerhetsåtgärder ... Allt svårare blev det att komma överens och fatta viktigare beslut inom Förenta Nationerna” (sid. 373, 1954).

Ett försåtligt hopkok, varur Grönköpings Veckoblad borde citera ”redogörelsen” för vad som skett i Kina med dess 600 miljoner invånare.

Realskolebarnen får i Erlandson—Wichmans ”Allmän historia för realskolan” veta, att Röda armen slog hårt mot kontrarevolutionen men däremot inte att fjorton kapitalistiska länder, med England och dess dåvarande krigsminister Winston Churchill i spetsen, intervenerade för att med militärmakt slå ned den unga sovjetstaten. Man får veta, att ryska folket led svårt av hungersnöd 1921-22, men ingenting om den missväxt, som bidrog till den allvarliga försörjningssituationen. Man får veta, att ”bönderna gömde sin säd och sina djur, när statens fogdar (vår kurs.) kom till deras by” (sid. 303, 3:e uppl., 1954.) Om statsskicket meddelas skolbarnen: ”All makt samlades i sista hand hos generalsekreteraren för bolsjevikpartiet, Lenin. Han blev Sovjetunionens diktator” (sid. 302). — ”Någon demokrati är Sovjetunionen inte ...” (sid. 303). — ”Statens intressen går före rätten och fri-

heten” (sid. 303). Det är uppenbart, att en sådan historieundervisning bibringar eleverna en falsk bild av Sovjetunionen.

Pressen som massmedium

Pressens förmåga att påverka åsiktsbildningen och därmed samhällsförhållandena stod tidigt klart för såväl tidningsfolket som den initierade allmänheten. Benämningen ”den tredje statsmakten” blev vanlig, och pressen kände sig smickrad av att även titulärt upphöjas i nivå med de båda andra konstitutionella statsmakterna — regering och riksdag. I USA, England och Frankrike brukar pressen ofta kallas ”den fjärde statsmakten” — man räknar då enligt Montesquieus statsrättsliga teorier med domstolsväsendet som en tredje statsmakt.

Industrin uppvisar som bekant en fortgående koncentration av äganderätten, vilket resulterat i jättelika koncerner, behärskade av en liten men mäktig grupp. Samma tendens är klart märkbar inom pressen, som även den förvandlats till en storindustri. Särskilt starka är pressens koncentrationstendenser i USA och England, borgerliga ”mönsterdemokratier”.

År 1909 hade USA det största antalet dagstidningar i sin historia — 2.600. Sedan dess har deras antal sjunkit och uppgick 1945 till endast 1.750. Sociologen Martin S. Allwood nämner, att 7 söndagstidningar, 62 morgontidningar och 119 aftontidningar lades ned i USA under perioden 1935-1950, samtidigt som de totala upplagorna ökade från 37 till 51 miljoner exemplar.

Förutom att dagstidningarna blir färre och större köps många av dem upp av stora tidningskoncerner, som etablerar landsomfattande samordnade tidningskedjor. Mest bekant — eller beryktad — är Hearstpressen, ”gula pressen”, numera ägd av Hearst J:r; den omfattar ett tjugotal dagstidningar. Några andra av opinionsbildningsindustrins jättkoncerner är Scripps-Howardgruppen, McCormick- och Gannet-pressen. De cirka 75 nationella, regionala och lokala tidningskedjorna har oavbrutet ökat sitt tidningsantal: 1948 kontrollerade kedjorna 375 dagstidningar eller 25 % av alla engelskspråkiga dagliga tidningar; deras samlade upplagor utgör mer än hälften av den totala tidningscirkulationen inom Förenta staterna. Denna utveckling har medfört, att det bland de 162 amerikanska städerna i storleksklassen 50.000-300.000 invånare år 1950 endast fanns 41 städer (eller 25 %) som hade konkurrerande tidningar. ”För inte så länge sedan”, skrev den amerikanske sociologiprofessorn Leonard Doob 1950, ”kontrollerade fjorton individer, representerande arton dagliga tidningar (d. v. s. omkring 1 % av dessa), approximativt 24 % av den totala dagsomsättningen.”

Utvecklingstendenserna inom den engelska pressen är fullt analoga med den amerikanska pressens: ”47 % av Englands morgontidningar har sålunda upphört under loppet av de senaste tjugofem åren. Samtidigt har de återstående i utomordentligt stor utsträckning övertagits av de stora kedjorna, bland vilka främst märks Kemsleygruppen, Rothermere- och Northcliff-grupperna. — I Sheffield, en stad med över 500.000 invånare, utges en morgontidning och en kvällstidning, vilka båda ägs av den kedja, som kontrolleras av lord Kemsley” (Moderna drakar, Ljus förlag, 1949).

Numera distribueras London-tidningarna över hela England, medan landsortspressen för en tynande tillvaro: Mot en sammanlagd dagsupplaga av 16 miljoner exemplar för Londons morgontidningar svarar blott två miljoner för landsortens. Den största morgontidningen — Daily Express — har en upplaga av omkring 4 miljoner; söndagstidningen News of the World — ett ovanligt torftigt skandal- och sensationsblad — har den största upplagan i världen, 8 miljoner exemplar.

Medan de engelska tidningslorderna länge bedrev ett hätskt tidningskrig i kampen om

massorna, har de numera slutit borgfred efter en marknadsuppdelning av landsorten i enlighet med gängse monopolkapitalistiska beteendemönster.

Även i vårt land är koncentrationstendensen inom pressen påtaglig, men den har ännu så länge inte resulterat i någon större reduktion av landsortstidningarnas antal, utan det är genom en mycket snabb upplagestegring som vissa huvudstadstidningar stärkt sitt grepp över landet. Genom en egen effektiv men dyrbar distributionsapparat, med bland annat tidningsflyg, kan de största stockholmstidningarna nu täcka praktiskt taget hela Sverige med färskas tidningar. Sannolikt kommer landsortspressen i fortsättningen att få föra en allt hårdare kamp för sin existens, sedan den nya distributionsapparaten i huvudsak är uppbyggd. Enbart de båda bonnertidningarna Dagens Nyheter och Expressen har en sammanlagd dagsupplaga som snabbt närmar sig 600.000.

Den väsentliga motsättningen inom pressen är likväl inte storstadspress contra landsortspress utan återspeglas givetvis i den politiska grupperingen. Mot arbetarpartiernas 52 % av valmanskåren (1954) i vårt land svarar endast omkring 18 % av dagspressen, medan borgarna med 48 % av väljarna har 80 % av pressen. Särskilt stark är folkpartipressens ställning i Stockholm. I Sveriges tre största städer går 68,8 % av pressen på folkpartiets politiska linjer.

Dessa siffror brukar i borgerlig propaganda tagas till intäkt för påståendet att pressen har ett mycket begränsat politiskt inflytande, och att arbetarorganisationerna därför inte bör ondöra sig över pressens övervägande borgerliga karaktär. Resonemanget är ett vackert exempel på tankeglidning och är alltigenom falskt. Vi skall inte här ge oss in på att gissa vilka valsiffrorna skulle bli, om styrkeförhållandet ifråga om pressresurserna vore det omvända, men att de inte skulle vara till glädje för de borgerliga politikerna — och herrarna i storfinansens ledning — är säkert.

Det är sant — även om den borgerliga pressen i andra sammanhang vill förneka också detta — att majoriteten av arbetarklassen röstar efter sin klassstillhörighet. Men det är också sant, att om storfinansens kan få 40 % av väljarkåren till röstunderlag i allmänna val, så är detta ett lysande exempel på propagandamedlens inflytande.

Generellt gäller om pressituationen i den kapitalistiska världen ”att allt färre individer och grupper kontrollerar innehållet i tidningar, som når en allt större krets av läsare”. (Doob).

Tryckfriheten

Tryckfriheten säges utgöra ett kännetecken på de ”fria”, d. v. s. de kapitalistiska länderna. Kring detta tema har borgerliga ideologer byggt upp en hel mytologi.

Att tryckfriheten i realiteten endast är en chimär för den stora allmänheten kan även Herbert Tingsten erkänna vid festligare tillfällen. I ett tal vid Dagens Nyheters 90-årsjubileum yttrade Tingsten: ”Endast ett fåtal har tryckfrihet i den meningen att de verkligen kan trycka vad de tänker.” (DN 7/1 1955). Och vidare: ”Det är sant att jämlikhet i fråga om reell frihet är otänkbar och finns lika litet i demokrati som i diktatur.” Att Tingsten sin vana trogen kallar kapitalism för demokrati och socialism för diktatur förringar inte värdet av hans erkännande vad kapitalismen beträffar.

Alva Myrdal har med elegans stuckit håll på den borgerliga propagandaballongen om tryckfriheten:

”Så länge folk bara kunde propagera sina åsikter genom de röstorgan gud givit dem, var det ganska rimligt att tro att allas rätt till yttrandefrihet också i längden skulle innebära att sanning och vett segrade. Men då somliga kan disponera rotationspressar, medan andra inte har något som helst tekniskt hjälpmedel att mångfaldiga sina uppfattningar, blir det orimligt att tro på något slags naturlig balans som resultat av att strider får föras fritt. Vad som kommer att råda blir snarast just ett tillstånd av den starkares övermakt.” (Tiden 1947)

Den borgerliga tryckfriheten är en frihet för de få, för dem som Tingsten mycket riktigt kallar ”åsiktsproducenter”.

Tidningsmannens frihet

”Jag skriver i en tidning där jag har min frihet att skriva vad jag vill. Det är mig dagligen en källa till glädje”, deklarerade Olof Lagercrantz i Dagens Nyheter (14/12 1954). Vad som uppfordrade honom till denna proklamation var dels att Svenska Dagbladet påpekat, att de mindervärdiga seriemagasinen förutom serieförläggarna själva endast hade två allt förlåtande och överslättande försvarare i Sverige — Dagens Nyheter och Expressen — dels att Stockholms-Tidningen lagt salt på såret genom att anmärka (13/12 1954) :

”De nämnda båda tidningarna ägs ju av ett av de förlag som står bakom flera av de mest spridda skräckmagasinen, och man torde därför kunna utgå ifrån att deras varma försvar för de 'kriminella råheterna' är något mer än ett tillfälligt, märkligt sammanträffande.”

Karl Fredriksson (Nordens Karlsson) i Morgon-Tidningen träffade huvudet på spiken med sin kommentar till denna polemik (15/12 1954) :

”Jag skriver också i en tidning där jag har frihet att skriva vad jag vill. Skulle djävulen flyga i mig så att jag skulle lockas att skriva något snorkigt om regeringen, partistyrelsen, LO eller någon pristävlande tvättmedelsannonsör, uppdyker alltid mitt bättre jag och säger övertygande: du kan inte rimligen vilja skriva något obehagligt om dessa dina vänner som dagligen försörjer dig med bröd och salt.”

Det är naturligtvis särskilt i politiska frågor som skribenternas frihet är beskuren; liksom bandhundar får de skälla och gläfsa så mycket de vill inom den snäva gräns som kopplet medger. Dagens Nyheter f. d. utrikesredaktör Johannes Wickman tog 1950 upp denna fråga i ett mycket uppmärksammat radioanförande. Wickman, som själv fått ge vika för tidningsägaren, vilken föredrog Kihlberg, Tingsten och atlantpaktspolitiken, visste vad han talade om:

”Ledarskribenterna måste alltså marschera med redaktören som riktrote, skriva efter hans anvisningar eller inställa sig efter vad de tror vara hans åsikt både beträffande innehåll och form. — — — Men en ledarskribent är ju, åtminstone i teorin, en person med egen åskådning som hans yrkesheder bjuder honom att följa. Vad händer då om redaktören och medarbetaren har olika meningar i en central fråga som dyker upp eller om redaktören går över till en ståndpunkt som är motsatt den han dittills förfäktat? Det är mycket enkelt, säger man: man ordnar en redaktionskonferens, meningsskiljaktigheten bilägges på demokratiskt vis: genom diskussion. Men om meningsskiljaktigheterna står kvar? Det är också enkelt, säger man: då slipper medarbetaren skriva, det begärs inte att han skall skriva mot sin övertygelse. Men vad blir det av tidningsmannens frihet i ett sådant läge? Frihet måste i detta sammanhang betyda frihet att yttra sig i sin tidnings spalter. Den frihet han kan glädja sig åt är friheten att hålla mun. Om hans samvete tvingar honom att ta denna frihet i anspråk upprepade gånger blir det snart slut på hans anställning . . .”

Wickman belyste också den till synes mäktige chefredaktörens ställning contra tidningsägaren:

”I regel 'resoneras' det mellan ägaren och redaktören inte minst om tidningens politiska inlägg och åtminstone i vissa fall har ägaren i kontraktet fastslagit sin rätt att samråda med redaktören, medan redaktören har förbehållit sig att hans mening är utslagsgivande. Men ett samråd mellan tidningsägaren och den avsättningsredaktören är bra likt ett samråd mellan räven och tuppen. Tuppen säger visserligen: när samrådet är över är det ändå jag som gal. Jo visst, men samrådet äger rum under båda parters stumma medvetande att räven kan bita huvudet av tuppen men tuppen kan inte bita huvudet av räven.”

Detta var myten om den suveräne borgerlige tidningsmannen och hans frihet: avklädd sina fraser är han en skrivare åt en privat tidningsägare och har i uppdrag att bevaka dennes

klassintressen.

Termen ”fri press” är avsedd att skapa föreställningen att det finns två slags press, en fri och en ofri, en okontrollerad och en kontrollerad. Den sovjetiske författaren David Saslavskij har behandlat denna fråga i sitt arbete ”Sovjetdemokratin”:

”I de kapitalistiska länderna är en tidning ett kapitalistiskt företag med sträng arbetsfördelning och med fullkomligt bestämda uppgifter av vilka den främsta, den för utgivaren själv heliga, är att företaget skall inbringa profit.

Utgivarna-kapitalisterna kontrollerar sina företag precis likadant som Ford kontrollerar sina många fabriker. Försök finna en ekonom som skulle försvara tesen att alla företag kan uppdelas i två kategorier: de som har kontroll över sig och de som absolut inte vet av någon kontroll. Föreställ er en stor fabrik, där det inte finns någon kontroll över arbetarna, så att de kan arbeta var och en på sitt vis som självständiga hantverkare, var och en vid sin maskin.

En uppdelning av hela pressen i en kontrollerad och en okontrollerad del är orimlig. Varje tidning i det nutida samhället står under kontroll, det är i det fallet likgiltigt om samhället är borgerligt eller socialistisk. Alla världens tidningar kontrolleras och i verkligheten består frågan i vem som kontrollerar.”

Slutsatsen blir alltså, att kapitalisterna med fri press inte menar okontrollerad press — eftersom någon sådan inte existerar — utan en press som de själva kontrollerar; avskaffas kapitalismen i ett land, så avskaffas också i enlighet med detta resonemang ”pressfriheten”. Och eftersom ”pressfriheten” i borgerlig mening är ett kriterium på ”demokrati”, så kan ”demokrati” inte råda i ett land där kapitalismen är avskaffad. Teorierna är lika listigt utpekulerade som det avsnitt i den svenska adelns gamla privilegiebrev vari stipulerades, att adelns privilegier fick avskaffas endast med adelns eget medgivande. Sådant kallas förutseende.

Tidningsägarna och deras kontrollanter

Inte ens tidningsägarna själva är fria och oberoende. Emellertid är deras fundamentala intressen identiska med de ledande kapitalistiska skiktens, varför grunden saknas för konflikter mellan storfinansen och den borgerliga pressen. Undantag är dock i viss grad bondepressen som i intressefrågor ofta kommer i konflikt med andra borgerliga tidningar.

Annonsintäkterna utgör huvudparten, omkring två tredjedelar, av de borgerliga tidningarnas inkomster. Det betyder, att allmänheten endast till en mindre del betalar för vad den läser i tidningarna; det privata näringslivet betalar i själva verket för att människorna skall läsa tidningarna och annonsörernas inte alltid så blygsamma beskrivning av sin egen välvilja och sina produkters förträfflighet.

Även inom annonsindustrin råder starka koncentrationstendenser. I USA kom enligt Allwood 1948 ”den alldeles dominerande delen av annonsintäkterna från något över 1.000 annonsörer, som annonserade 2.536 olika produkter”. Av de 400 miljoner dollar, som det amerikanska näringslivet spenderade på tidningsreklam 1948, kom enligt samma källa hela 24,6 miljoner från postorderfirman Sears Roebuck i Chicago. Andra väldiga annonsörer var (1948) :

General Motors	15.000.000	dollar
Procter & Gamble	8.000.000	”
Colgate-Palmolive	8.000.000	”
Lever Brothers	7.000.000	”
Ford Motors	5.000.000	”
General Foods	4.000.000	”
General Electric	3.000.000	”

Den avgörande frågan i diskussionen om pressens frihet blir då, säger Allwood, om tidningarna hade frihet att avvika från de uppfattningar dessa 1.000 annonsörer hade.

I vissa fall kunde de det inte; George Seldes beskriver ett intressant fall, där dr Raymond Pearl vid John Hopkins University publicerade en studie över rökningens inverkan på livslängden, som utmynnade i att intensiv rökning förkortar livslängden. Trots att denna undersökning sändes till nyhetsbyråerna och därför nådde hela pressen, var det endast två (!) stora tidningar, som tog upp denna sensationella nyhet. Resten undertryckte saken. Förklaringen kan bara vara en: tobaksfirmorna skulle ha bestraffat tidningarna, om dessa publicerat resultaten. De största cigarettfirmornas annonsutgifter var 1937:

<i>Bolag</i>	<i>Märke</i>	<i>Annonsutgifter</i>
Reynolds	Camel	15.000.000 dollar
Ligett & Myers	Chesterfield	14.000.000 ”
Lorillard	Old Gold	9.700.000 ”
Amer. Tobacco	Lucky Strike	7.400.000 ”

Allwood konstaterar, att det är ”ovedersägligt att (den amerikanska) pressen för sin existens är beroende av ett tusental väldiga firmor”.

Att som regel endast borgerliga tidningar blir bärkraftiga i kapitalistiska länder är känt. Detta sammanhänger dels med annonsindustrins inriktning, dels med de enorma investeringar som är ofrånkomliga om en tidning skall kunna ges en god merkantil grund, dels slutligen att kapitalisterna inte drar sig för att sänka sin press till snart sagt vilken nivå, som helst — den ”populariseras” som det så vackert heter — om detta bara säkerställer jätteupplagor.

Till frågan om de erforderliga investeringarnas storlek skall endast nämnas, att det redan före det andra världskriget beräknades kosta cirka 30 miljoner att bygga upp en stor och framgångsrik daglig tidning i London. Den amerikanska presskommission, som efter kriget framlade sitt betänkande om pressen i USA, uppskattade kostnaden till 25 å 50 miljoner kronor för en storstadstidning, 5 miljoner om det gällde att starta en tidning i en medelstor stad och 100.000 å 500.000 kronor för ett småstadsföretag.

Även förhållandevis penningstarka arbetarorganisationer har svårt att hålla större tidningar vid liv. Som bekant har ledningen för Landsorganisationen i Sverige allvarligt diskuterat att lägga ned den svenska socialdemokratins största dagstidning, Aftontidningen, då tidningens redovisade förluster uppgår till väldiga belopp.

Någon officiell undersökning av den svenska storindustrins annonspolitik är inte bekant. Att annonsindustrin även här färgar tidningarnas ställningstaganden är emellertid ofrånkomligt. Ett svenskt exempel är den ringa publicitet som pressen givit åt de medicinska undersökningar, vilka påvisat den stora frekvensen av eksem, framkallade av vissa syntetiska tvättmedel. Som bekant är tvättmedelsfabrikanterna mycket stora annonsörer.

I ”Moderna Drakar” citeras en amerikansk kritiker, vilken ingående studerat annonsväsendet:

”Hela affären är rutten. Annonsindustrin är kulturellt sett oskiljaktig från tidnings-, tidskrifts-, biograf- och radioindustrierna. Tillsammans sprider de en gigantisk svärm av felaktig propaganda, halvsanningar och rena lögnar ...”

Även svenska kritiker har gått till angrepp mot dessa förhållanden. Alva Myrdal skrev i den tidigare nämnda artikeln:

”Just den industrialiserade och kommersialiserade presstyp som vi har är nämligen för själva sin tillvaro knuten till ekonomiska intressen — och vad har dessa egentligen med andlig frihet

att göra ? Det är inte bara kapitalets herrar, som har lättare att starta tidningar, det är framför allt till de ekonomiska intressenterna i annonsering som 'beroendet' i vår nuvarande press knyter sig. — — — Att de som är skickliga att ta in pengar på annonser och vinna läsare på annonser också skulle förvärva en rätt att i större utsträckning påverka folks åsikter och sortera deras nyheter, det är i grunden absurt.”

Indirekt erkänner även borgerliga politiker, att pressen står i beroendeförhållande till annonsörerna. Ett argument i efterkrigsårens engelska socialiseringsdebatt har just varit, att eftersom annonserna är väsentliga för tidningarnas ekonomi, måste statens övertagande av de mera betydande privata företagen medföra att pressen råkar i ett synnerligen starkt beroende av regeringen.

Kapitalismens ledande kretsar nöjer sig emellertid inte med det inflytande över tidningsvärlden, som annonseringen automatiskt skänker dem. För att effektivare bevaka sina intressen upprättar de öppna eller hemliga organ för samordning och påtryckning. Ett exempel:

Under trycket av den folkopinion, som under senare delen av det andra världskriget växte sig stark, framlade det socialdemokratiska partiet i Sverige ”Arbetarrörelsens efterkrigsprogram”, vari krävdes betydande inskränkningar i kapitalisternas ekonomiska och därmed politiska makt. Inför detta hot inledde reaktionen en mycket energisk motattack. Ett av de organ storfinanserna därvid använde sig av bildades i arbetsgivarförbundets lokaler den 16 oktober 1944. Ur det dokumentariska material, som tidskriften *Clarté* publicerade (nr 6/1952) om denna verksamhet skall vi återge några kortare avsnitt.

Disponent Per Wenander inledde debatten om namnfrågan. Vi citerar ur protokollet:

”... 1. Ett namn av typen 'Ekonomisk folkupplysning', vilket dock måhända vore mindre lyckligt ur taktisk och psykologisk synpunkt, då det kunde verka utmanande på just de kategorier, som verksamheten framför allt vill påverka, och sålunda redan från början skulle sätta dessa i harnesk mot dess propaganda.

2. Ett mera neutralt namn såsom t. ex. 'Fri ekonomisk debatt'.

3. Man kunde kanske också tänka sig att åtminstone till en början icke alls framträda under någon officiell beteckning utan låta verksamheten få en mera 'hemlig' karaktär, så att man med hjälp av olika namn och signaturer kunde skapa ett intryck av en inom hela näringslivet försiggående, spontan rörelse och reaktion mot socialiseringstendenserna.”

Man beslutade att namnet skulle bli ”Byrån för ekonomisk information”, men att man inte i onödan skulle skylta utåt med detta namn. Till chef utsågs disponent Wenander. Organisationens finansieringsfråga ordnades genom anslag ur ”Näringslivets fond”.

Om organisationens propagandalinjer kan man skapa sig en uppfattning med ledning av anteckningar av Per Wenander: ”Publicitet, annonser, radio, film, direktreklam, tidskrifter med noveller, böcker och utställningar, långfilmer, sånger, opinionsbildning, möten, viskningskampanj, lokal bearbetning.”

Vid ett sammanträde i propagandafrågan den 20 december 1944 framförde chefredaktör Anton Selander, Eskilstuna-Kuriren (fp), att som ett moment i näringslivets pressoffensiv mot socialiseringstendenserna skulle 198 företagens annonsering i de socialistiska tidningarna radikalt minskas. Detta förslag ansågs i den efterföljande debatten genomförbart — ”inför det skärpta socialiseringshotet torde företagens inställning härvidlag ha blivit en annan än tidigare och de bör kunna vinnas för en sådan åtgärd”. Vid ett följande sammanträde, den 22 januari 1945, diskuterades annonseringens ”rättvridning”, varvid meddelades att frågan var föremål för uppmärksamhet inom Industriförbundet, och att företagen skulle bearbetas enligt ”follow-up”-metoden — ena gången skulle högern göra en framställning, nästa gång folkpartiet, sedan byrån o. s. v.

Vid sammanträdet i december 1944 redogjorde Wenander för verksamheten och nämnde, att byrån upptagit polemik genom insändare till olika socialdemokratiska tidningar, och att inläggen i rätt stor utsträckning hade publicerats och i vissa fall tagits upp till redaktionell behandling. Kontakt hade också sökts med vissa större organ inom veckopressen, vars redaktörer uttalat sitt intresse för verksamhetens syfte och förklarat sig principiellt villiga till samarbete med byrån. Vidare skulle Tidningarnas Telegrambyrå påverkas att utesluta uppgifter i dagsnyheterna i radio av typen ”ASEA lämnar 30 milj. i överskott”, vilket också lyckades.

Det är emellertid inte bara inhemska kapitalintressen som utövar påtryckning på svensk press. Även utländska intressen är verksamma, ehuru det är mycket sällan som allmänheten kan få en inblick i detta spel bakom kulisserna. (I sin roman *Atomstationen* har Laxness skildrat dessa förhållanden i sitt hemland.) Den amerikanske radioreportern William L. Shirer har i sin bok ”*Challenge of Scandinavia*” framlagt ett dokumentariskt material, som belyser den amerikanska utrikesledningens mål och metoder när det gäller att komma svensk neutralitetspolitik till livs, samt att angripa de tidigare strävandena att skapa ett nordiskt block. Svenska Dagbladet kommenterade denna affär (24/5 1955):

”Det har länge varit känt här att USA och dess diplomatiska företrädare aktivt motarbetat dessa strävanden från svenskt håll att skapa en allians utanför Atlantpakten. I och för sig var denna hållning lätt att förstå, men man hade anledning att reagera mot de uttryck denna tog sig. Frånsett sådana 'legitima' påtryckningsmedel som vägran att bistå ett neutralt skandinaviskt block med krigsmateriel tillgreps metoder vilka måste betecknas som olustiga. Sålunda torde det nu få anses klarlagt att den svenska regeringens inställning och avsikter förtegs eller rapporterades för sent till Washington av ambassaden i Stockholm; *vidare gjordes otrevliga försök att påverka vissa svenska tidningar* (vår kurs).”

Finns det någon anledning tro, att dessa ”otrevliga försök” samt och synnerligen avvisades? Knappast, ty ingen av de ifrågavarande tidningsledningarna ansåg det vara av intresse att upplysa allmänheten om de amerikanska metoderna, medan försöken pågick. När storfinansens tidningar talar sanning i en politiskt betydelsefull fråga sker detta sällan vid den mest angelägna tidpunkten.

Nyheter och tidningspolitik

Nyhetsmaterialet spelar en mycket central roll i den opinionsbildning som dagstidningarna utövar.

När läsaren tar del av ledarspalter och signerade artiklar i politiska, ekonomiska och kulturella frågor är han i allmänhet medveten om att framförda synpunkter oftast är ett led i tidningens argumentation för vissa politiska syften. I den mån läsaren hyser andra åsikter än tidningen i de grundläggande politiska frågorna, läser han dessa artiklar med kritisk uppmärksamhet.

Annorlunda är det med nyhetsmaterialet; det betraktas ofta som en opolitisk, neutral registrering av vad som har tilldragit sig hemma och ute i världen. Den kritiska uppmärksamheten hos läsaren är i allmänhet betydligt lägre vid nyhetsstudiet än vid läsningen av ledare och likartade artiklar.

En närmare granskning av nyhetsmaterialet i tidningar, representerande skilda politiska läger, visar hur systematiskt nyhetsmaterialet utnyttjas för de politiska syften tidningen företräder.

För det första är dagshändelserna så talrika att det endast kan bli ett urval som redaktionen presenterar för sin läsekrets. Då nyheter förtiges — därför att de anses mindre angelägna eller inte gagnar tidningsledningens politik — är läsaren i allmänhet omedveten om uteslutningen. Nyhetssidorna är ändå fyllda, det finns inga gapande hål som väcker

misstankar. Den positiva överraskning som exempelvis många medlemmar i den svenska riksdagsdelegationen till Sovjetunionen våren 1955 gav uttryck för är i sak en svidande vidräkning med de tidningar, på vilkas uppgifter de tidigare byggt sina föreställningar.

Att förtigandet i den borgerliga pressen av väsentliga politiska nyheter ofta är central-dirigerat kan vi ge ett näraliggande exempel på. När ett stort antal världsberömdheter från vetenskapens, konstens, litteraturens, politikens, religionens och andra områden år 1950 samlades i Stockholm och antog den berömda appellen om förbud mot atomvapen, anordnades en stor presskonferens, där alla huvudstadstidningar och nyhetsbyråer i Stockholm var representerade; *förutom i de kommunistiska tidningarna kom det knappast en rad i hela pressen om denna unika sammankomst.*

Förvrängning eller direkt förfalskning av nyheter är en annan metod som den kapitalistiska pressen dagligen använder i sin kamp mot socialismen. Den kände amerikanske publicisten Walter Lippmann gjorde för ett par decennier sedan en undersökning av New York Times' korrespondenser från Sovjetunionen. Han säger (citerat ur Moderna Drakar) :

”Under de två år som följde efter den ryska revolutionen rapporterade New York Times 91 gånger att Sovjet stod inför sin undergång, sex gånger att Petrograd fallit, tre gånger att det höll på att bli taget, två gånger att det blev härjat av eld, två gånger att panik utbrutit i staden och sex gånger att den revolterade emot sina bolsjevikiska herrar ...”

Lippmann slog fast:

”I det stora hela är nyheterna från Ryssland ett uttryck för att man inte velat se vad som skedde, utan vad man önskade se.”

Önsketänkandet, självbedrägeriet, ingår ofta allians med bedrägeriet. Det före andra världskrigets utbrott och i krigets begynnelse ofta hörda talet om Sovjetunionens försvarsmakt som en koloss på lerfötter må till en del ha uttryckt önsketänkandet hos reaktionära kretsar; först som sist ingick dock sådana toner i de psykologiska förberedelserna för anfallskrig emot Sovjetunionen. Efter kriget har vi från Washington och dess filialkontor fått oss en liknande blandning av bedrägeri och reaktionärt önsketänkande till livs: Sovjetunionen säges utgöra en fruktansvärd fara för alla folk, samtidigt som enligt samma propagandister ingen tvekan råder om att Sovjetunionen kan besegras. Varken förra eller senare ledet i denna tankegång — om det uttrycket kan användas — tycks fordra några belägg eftersom dylika lyser med sin frånvaro.

Om pressen skrev Thomas Jefferson redan 1807 (i ett brev till J. Norwell): ”Jag vill tillfoga att den som aldrig läser en tidning är mer kunnig än den som läser dem, ty den okunnige är närmare sanningen än den vars sinne är fyllt med villfarelser och misstag ...”

Förfallet inom den kapitalistiska pressen har fortskridit under de 150 år som gått sedan Jefferson fällde sin hårda dom. Situationen har dock radikalt förändrats, sedan vi fått en press av helt ny typ — arbetarklassens.

Veckopress

Den svenska veckopressen har på kort tid vuxit till en storindustri. I sitt arbete ”Veckopressen och folket” uppskattade Stig Ahlgren veckotidningarnas bruttoupplaga 1938 till cirka 2 miljoner exemplar per vecka; 1948 var den sammanlagda upplagan 3,3 miljoner och 1954 i runt tal 5 miljoner exemplar per vecka.

Dessa siffror innebär, att varje svenskt hushåll i genomsnitt håller sig med 2 å 3 veckotidningar varje vecka året runt. Om man räknar med ett genomsnittligt pris av 60 öre per exemplar gör detta på ett år 300 miljoner kronor i utgift för svenska folket. Bokutredningen (SOU 1952: 23) beräknade, att den svenska bokhandels bokförsäljning 1950 uppgick till 95 miljoner kronor, d. v. s. en tredjedel av veckopresspengarna.

Huset Bonnier dominerar genom Åhlén & Åkerlunds förlag veckopressmarknaden. Drygt 2 av de 5 miljonerna merkantila veckotidningar, som distribueras i vårt land, utges av Bonniers. Folkrörelsernas enda inbrytning i veckopressen är Folket i Bild, som med en upplaga på 200.000 exemplar dock inte tillhör de allra största. Folket i Bild skiljer sig som bekant förtjänstfullt från veckopressen i övrigt; den har dock på senare år tappat mark till de sämre veckotidningarna.

Genom att den kolorerade pressen populariserar reaktionära beteendemönster, romantiserar feodala lämningar i samhället — adel och kungahus — och underblåser ytlighet och brackighet, motarbetar dessa massdistribuerade tryckalster kultur_ och framstegssträvanden. Ideologiskt och politiskt står dessa tidningar i lika hög grad som ekonomiskt i storfinansens tjänst.

Bokutgivning och bokdistribution

Även i fråga om bokutgivning finns i vårt land starka trustbildningar, och bokdistributionen är i huvudsak monopolistiskt reglerad.

”Förlagsverksamheten är en fri näring i den meningen att någon etableringskontroll inte utövas vare sig från samhällets eller från branschens sida”, heter det visserligen i bokutredningens betänkande (SOU 1952: 23). Men av de 415 förläggare, som gav ut böcker i Sverige 1948, har endast omkring en åttondel vunnit medlemskap i den mäktiga organisationen Svenska bokförläggareföreningen. ”År 1881 hade 101 firmor anslutit sig till föreningen, men till följd av koncentrationen på ett mindre antal företag har siffran 1952 sjunkit till ett 50-tal. Företagskoncentrationen har också lett till att ett flertal bokförlag representerar samma ägaregrupp” (samma källa).

Svenska bokförläggareföreningen domineras av tre stora förlagstruster: Bonnierkoncernen (Albert Bonniers förlag AB, Bokförlaget Forum AB och /sillen & Åkerlunds förlagsaktiebolag), Esseltebolagen (AB Centraltryckeriet i Stockholm, Generalstabens litografiska anstalt, AB P. Herzog & Söner, Gustaf Melins AB, AB P. A. Norstedt & Söner och AB Hasse W. Tullberg) och Geber-gruppen (Hugo Gebers förlag AB, Almqvist & Wiksells boktryckeriaktiebolag och Ivar Huggströms boktryckeri- och bokförlags AB). Dessa tre förlagsgrupper representerar 152 röster inom bokförläggareföreningen; de övriga förlagen sammantagna disponerar över 213 röster.

Det är Svenska bokförläggareföreningen som avgör de inte oviktiga frågorna var det får säljas böcker och vem som skall få sälja dem. Ett praktiskt exempel: Om det på en ort finns ett allmänt önskemål, att det borde upprättas en bokhandel där, eller om invånarna i en stad skulle vara i behov av ytterligare en bokhandel, har allmänheten eller de lokala myndigheterna inga som helst möjligheter att få sina önskemål och behov tillgodosedda, försåvitt inte herrarna i bokförläggareföreningen finner det förenligt med sina intressen att utfärda ett nytt kommissionärsskap. Officiellt utgår man från i staden eller trakten redan etablerade boklådors ”bärkraft”, men man får inte glömma att åtskilliga bokhandelsföretag direkt eller indirekt äges av de större förlag, som spelar första fiolen i bokförläggareföreningen. Att bokförläggarnas intressen ständigt skulle vara identiska med allmänhetens är nog svårt att hävda.

I kampen mot det kulturhämmande och odemokratiska bokhandelsmonopolet har folk-rörelserna slagit in på nya vägar. Det främsta vapnet har varit folkboksidén. Man har som bekant helt enkelt gått ut till folket över monopolherrarnas huvuden och genom tusentals ombud på småorter och arbetsplatser gjort det möjligt för de breda lagren att lära känna god litteratur och förvärva den till låga priser. Folkboksidén ger en antydning om massornas ofantliga litteraturbehov, vilket hänsynslösa förlagsintressen dock i största möjliga utsträckning exploaterat för den mera lukrativa veckopressen och kiosklitteraturen i sämre

bemärkelse.

Genom en fördelning på de språkområden, som översättningslitteraturen 1953 emanerade från, belyses den anglosaxiska litteraturens starka dominans — den utgjorde drygt två tredjedelar av hela översättningslitteraturen 1953. Lika markant är att litteratur från folk-maktens länder endast i undantagsfall introduceras av borgerliga förlag för svensk bokpublik. Då skönlitteraturen är ett av medlen när det gäller att lära känna och förstå främmande folk och samhällen är det uppenbart att denna groteska disproportion ifråga om de borgerliga förlagens översättningslitteratur har klart politiska grunder och syften.

Filmen

Redan år 1907, då de levande bilderna alltså befann sig på kuriosastadiet och flera år innan Griffith skapade "Nationens födelse", som brukar betecknas som den första filmen, var Lenin klar över vilken betydelsefull opinionspåverkande faktor som var under utveckling:

"Filmen i händerna på karaktärlösa spekulanter kan föra med sig mer skada än nytta och kan ge massorna ett felaktigt livsinnehåll, men naturligtvis, om folket har makten och för fram den socialistiska kulturen, då, blir filmen ett av de mäktigaste medlen för massornas upplysning."

Filmen har blivit ett opinionspåverkande massmedium, jämförbart med pressen ifråga om inflytande. Här kan emellertid endast några kortfattade notiser om maktförhållandena bakom filmproduktion och filmvisning komma ifråga.

År 1949 beräknades världsproduktionen till cirka 1.200 spelfilmer per år; det fanns då mer än 90.000 biografer i världen och det dagliga åskådaraantalet uppskattades till 40 miljoner personer (SOU 1949: 31). I Sverige uppgår antalet biografbesökare till närmare en och en halv miljon per vecka. Filmproduktionen och tillhörande intressen har blivit en världsomspännande storindustri.

Under stumfilmens dagar dominerade Hollywood kvantitativt nästan fullständigt världsmarknaden. Alltjämt är de amerikanska bolagens inflytande synnerligen starkt i flertalet kapitalistiska länder liksom i de koloniala. Så släppes enligt uppgift i betänkandet om statligt stöd åt svensk filmproduktion (SOU 1951: 1) omkring 40 procent av den årliga USA-produktionen av spelfilmer ut på den svenska marknaden, där dessa filmer motsvarar cirka 60 procent av totalantalet av årligen i Sverige utsläppta filmer.

Liksom inom annan storindustri har koncentrationstendenserna varit starka inom filmindustrin. En allt mindre Stilla havs-kusten och i den övriga västern, medan huvudkrets har fått allt mer att säga till om. År 1939 gjordes en amerikansk undersökning, vilken visade, att redan då koncentrationen fortskridit så långt, att 5 av de 110 hollywoodbolagen producerade 70 procent av alla amerikanska långfilmer och tog in 95 procent av alla filminkomster i USA. Symptomatiskt är att den amerikanska filmindustrin numera genomfört en nära nog fullständig regional uppdelning av hemmamarknaden. Paramount har koncentrerat sina 1.200 biografer till södern och ett par andra områden; Fox har sina 500 biografer längs stilla havskusten och i den övriga västern, medan huvudparten av R. K. O:s biografer är belägna på östkusten. En amerikansk kännare av filmindustrin, Robert Brady, anser, att en liten grupp självvalda ledare dels i Hollywood och dels i New York genom en serie delvis hemliga överenskommelser i realiteten behärskar 90 procent av hela industrin.

Hur är då läget i Sverige? Ja, till en del är frågan redan besvarad, ty de amerikanska jättebolagens inflytande upphör ingalunda vid den svenska gränsen. Men även på annat sätt har makten inom filmbranschen koncentrerats. De produktionsföretag i Sverige vilka inspelar mera än någon enstaka långfilm per år kan praktiskt taget räknas på ena handens fingrar, och karaktäristiskt för utvecklingen är att dessa företag samtidigt behärskar stora biografkedjor. Mäktigast av de kombinerade filmproduktions- och biograf-företagen är AB Svensk

Filmindustri, behärskat av Skandinaviska banken, och ägare till 100-talet biografer. AB Europafilm med ett 90-tal biografer torde komma därefter. De enskilda biografägarna har blivit mer och mer trängda av de stora koncernerna, vilket återspeglas i det förhållandet, att medan år 1936 två tredjedelar av biograferna ägdes av enskilda, detta var fallet endast med en tredjedel år 1954. Trots en kraftig ökning av antalet biografer under denna period har de enskilda biografägarna till och med i absoluta tal räknat gått tillbaka. Samtidigt har visserligen ett inte obetydligt antal föreningsbiografer tillkommit, men inte desto mindre har storbolagen stärkt sitt grepp. Ökningen för bolagen är dessutom långt större än vad siffror för de olika ägarkategorierna visar, ty de av storbolagen ägda biograferna utgör de största och visar ofta film två gånger per dag medan flertalet av de enskilt ägda samt föreningsägda biograferna endast har föreställning någon gång per vecka.

I den statliga utredningen om filmproduktionen konstateras, att ”möjligheterna att starta nya biografer som för sin repertoar önskar disponera svensk film, är inskränkta genom en av branschorganisationerna inom film- och biografnäringen omhändertävd kontroll över nyetablering av biografverksamhet”. Om denna kontroll säges vidare:

”Begreppet nyetablering inbegriper följande tre fall:

1. Öppnande av ny biograf och återöppnande av biograf, som varit nedlagd under minst två på varandra följande år.
2. Ökning av antalet platser i biograflokal, vars platsantal förut ej överstiger 200, till mer än det dubbla och i biograflokal, vars platsantal förut överstiger 200, med mer än 200.
3. överflyttande av biografverksamhet från en lokal till en annan.”

Så är det alltså ställt med friheten för den lille enskilde biografägare som till äventyrs lyckats överleva i koncernernas skugga: han får inte sätta in flera stolar i sin bio eller hyra en modernare lokal för sin verksamhet, om inte de mäktiga konkurrenterna behagar ge sitt tillstånd. Underlåter han att söka sådant tillstånd, eller nonchalerar han ett nekande besked, utsätts han för leveransbojkott, och ”detta ej bara för den biograf, varom särskilt varit fråga, utan även för andra av honom innehavda biografer”. Av biografplatserna i Stockholm är numera endast 15 procent i ”enskild” ägo. För Göteborg är siffran 13 procent, för Malmö 3 och för Norrköping 1 procent. De av filmbolagen kontrollerade biografkedjorna dominerar sålunda fullständigt.

Enligt det ”avtal” som bekräftar existensen av nyetableringskontrollen skall hänsyn tagas bland annat till ”sökandes personliga och ekonomiska förutsättningar för verksamhetens bedrivande”. Att de stora koncernerna, vilka förenar biografverksamhet i stor skala med filmproduktion, anser att de själva har de bästa ekonomiska förutsättningarna är ganska självklart och framgår också av förskjutningarna till de enskildas nackdel.

Två sammanslutningar finns inom det svenska filmistributionsväsendet, nämligen Sveriges filmuthyrareförening u. p. a. och Filmägarnas kontrollförening u. p. a. Medlemmarna i dessa föreningar är enligt den statliga utredningen 11 svenska filmproducenter och distributionsföretag, 8 representanter för amerikanska filmbolag, en representant för ett engelskt filmföretag samt en representant för de samordnade amerikanska filmintressena.

Fakta visar sålunda, att det är en liten krets av människor, förbundna med storfinansen i övrigt, vilka i det väsentliga bestämmer vad som skall produceras och visas i filmväg för den svenska publiken. Storfinansens grepp över film- och biografbranschen har också tydligt manifesterats i praktiken. Reaktionära tendenser i filmerna har aldrig hittills varit något hinder för deras uppsättande på biografer i Sverige, medan mästerverk med radikal tendens sällan godtagits av dem som haft att säga sista ordet. Det finns också exempel på hur samhällskritiska filmer blivit nedtagna från biograferna, utan att den gängse regeln för

beräkningen av publikintresset givit anledning härtill, och därefter aldrig tillåtit att komma i repris. De amerikanska bolagen har tidvis bedrivit en veritabel jakt på allt vad de kunnat komma över av tidigare utsläppt progressiv eller förment progressiv film för att förvandla denna till skosmörja.

Av demokrati, folkmakt, synes inte mycket inom filmbranschen i den kapitalistiska världen. Det viktiga opinionspåverkande organ som filmen utgör behärskas i övervägande utsträckning av koncerner, vilkas ledare har helt andra intressen än folkflertalet.

Radion

Genom sin räckvidd hör radion till de viktigaste opinionsbildningsmedlen. Praktiskt taget varje svensk familj har möjlighet att lyssna på radio, och företagna lyssnar-frekvensundersökningar visar att 2,5 till 3,5 miljoner människor dagligen åhör den första kvällssändningen nyheter och Dagens eko. Radions betydelse markeras vidare genom dess monopolställning. För många människor framstår sålunda det som säges i radio som någonting med ”officiell” prägel, vars riktighet och objektivitet inte bör kunna ifrågasättas. Hur förhåller det sig?

Radiotjänst är ett aktiebolag, men enligt bolagsordningen skall styrelsens ordförande och halva antalet ordinarie ledamöter och suppleanter utses av regeringen, medan halva antalet väljes av bolagsstämman, d. v. s. av de tidningsföretag och radioindustrier som står som aktieägare. Att TT-chefen, chefredaktören för högerns huvudorgan Svenska Dagbladet och chefen för en dominerande elektroteknisk industri regelmässigt utses som bolagsstämmans representanter i styrelsen ger besked om var de ”privata” aktieintressenterna i Radiotjänst hör hemma.

För Radiotjänsts programverksamhet finns i överenskommelsen mellan regeringen och Radiotjänst en anvisning, enligt vilken programmen inte bara skall hållas på en kulturell och konstnärlig nivå utan också ”vara präglade av vederhäftighet, saklighet och opartiskhet”. Dessutom finns en av regeringen tillsatt Radionämnd, bestående av högst tjugofyra ledamöter, som utses för viss tid (f. n. tre år i taget) och som enligt den utfärdade instruktionen har till uppgift att ”granska de allmänna riktlinjer, efter vilka programverksamheten planlägges och bedrivs”.

Formellt sett borde det alltså finnas garantier för både ”vederhäftighet, saklighet och opartiskhet” i den svenska radion. Att verkligheten är en annan vet var och en som följer radioprogrammen

De anställda programtjänstemännen anser sig hävda ”radions frihet” genom att kräva rätt för sig själva ”att låta sådana meningar komma till tals, som vi anser värda att framföras utan att därför prompt vara tvungna att släppa fram motparten” (Röster i radio, mars 1953). Under en omfattande pressdebatt i anledning av ett par riksdagsinterpellationer om vissa, enligt interpellanternas mening olämpliga och partiska program, hävdades energiskt i en rad tidningar, att radioprogrammen var någonting som riksdagen inte ens borde få diskutera. En förutvarande programavdelningschef i radion Erik Hjalmar Linder, nu medarbetare i folkpartiets huvudorgan, ställde i ”radions frihetsfråga” bland annat följande kategoriska krav (Stockholms-Tidningen 13/3 1953):

”Den bör som institution — med chef och styrelse i spetsen — ha möjlighet att utforma en egen, förnimbar linje i både kultur och politik ... Radion måste till exempel ha möjlighet att själv avgöra h u r försvaret för demokratin bör utformas under ett beredskapsläge.”

Nu hör emellertid till bilden, enligt en uppgift i en ledande artikel i samma tidning (11/3 1953), att högerpressens representant i styrelsen under 1940-talet ”framtvingade ett beslut att Radiotjänsts styrelse inte skulle blanda sig i det löpande programarbetet. Trots en rad övertramp (!) från styrelsens sida har beslutet ändå fört med sig att någon kontinuerlig

programdebatt ej förs mellan programtjänstemännen och den av bolagsstämman och kungl. maj:t utsedda styrelsen”. Å andra sidan har det granskande organet, Radionämnden, som f. ö. synes ha en pålitlig borgerlig majoritet, endast skyldighet att sammanträda två gånger om året. Granskningen består i att nämnden i efterhand tar upp eventuella anmärkningar mot ett eller annat program. Någon större betydelse för radioprogrammens innehåll och tendenser har denna verksamhet inte.

De anställda programtjänstemännen och cheferna i Radiotjänst är sålunda allena rådande, då det gäller radioprogrammens utformning. Då den borgerliga dominansen är synnerligen markerad inom Radiotjänst sätter detta självklart sin prägel på radions innehåll. En stark personalunion är rådande mellan särskilt höger- och folkpartipressen å ena sidan samt Radiotjänst å den andra. Flera av de politiskt tongivande inom Radiotjänst har sålunda först tjänstgjort i den borgerliga pressen, och omvänt har radiomän meriterat sig till politiska funktioner i nämnda press. Borgerliga tidningskorrespondenter är samtidigt radorapportörer från olika länder och får genom radion representera ”världsopinionen” i alla tänkbara sammanhang.

Det är därför ingen tillfällighet att vad som gäller den borgerliga pressens metoder för vanställandet av verkligheten — exempelvis förtigandet av betydelsefulla tilldragelser, hopblandningen av påstått nyhetsstoff med insmygna subjektiva värderingar — i stor utsträckning också tillämpas i radions utsändningar. Såsom rent politiska propagandasändningar har under en lång följd av år de utrikespolitiska krönikorna fungerat, vilka dessutom ofta kännetecknats av en påfallande brist på sakligt stoff. Den borgerliga propagandan är också starkt dominerande i andra av den så kallade aktualitetsavdelningens program, bland annat Dagens eko, där såväl urvalet som innehållet är ytterligt ensidigt. Samma gäller de av den privata telegrambyrån TT komponerade och utsända dagsnyheterna.

Inte sällan har objektiviteten även helt öppet åsidosatts. Bland många exempel kan här nämnas, hur i en debatt som föregavs handla om marxismen som vetenskap inte någon företrädare för det enda parti i vårt land som tillämpar denna vetenskap fick deltaga, detta emedan den borgerlige debattören undanbett sig en kommunist som motståndare. Till bilden av ”demokratin” i radion hör ett av Radiotjänsts styrelse fattat principbeslut ”att kommunistiska inlägg ej får förekomma ensidigt och ej får lämnas oemotsagda”. Den minst sagt märkliga innebörden i detta beslut, att ett visst inlägg — alldeles oavsett vad som säges — ej får lämnas oemotsagt, kan också uttryckas så, att den borgerliga propagandan alltid skall ha sista ordet.

Att många radioprogram sålunda står i strid mot regeringens kategoriska anvisning om ”vederhäftighet, saklighet och opartiskhet” är uppenbart. Tydligen har det också insetts av de för programverksamheten ansvariga i Radiotjänst. För att freda sig mot berättigad kritik beslöt sålunda Radiotjänsts programledning — efter det att en kommunistisk representant invalts i Radionämnden och vid upprepade tillfällen framfört anmärkningar mot den bristande objektiviteten i vissa program — att antaga alldeles egna principiella ”synpunkter på radions frihet och objektivitet”, vid sidan av de av regeringen utfärdade anvisningarna. I dessa riktlinjer, som också förelades och sanktionerades av Radionämnden — nämnden beslöt enligt protokollet ”uttala att den med gillande tagit del av programledningens promemoria” — heter det bl. a. att ”Radion har skyldighet att hävda den västerländska demokratins grundprinciper, särskilt dess krav på rättssäkerhet samt tanke-, yttrande och församlingsfrihet”.

Det verkliga syftet med denna formulering framgår klart, då Radionämnden avböjde förslaget att punkten istället borde ges följande formulering: ”Radion har skyldighet att hävda allmänt vedertagna demokratiska principer såsom krav på rättssäkerhet samt tanke-,

yttrande-, församlings- och trosfrihet.” Genom det diffusa och icke närmare definierade begreppet ”västerländsk demokrati” — som om demokratins innehåll följde geografiska gränser! — har Radiotjänsts programledning velat skaffa sig täckning för sin bristande objektivitet. Om någon med hänvisning till regeringens anvisning om ”vederhäftighet, saklighet och opartiskhet” kan rikta berättigade anmärkningar mot något program, kan programledningen alltid hänvisa till sin egen, hemmagjorda principförklaring. Den har skaffat sig sanktion på att kunna vara odemokratisk — i ”demokratisk ordning”.

Sammanfattning

I kampen mot feodala privilegier, kungamakt, skråförordningar, ståndssamhälle, representerade den unga bourgeoisin en progressiv kraft, vilken slog sönder de bojor som fjättrade det ekonomiska livet. Härvid måste borgarklassen också förespråka ökad politisk frihet. Arbetarklassen har emellertid nödgats föra en hård strid för att i någon mån bli delaktig av de medborgerliga fri- och rättigheter, som borgarklassen proklamerade.

Den svenska arbetarklassens kamp för det dagliga brödet och för bättre ekonomiska villkor har varit intimt förbunden med kampen för demokrati. Under förra århundradet måste arbetarna föra en förbittrad strid mot både arbetsgivare och statsmakt för rätten att bilda fackliga organisationer. Lika hård blev kampen för förhandlingsrätten. Arbetarnas församlingsfrihet kränktes av mäktiga företagare långt in på detta århundrade. Masslockouter, svarta listor, import av strejkbrytargarden, lokalförbud, markförbud, polis och militär — det är en del av vad kapitalisterna begagnat sig av i försöken att slå tillbaka arbetarna i deras kamp för demokratin och brödet.

Hur hårda strider krävdes inte innan den allmänna och lika rösträtten var genomförd! Värdet av denna reform är stort, ty rösträtten jämte organisationsrätt möjliggjorde för arbetarna att påverka riksdagens och de kommunala församlingarnas sammansättning och underlättar kampen för framåtskridande.

Men dessa möjligheter har hittills bristfälligt utnyttjats. Det så kallade demokratiska genombrottet har icke lett till ett avtagande av storfinansens makt. Till skada för folket och utvecklingen dirigeras i betydande utsträckning den ekonomiska politiken, produktionsinriktning, utrikeshandel in. m. i enlighet med intressena hos en liten, mäktig krets, som också via statsmakten, opinionspåverkande organ etc. främjar sina syften.

Det är orealistiskt och vilseledande att söka uppdelas verksamheten i ett samhälle i en politisk och en ekonomisk sektor för att på grundval av en sådan uppdelning hänföra frågan om demokrati endast till den ordning i vilken lagstiftande och kommunala samt administrativa organs beslut är tillkomna. Det har aldrig varit möjligt att isolera ekonomin från politiken, och idag mindre än någonsin. Kreugerkraschens verkningar på snart sagt alla samhällslivets områden bekräftar det sagda. Vad ledningarna för våra dagars storföretag, industrier, banker, driver för politik har konsekvenser för alla medborgare, inverkar på sysselsättningsgraden, valutaläget, pris- och räntenivån och så vidare. De beslut om exempelvis riksbankspolitiken som vederbörande myndigheter fattar, eller skattepolitiken eller investeringen i allmänna byggen m. m., sammanhänger sålunda med och är beroende av storfinansens verksamhet och planer. Ett enkelt exempel på detta beroendeförhållande, vilket naturligtvis inte får uppfattas schematiskt och ofta är mycket indirekt, skall nämnas. Samhället har i princip, genom socialvården, påtagit sig att med skattemedel i sista hand svara för medborgarens nödtorftiga uppehälle. Om nu en industri i en kommun upphör med verksamheten, vilket förorsakar ökad arbetslöshet, har visserligen folkets valda representanter ”rätt” att besluta om höjd kommunalskatt för kommunens invånare, är kanske tvingade härtill, men kan icke förhindra att industrin nedlägges, vilket än motivet för åtgärden må ha varit. Fungerar en genomförd demokrati på detta vis?

Storfinansens makt påverkar arbetarnas dagliga liv. Enstaka personer äger alltjämt bestämmande över stora företag; en handfull finansherrar kan träffa beslut som påverkar miljoner medborgares försörjning och arbetsvillkor. Kapitalisten leder och fördelar arbetet, bestämmer arbetets art och tempo och besitter även i övrigt de rättigheter som konstituerar ett obestriddigt privilegieväld. Detta blev synnerligen skarpt belyst, då ledningen för Svenska Arbetsgivareföreningen till den 22 februari 1955 utfärdade lockoutvarsel emot cirka 500.000 arbetare. LO:s tidning Fackföreningsrörelsen (nr 7, 1955) konstaterade, att en sådan lockout ”stoppa produktionen på de för folkförsörjningen vitala områdena”, och att ”arbetsgivarna lockoutat en halv miljon människor för att avvisa berättigade lönehöjningar för några 10-tusental arbetare inom en näringsgren som kan bära sådana lönelöftningar”.

Storfinansens är en reaktionär kraft, vilken söker att bromsa utvecklingen och beröva de arbetande vunna fri- och rättigheter. Därför leder i våra dagar varje konsekvent kamp för demokratin med nödvändighet till kamp emot storfinansens. Det är ingen tillfällighet att de människor, vilka med tron på det kapitalistiska samhällssystemet såsom det bästa eller rent av enda tänkbara förenade en stark vilja att slå vakt om och utvidga de medborgerliga friheterna, inte med någon kraft kan göra sin stämma hörd i de monopolkapitalistiska länderna och blivit allt svårare att upptäcka. Klasskampens skärpning har ryckt undan plattformen för en sådan ideologi och krossat de illusioner dessa människor var bärare av.

I en ledande artikel (10/8 1955) konstaterar Morgon-Tidningen följande:

”Trots allt som blivit förändrat är det påfallande hur mycket som under två årtionden av socialdemokratins politiska ledning ändå blivit kvar av sådant som socialdemokratins siktat till att förändra. Ej blott tronen och altaret utan också penningpåsen, den enskilda kapitalismens makt inom produktion och penningväsen. Med denna alltjämt starka faktiska position för den gamla ordningen förknippas en bevarad förmåga att alltjämt sätta sin prägel på kultur och livsstil i vårt samhälle.”

Sveriges Kommunistiska Parti har i sitt program skisserat, vad den kommunistiska rörelsen i vårt land anser måste göras för att den nutida teknikens landvinningar skall komma hela folket till godo i form av trygghet och ett materiellt och kulturellt ständigt rikare liv. Detta program är samtidigt från början till slut ett program för en högre form av demokrati än den borgerliga, för ett samhällssystem där med demokrati förstås någonting mera än ”ett formellt begrepp” eller ”uttryck för en politisk teknik”, där med demokrati förstås att folket har den reella makten över samhällslivet. Att folkmaktens fullständiga genomförande förutsätter krossandet av storfinansens har denna skrift sökt att något belysa.

Det skulle vara oriktigt att hävda, att alla för svenska folket viktiga beslut och åtgärder för närvarande är dikterade av storfinansens. En sådan mekanisk uppfattning kan endast den hysa, som bortser från klasskampen, vilken resulterat i betydande framgångar och ett inte oväsentligt inflytande för de framstegsvänliga krafterna med arbetarklassen som huvudstyrka. Men falsk är också tesen att det numera är folkets majoritet som bestämmer över landets öden. Den som hyser en sådan mening bortser från ekonomiska, sociala och politiska realiteter.

Konstaterandet att storfinansens makt är oförenlig med folkets får naturligtvis icke uppfattas så, att reformer vilka inom det kapitalistiska samhällssystemets ram ökar de vanliga människornas frihet skulle vara otänkbara. Tvärtom har vi ju sett, hur de medborgerliga fri- och rättigheter som nu existerar i dagens Sverige utgör resultat av folkets kamp. Nu förestår nya uppgifter, vilka icke kan begränsas till försvar av varje demokratisk landvinning, utan omfattar en utveckling av demokratin på alla de områden där minoritetsdiktaturen redan kommit i konflikt med vad en bred opinion anser rätt och riktigt. Kommunistiska partiet har, genom sin riksdagsgrupp och i pressen, fört fram en rad

förslag, vilka, om de genomfördes, skulle öka folkets inflytande i samhället och därmed bidra till att förbättra levnadsvillkoren för flertalet.

Kapitalisterna bör icke äga avgörandet i frågan om stora företag skall hållas igång eller slå igen. Arbetarna och tjänstemännen jämte deras organisationer måste erhålla ett verkligt inflytande över anställningspolitiken, över förhållandena på arbetsplatsen och över företagets skötsel. Storfinansens grepp över penningpolitik och utrikeshandel bör inom en snar framtid bringas att lossna. Redan nu anser vidare en stark opinion, att industrier av sådan betydelse som exempelvis skogsindustrierna, gruvindustrin, kraftverken och krigsmaterielindustrin icke bör ligga i händerna på enskilda finansgrupper.

En angelägen uppgift är sloandet av de fackliga tvångslagar som en borgerlig regeringschef, sedermera överbevisad om att ha mottagit mutor av Ivar Kreuger, genomdrev år 1928, och vilka avsevärt försvårar arbetarnas fackliga kamp.

Utbildningen måste demokratiseras, såväl beträffande rekryteringen till de högre studierna som ifråga om undervisningsmaterialet.

De folkliga organisationerna bör tillkämpa sig ökat inflytande över radions inriktning, så att denna institution upphör med att vara ett borgerligt propagandainstrument.

En tidsenlig och demokratisk författning måste utarbetas, vilken, i motsats till den gällande, gagnar strävandena att stärka och utvidga folkets inflytande över landets angelägenheter.

Detta är några få exempel på sådana uppgifter för vilkas genomförande det är möjligt att vinna enighet inom en bred demokratisk opinion. Ingen kan med saklig argumentation hävda, att Sveriges gällande författning är demokratisk i sina grunddrag. Lika litet kan med saklig argumentation göras gällande, att utbildningsmonopol och en socialt exklusiv rekrytering till nyckelpositionerna i staten är uttryck för folkets makt. Hur skulle vidare i en saklig diskussion det kunna framställas såsom överensstämmande med demokratiska idéer att fackföreningsrörelsens slagkraft hämmas av rigorösa lagar, medan kapitalisternas frihet att avskeda anställda lämnas orubbad?

De kretsar som är tillfreds med det nuvarande tillståndet, de vilka anser att folket för närvarande har alldeles tillräckligt att säga till om, har föga rätt att benämnas demokratiska. Bland de arbetande människorna torde dock uppfattningen att demokratin i stort sett är genomförd ha ganska få företrädare — ett faktum som belyser hur även en mäktig propagandafloed slås till skum mot vardagens erfarenhet. Storfinansens bemödanden att hejda utvecklingens gång är dömda att misslyckas. Det kommer inte att bli de maktägande kretsarna möjligt att framgent begränsa demokratin och bevara kapitalismen.

Vi lever i den tid, då kampen för folkemakt kommer att föras till seger.